

ŽIVETI Helsinški odbor SVOJE za ljudska prava u Srbiji IDEALE

SONJA BISERKO, skice za portret

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

ŽIVETI SVOJE IDEALE

*Sonja Biserko,
skice za portret*

Beograd, 2018.

ŽIVET SVOJE IDEALE – Sonja Biserto, skice za portret

Izdavač

Helsinki odbor za ljudska prava

Za izdavača

Izabela Kisić

Priredile

Seška Stanojlović i Izabela Kisić

Fotografija na naslovnoj strani

Vesna Andić

Grafičko oblikovanje i slogan

Ivan Hrašovec

Štampa

MMgraftim, Beograd

Tiraž

150 primeraka

CIP zapis je dostupan u elektronskom katalogu NBS

ISBN: 978-86-7208-212-8

COBISS.SR-ID 268184332

Sadržaj

Umosto uvoda	7
<i>Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji</i>	
U ogledalu vremena.	11
<i>Piše: Latinka Perović</i>	
Srbija je poražena, Milošević je i danas pobednik	50
<i>Sonja Biserko o sebi</i>	
Lepo ime – Sonja	60
<i>Piše: Borka Pavićević</i>	
Zajednička patnja sa žrtvama.	65
<i>Piše: Aaron Rhodes</i>	
Londonske godine Sonje Biserko.	67
<i>Piše: Živan Berisavljević</i>	
Dalmatinac bez pega	79
<i>Piše: Daniel Server</i>	
Među politički mislećim ljudima.	82
<i>Piše: Stjepan Mesić</i>	

Kako sam i zašto pozvana da svedočim	84
<i>Razgovarala: Tamara Nikčević</i>	
Slučaj Sonja Biserko	97
<i>Piše: Žarko Korać</i>	
Njeno prijateljstvo je dar	103
<i>Piše: Anna Di Lellio</i>	
Moja prijateljica Sonja Biserko	107
<i>Piše: Mensura – Lula Mikijelj</i>	
Uzor iz naše ulice	120
<i>Piše: Edina Bećirević i Senad Pećanin</i>	
Žena koja ne čuti.	123
<i>Piše: Dušan Mijić</i>	
Neophodno uspostavljanje “moralnog minimuma” u društvu	129
<i>Reč zahvalnosti Sonje Biserko povodom primanja nagrade za ljudska prava grada Vajmara</i>	

*Bez poznavanja vetrova i morskih struja,
bez ideje o cilju, ljudi i društva ne mogu dugo
ostati na površini, ni moralno ni ekonomski.*

—RIČARD TITMUS

Umesto uvoda

Sonja Biserko zaokružila je ove godine sedmu deceniju života. Povodom tog jubileja sačinjena je ova knjiga kao omaž njenoj izuzetnoj ličnosti i vanserijskom društvenom angažmanu.

Na stranicama koje slede ocrtava se Sonjin porteret, onako kako je njeni prijatelji i saradnici vide i doživljavaju.¹

Najpre u okviru delovanja na građanskom frontu. Počelo je kao anti-ratni aktivizam ranih devedesetih godina prošlog veka, kad je u znak protesta zbog načina na koji se Jugoslavija raspadala svojevoljno napustila obećavajuću diplomatsku karijeru. Osnivanjem Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji – na čijem je čelu već gotovo četvrt stoleća – preraslo je u svojevrsnu društvenu misiju. U njenoj srži je interpretacija i kontekstualizacija jugoslovenske krize, ratova koji su sledili i raspada zajedničke zemlje.

Primarna odgovornost za taj sled je na srpskim elitama – političkim, vojnim, akademskim, crkvenim, medijskim – zbog namera da se, kad se već zajednička zemlja urušava, pokuša realizacija anahronog nacionalnog

---

¹ S namreom da se profil Sonje Biserko ocrtava što sveobuhvatnije i što autentičnije, knjiga je dopunjena njenim autobiografskim iskazima za stalnu rubriku lista Danas, "Ljudi, sećanja" (7–8. decembar 2013.), intervjouom za nedeljnik Vreme (br. 1194, 21. novembar 2013.) i njenim govorom prilikom primanja prestižne Vajmarske nagrade (10. decembra 2009.).

projekta. U razgranatom delovanju Helsinškog odbora pod Sonjinom rukom – reagovanje na zločine i masovna kršenja ljudskih prava tokom ratova, pomoć izbeglicama, zaštita manjina, izdavačka delatnost, rad sa mladima i drugo – ta je odgovornost uvek bila u fokusu. Zahvaljujući tome Helsinški odbor je, kako zapisuje Latinka Perović, postao “jedan od najznačajnijih centara znalački i hrabro formulisane alternative konsenzualnom projektu srpskog nacionalnog pitanja kao državnog pitanja. Ovom programu bio je imantan rat za teritorije na kojima su zajedno sa drugim narodima, vekovima živeli delovi srpskog naroda. I, naravno, alternativa vrednosnom sistemu kome su imantni etnička i politička homogenost i autoritarnost”.

Prateći analitički gotovo dve decenije proces društvene tranzicije, Sonja Biserko zaključuje da su neugasle teritorijalne aspiracije prema susedima jedna od ključnih blokada za transformaciju Srbije u modernu, demokratsku, pluralnu zajednicu. Kao, uostalom i negiranje odgovornosti za ratove i razaranja tokom devedesetih. Otuda frustracija i neizvesnost proklamovanog evropskog puta.

Pozicija Odbora i njeno dosledno zastupanje, što, bez ostatka, karakteriše svaki javni nastup Sonje Biserko, uznenimira društvenu i političku scenu Srbije. Sledstveno tome – napadi, šikaniranja, uvrede, povremeno i fizička ugroženost.

Na drugom polu, ohrabrenje manjinskoj Srbiji, njenoj krhkoi moralnoj i vrednosnoj vertikali, malobrojnim tačkama otpora nacionalizmu, konzervativizmu, ksenofobiji.

Posebno posvećena radu s mladima, podstiče javni angažman novostasale generacije intelektualaca i aktivista u javnom životu Srbije i regiona, nesebično deleći sa njima svoja znanja i iskustva. U tom smislu,

izuzetno je značajna njena uloga u međusobnom povezivanju mladih liberalnih intelektualaca u zemlji i u regionu.

Principijelnost i hrabrost u demaskiranju ideologije i politike koje su Srbiju vodile u rušilački pohod na Jugoslaviju, doneli su Sonji uvažavanje i poštovanje u regionu, u zemljama naslednicama Jugoslavije. Takođe, u relevantnim međunarodnim krugovima, uključujući Ujedinjene nacije. O tome svedoče brojna međunarodna priznanja koja je do sada dobila, ali i iskrena prijateljstva koja je stekla “živeći svoja uverenja i svoje ideale”. „Činjenica je da Sonjino srce i um uvek funkcionišu u tandemu: njen nadahnut intelekt i urođeno poštenje su nedeljivi. I po tome je širom sveta prepoznata kao branitelj ljudskih prava i pravde. Nama koji je poznajemo, njen je prijateljstvo poklon koji izmiče svakoj kategorizaciji”, piše u ovoj knjizi je Anna di Leillo.

U javnom nastupu Sonja je perfekcionista: elegantna, distancirana, koncentrisana. Svaka izgovorena reč je sa merom. Kako je zapisala Borka Pavićević, to je odgovornost prema javnom delovanju, svest o tome da “reči imaju posledice”.

Sonja izvan javnog diskursa u očima svojih prijatelja i saradnika je snažna, istovremeno i duboko emotivna; stroga, ali pravedna; osetljiva i saosećajna na svaku nepravdu, nesreću, bolest... iskren i odan prijatelj; radoznašala i otvorena za svako novo iskustvo i saznanje; strastveni čitalac i filmofil; pomalo stidljiva, ali samouverena i uporna; dobronamerna, vedra, predusretljiva...

Uz sve to, osoba samosvojne estetike. I samo svoja.

—*Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*

888,

Skica za biografiju Sonje Biserko, s povodom U ogledalu vremena

Piše: LATINKA PEROVIĆ

Nema istorije bez ljudi, ni istoriografije bez biografija ličnosti koje su u njoj ostavile trag. Sonja Biserko je među ličnostima koje su obeležile naše vreme, kraj XX i početak XXI veka. Kažem to povodom njenog sedamdesetog rođendana, a s namerom da u njegovom obeležavanju učestvujem: skicom za njenu biografiju.

*

U pretežno političkoj i događajnoj srpskoj istoriografiji žena jedva da ima marginalno mesto.² Nije drugačije ni u drugim društvenim naukama. Tek polovinom osamdesetih godina prošlog veka, idući za strujom u svetskoj sociologiji, Žarana Papić, Anđelka Milić i Marina Blagojević počele su i u Beogradu da iniciraju rodne studije. Paradoksalno, ali u toku ratova devadesetih godina napisana je i objavljena prva i jedina knjiga o “ženskom pitanju” u Srbiji XIX i XX veka.³ Istovremeno, u okviru projekta Instituta za noviju istoriju Srbije *Modernizacijski procesi u Srbiji 19. i 20. veka*, objavljen je opsežan zbornik radova *Položaj žene kao merilo modernizacije* koji je bio

---

2 Izuzetak čini razdoblje Drugog svetskog rata Ali, to su više poduhvatni ženskih organizacija nego istoričara. Vidi *Žene Srbije u NOB*. Urednica Bosa Cvetić, Nolit, Beograd 1975, str. 1003.

3 Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji 19. i 20. veka*, Beograd 1996.

osnova multidisciplinarnog skupa iste godine.⁴ Početak XXI veka obeležila je knjiga *Seljanka u Srbiji – u prvoj polovini 20. veka*.⁵

Krajem XX i početkom XXI veka napisane su biografske knjige o ženama u umetnosti, nauci i politici u Srbiji.⁶

Poslednjih godina u više gradova Srbije (Novi Sad, Kikinda, Kruševac, Užice i Bajina Bašta, Leskovac, Kragujevac) nastale su knjige o ženama u lokalnoj istoriji. U suštini, ova jedinstvena edicija, koja je nastala na poticaj jedne lokalne ženske fondacije,⁷ govori o položaju i ulozi žena u Srbiji XIX i XX veka: *žensko lice istorije*, kako glasi naslov knjige Lele Vujošević o ženama Kragujevca.⁸

I autorke svih pomenutih knjiga su žene. One su u arhivima i bibliotekama tragale za podacima na osnovu kojih su rekonstruisale živote svojih zaboravljenih junakinja. U svakom slučaju, naknadno, sa distance. Istoričar koji se odluči da *biografiše* svoje savremenike, uz ograničenja, ima i mnoge

---

4 *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, 2. Položaj žene kao merilo modernizacije*, Beograd 1998.

5 Momčilo Isić, *Seljanka u Srbiji – u prvoj polovini 20. veka*, Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji. Biblioteka "Ogledi", br. 9, Beograd 2008.

6 Katarina Ambrožić, *Nadežda Petrović 1873–1915*, Beograd 1978; Radovan Popović, *Isidorina brojanica*, Beograd 1979; Ljiljana Vuletić, *Život Anice Savić – Rebac*, Beograd 2002; Ista, *Život i misao Ksenije Atanasijević*, Beograd 2005; Ana Stolić, *Kraljica Draga Obrenović*, Beograd 2009; *Profesorke Univerziteta u Novom Sadu. Životne priče*. Priredila Svenka Savić, Novi Sad 2015; *Izuzetne žene u Srbiji. Exeptional Women of Serbia*, Beograd 2016.

7 "Rekonstrukcija ženski fond", stvorena u Beogradu 2004. godine. Potiče i promoviše istraživanja biografija znamenitih žena i feminističko mapiranje gradova. Fondacija nastoji da se rezultati ovih istraživanja objave, i tako javnost upozna sa uslovima života i iskustvima koja su oblikovala sudbinu žena kroz istoriju. Vid. Lela Vujošević, "Žensko lice Kragujevca", *Novi magazin*, Beograd, br. 351, 18. januar 2018.

8 Lela Vujošević, *Žensko lice istorije Kragujevca*, Kragujevac 2016.

prednosti. U prvom redu, mogućnost neposrednog kontakta sa biografisanim ličnošću, ali i proveru njenog autobiografskog iskaza u ogledalu drugih istorijskih izvora.

U konkretnom slučaju, biograf Sonje Biserko malo može da “izvuče” iz nje: ona nikad ne govori o sebi. Apsolutni izuzetak u tom pogledu je ispo-vedni tekst Sonje Biserko u beogradskom dnevniku Danas.⁹ Jedinstven, ovaj tekst je izuzetno važan za njenog biografa. Ali, postoji pravo obilje izvora za kojima će potonji istoričar morati da traga, uzimajući u obzir da su mnogi od njih zatureni, dok su drugi, u nemaru ili s namerom, zauvek nestali. A, onda – duh vremena koji je, kao savremenicima, bio zajednički i biografu i njegovom “objektu”. Među izvorima koji su savremenom istoričaru na dohvati ruke, je i veliki arhiv samog Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji sa njegovim brojnim korpusima izvora. Svestan značaja pisanog izvora za istoriju, Helsinški odbor je u dva maha, povodom 10-godišnjice, a zatim i 20-godišnjice svog rada, profesionalno složio činjenice i napravio dragocene bilanse, koji su neka vrsta vodiča kroz njegov rad.¹⁰

U vreme provale nacionalizma kao generatora ratova devedesetih godina, ljudskih i materijalnih gubitaka u njima, a zatim i u vreme tranzi-cije u kojoj nije došlo do radikalnog napuštanja ratne paradigmе (kako će se pokazati, teško i da je moglo doći, zbog njene istorijske utemeljenosti i

---

9 Sonja Biserko, “Srbija poražena, Milošević je i danas pobednik”, *Danas*, Beograd 6-7. decembar 2013. Vid. i “Milošević je danas pobednik” u: Sonja Biserko, *Srbija zalutala u tranziciji*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Biblioteka “Svedočanstva” br. 39, Beograd 2014.

10 *Deset godina Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji. Upotrazi za građanskim identitetom*. Priredila Seška Stanojlović. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2004. *Dvadeset godina na vetrometini. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2014.

cikličnog vraćanja njoj), rečju – u vreme moralnog i intelektualnog pada srpskog društva, žene su bile njegov bolji deo. Bile su višestruko pogodene: u opasnosti su bila njihova deca, razarala im se porodica, gubile su posao; najzad, bile su i same žrtve nasilja. Životno su bile zainteresovane za alternativu ratu, formulisale je i grčevito se borile za nju. Osuđivale su ratne zločine, dokumentovale ih i tražile njihovu moralnu osudu i pravno sankcionisanje. Vodile su akcije, u zemlji i u međunarodnoj zajednici, za pomoć izbeglicama i njihovu reintegraciju.¹¹ Odgovarano im je javnim linčom. One – Sonja Biserko, Nataša Kandić, Biljana Kovačević Vučo, Borka Pavićević, Staša Zajević – smatrane su pojivama kojima su davani najpogrdniji nazivi. Kao pod Milanom Nedićem, koji je antifašistkinje nazivao “suruntijama”. A, i one su, pod kvislinškom vladom, bile bolji deo srpskog društva. Nije slučajno da su devedesetih godina, upravo žene bile na čelu nevladinih organizacija u Srbiji. Više njih zaslužuje biografije. “Istorija žena” – kao deo istorije. Ovde se, s već pomenutim povodom, skicira biografija jedne od njih – Sonje Biserko.

*

Predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji od njegovog osnivanja (septembar 1994), Sonja Biserko je utemeljila ovu nevladinu organizaciju za zaštitu ljudskih prava u vreme kada su ta prava, u ime “kolektivnih” prava naroda, i u tom narodu, država i njene institucije brutalno kršile. Razvila je, sa razumevanjem i invencijom, strategiju organizacije,¹² okupila veliki broj pripadnika intelektualne elite u Srbiji raznih generacija i, u osnovi, liberalno orijentisanih (pravnika, diplomata, istoričara, sociologa,

---

11 Vid. “Saradnici” u: *20. godina na vetrometini...*

12 „Šta je naša misija” u: *20 godina na vetrometini...*

raznih specijalista, publicista, novinara). Helsinški odbor je ustanovio svoje kancelarije u Novom Sadu, s Pavelom Domonijijem, i u Kragujevcu, s Ljiljanom Palibrk.¹³ Ali je kreativnu širinu okupljanju oko njega dala naročito njegova izdavačka delatnost (150 izdanja). I njegova glasila: *Helsinška povelja*, Helsinški bilteni, sajt, filmovi.¹⁴ Suprotstavljući formalnom političkom pluralizmu (u Srbiji je posle 2000. godine bilo više od osamdeset političkih partija sa gotovo istovetnim programom: tržišna privreda, višepartijski sistem, parlamentarizam) – analizu stvarnog stanja i dijalog o njegovim mogućnostima na kraju XX veka, Helsinški odbor je nadišao svoju izvornu misiju. Postao je jedan od najznačajnijih centara znalački i hrabro formulisane alternative konsenzualnom projektu rešenja srpskog nacionalnog pitanja kao državnog pitanja. Ovom programu bio je immanentan rat za teritorije na kojima su, zajedno sa predstavnicima drugih naroda, vekovima živeli delovi srpskog naroda: etnička čišćenja su bila cilj rata. I, naravno, alternativa vrednosnom sistemu kome su imantni etnička i politička homogenost i autoritarnost.

Godišnji izveštaji Helsinškog odbora o stanju ljudskih prava u Srbiji predstavljaju izvor za društvenu istoriju Srbije u tranziciji, i jedinstven su poduhvat, kako u odnosu na druge helsinške odbore, tako i u odnosu na institucije u Srbiji. Od 2001. godine rađeni su redovno, i rezultat su timskog rada.¹⁵

*

U Helsinškom odboru za ljudska prava u Srbiji došlo je do jedinstvene intelektualne i moralne sinergije koja je bila prepoznatljiva u srpskom društvu.

---

13 "Naši projekti"... *Isto*.

14 "Naša produkcija"... *Isto*.

15 "Godišnji izveštaji" u: *Isto*.

Pojedini pripadnici intelektualne elite u Srbiji, naročito poznavaoци меđunarodnog prava i меđunarodnih odnosa, i diplomati, kao i čitave grupe (sociolozi i istoričari) prišli su Helsinškom odboru zbog njegovih izvornih ciljeva. A zatim su kao članovi njegovog Saveta, saradnici *Helsinške povelje* i autori knjiga u njegovim bibliotekama, osmišljavali alternativnu strategiju. Darovali su Odboru znanje i autoritet, ali i Odbor njima okvir u kome su mogli kritički da misle, pokušavajući da uspostave dijalog u društvu. Neki među njima bili su veoma značajan oslonac i predsednici Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji. Sa njima je bila ne samo sigurnija u izboru orijentacije nego i jača.

Tako je ugledni pravnik, stručnjak za меđunarodno pravo i међunarodne odnose, Milan Šahović (1924–2017) pratilo proces меđunarodne izolacije Srbije od 1990. do 1999. godine.¹⁶ O razlozima za tu svoju istrajnost rekao je: “nisam mogao da čutim i prelazim preko postupaka koje su manipulisali plemenitim osećanjima najširih narodnih slojeva, doveli do oružanih sukoba i raspada SFRJ, onemogućavanja mirnog razlaza i rešavanja spornih pitanja, nesprovodenja preuzetih меđunarodnih obaveza, uništavanja privrednog života, prekidanja saradnje sa evropskim ostalim državama, Ujedinjenim nacijama i drugim меđunarodnim organizacijama”.

Šahović je bio naučnik sa svešću o značaju nauke “za izbor solucija od kojih zavisi tekući život i budućnost društva”. Napominjući da nije bio sam, ni jedini, Šahović konstatiše: “ali nas je bilo malo koji smo dizali glas protiv rata i mržnje koja je upropastila zemlju i dovela do izolacije u svetu”¹⁷

---

16 Milan Šahović, *Hronika međunarodne izolacije*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Biblioteca “Svedočanstva”, br. 3, Beograd 2000.

17 “Napomene autora”. Isto.

I Ljubivoje Aćimović (1923–2013) stao je odmah uz Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.¹⁸ Decenijama se bavio međunarodnim odnosima. Bio je član međunarodnih institucija i redakcija stranih međunarodnih glasila. Poseban značaj imao je njegov rad u KEBS. Bio je zamenik šefa jugoslovenske delegacije i specijalnih savetnik. Smatrao je da je nužno objasniti javnosti zbog čega je došlo do sankcija Ujedinjenih nacija (UN) prema SRJ, jer “i politika i nauka (ova koja argumentaciono propagira zvanična politika) zadržale su se na njihovoj nepravednosti i neopravdanosti”. Tako se, pisao je Aćimović (1994), u srpskoj javnosti stvorilo uverenje da su mere Ujedinjenih nacija “mere kažnjavanja”. Međutim, za razliku od propagandista, stručnjaci za međunarodno pravo znaju da “mere predviđene u Glavi VII Povelje UN (kako vojne tako i nevojne prirode) nisu kaznene mere već mere prinude koje Savet bezbednosti preduzima u cilju izvršenja njegovih odluka donetih u slučaju postojanja pretnje miru, narušavanja mira ili agresije, to jest u cilju sprečavanja ili zaustavljanja pomenutih inkriminisanih radnji”¹⁹. Kakvim su ocenjene radnje države Srbije na Kosovu.

Ljubivoje Aćimović je napisao prilog o izbeglicama koji je poslat Kontakt grupi. Kasnije, ovaj tekst je samo kopiran u Aneksu VII Dejtonskog sporazuma. “Bio je to podvig” – zaključuje predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

Milan Šahović i Ljubivoje Aćimović, kao vrhunski poznavaoци međunarodnog prava i međunarodni odnosa i ljudi velikog ličnog i profesionalnog integriteta, bili su poraženi neznanjem i bahatošću režima u Srbiji u

---

18 Ljubivoje Aćimović, *Svet i jugoslovenska kriza*. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Biblioteca “Svedočanstva”, br. 7, Beograd 2001.

19 “Retorika u službi političkog interesa”. Isto.

odnosima sa svetom. Bili su svesni posledica. Ostali su angažovani do kraja u uverenju da brane ne samo ličnu čast nego i čast nauke.

Među diplomatama koje su sarađivale sa Helsinškim odborom (Ilija Đukić, Milivoje Maksić, Živorad Kovačević), u njegovom radu najintenzivnije je učestvovao Novak Pribićević (1938–1999). Pripadnik nove generacije jugoslovenskih diplomata, radio je na veoma odgovornim poslovima: u timu koji je pripremao Osimske sporazume 1974, bio ambasador SFRJ u Beču i Tirani, pomoćnik saveznog sekretara za inostrane poslove Budimira Lončara. SSIP je napustio 1991. godine, odbijajući da sprovodi spoljnu politiku krajnjeg Predsedništva SFRJ.

Kao odličan poznavalac Albanije u vreme kraja režima Envera Hodže, a na početku krize na Kosovu, zalagao se za dijalog Srba i Albanaca. U organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji do dijaloga je i došlo: u Ulcinju (23–25. juna 1997) i u Beogradu (21–22. marta 1998).

Pribićević je radio na stvaranju Evropskog pokreta, Forumu za međunarodne odnose i Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji. Angažovao se i u opoziciji, ali je veći značaj pridavao nevladinim organizacijama.

Dobar poznavalac Evrope, Pribićević nije, posle promena u Srbiji 2000. godine, delio iluziju da je Jugoslavija, za razliku od drugih istočnoevropskih zemalja, najspremnija za ulazak u EZ, odnosno u EU. Smatrao je da se u Srbiji sporo i teško kristališe alternativa državnom socijalizmu i faktičkom političkom monizmu. Upozoravao je i evropske partnere: "Svijet ne bi trebalо da ima iluziju da ovo što mi radimo (nevladine organizacije i jedan deo opozicije – L.P.) ima ozbiljnu rezonancu u društvu, no, to nije razlog da mi odustanemo od suprotstavljanja manipulacijama i laži u Beogradu".²⁰

---

20 Novak Pribićević, *Ima li rezonance?* Helsinški odbor, biblioteka "Svedočanstva", br. 2, 2000.

Preko svojih članaka u *Helsinškoj povelji* i knjiga u bibliotekama "Helsinške sveske", "Svedočanstva", "Ogledi", "Dokumenti" – u radu Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji učestvovali su publicisti i novinari (Mirko Đorđević, Jovan Bajfort, Ljiljana Vuletić, Janja Beč, Milenko Marković, Dimitrije Boarov, Boris Varga, Branislav Milošević, Želimir Bojović, Fahri Musliu, Miodrag Marović, Mihailo Bjelica, Tomislav Ognjenović, Tanja Tagirov, Miloš Vasić, Slobodanka Ast, Boško Jakšić, Teofil Pančić, Svetlana Lukić, Mijat Lakićević, Bojan Tončić, Bojan al Pinto Brkić, Draga Božinović, Stipe Sikavica, Safeta Biševac, Gordana Perunović Fijat, Nastasja Radović, Tamara Kaliterna, Ivan Mrđen, Ivan Torov, Zlatko Paković...). Kao i, javno i politički angažovani intelektualci (Žarko Korać...), poznati pravnici (Srđa Popović, Vladimir Vodinelić, Slobodan Beljanski, Mirjana Pajvančić, Dragoljub Todorović, Aleksandar Sekulović), sociolozi (Todor Kuljić, Vladimir Ilić), politikolozi (Slobodan Inić, Lazar Vrkatić), ekonomisti (Vladimir Gligorov), etnolozi (Aleksandar Bošković), filozofi (Nenad Daković), književnici (Miodrag Stanislavljević, Laslo Vegel). Posebno veliku grupu činili su istoričari raznih generacija (Bojan Aleksov, Dragoljub Petrović, Dubravka Stojanović, Ivan Đurić, Ranko Končar, Latinka Perović, Momčilo Isić, Olga Popović – Obradović, Olga Manojlović – Pintar, Olga Zirojević, Olivera Milosavljević, Srđan Milošević, Milivoj Bešlin...). Nasuprot snažnom prodoru nacionalno romantičarske istoriografije osamdesetih godina prošlog veka, grupa srpskih istoričara oko Helsinškog odbora sledila je kritičku istoriografiju koja u Srbiji nastaje s Ilarionom Ruvarcem, osamdesetih godina XIX veka. Njeni predstavnici bili su "kritički patrioti" za razliku od nacionalnih apoleta. Istraživali su i pisali o razvoju društvenih ideja u Srbiji, odnosu patrijarhalnog i modernog društva, modernizaciji i

modernosti srpskog društva, sukobu Istoka i Zapada na Balkanu, kvislinštvu i antisemitizmu u Srbiji, reviziji istorije Drugog svetskog rata. Nisu pristajali na politički poželjnu interpretaciju objektivno složene prošlosti. Objavljene su biografije i tekstovi ličnosti koje su u novijoj srpskoj istoriji predstavljale alternativu (Marko Nikezić, Novak Pribićević, Bogdan Bogdanović, Slobodan Inić, Ivan Đurić, Zoran Đindjić, Ivan Stambolić). Da bi objasnili svoj pristup istoriji citirali su Hercena: "Istorija kao ni priroda ne stavlja nikad sve na jednu kartu". Taj pristup je u svojoj knjizi *Srbija na Orjentu* prihvatile i predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji. Efekat je bio dvostruk: učinio je srpsku istoriografiju pluralnom, a Helsinški odbor pripremio za regionalni projekat o Jugoslaviji od njenog nastanka 1918. godine do raspada u ratovima devedesetih godina. U trogodišnjem radu na ovom projektu učestvovalo je 50 istoričara, sociologa, politikologa, kulturologa, ekonomista.²¹

U "Reči izdavača. Zašto ovaj projekat", predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, koji je organizovao rad na projektu, postavio portal i objavio knjigu, kaže: "Naše ambicije nisu da damo sliku raspada Jugoslavije, jer će to očito biti predmet istraživanja budućih istraživača. Istina o raspadu Jugoslavije nije jednostavna, naprotiv vrlo je složena i zahteva multidisciplinarni pristup. Naša ambicija, međutim, jeste da ponudimo

---

21 Radovi su objavljeni na portalu www.yuhistorija.com i u knjizi *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2017. Knjiga ima četiri dela: "Višestruka jugoslovenstva – kako jugoslovenski narodi ulaze u Jugoslaviju" (Drago Roksandić); "Jugoslovensko iskustvo u nacionalnim perspektivama" (Husnija Kamberović, Šerbo Rastoder, Ivo Goldstein, Ljubica Jančeva i Aleksandar Litovski, Božo Repe, Latinka Perović, Marika Limani, Milivoj Bešlin); "Jugoslavija u istorijskoj perspektivi (1918–1991)" (Srđan Milošević, Igor Duda, Vladimir Gligorov, Nenad Manojlović, Tvrko Jakovina, Mitja Velikonja); "Završna razmatranja" (Srđan Milošević i Milivoj Bešlin, Vladimir Gligorov).

prvenstveno mladim generacijama dovoljno ilustracija i analiza da naprave uvid u širi kontekst od onog koji im se nudi. Naša ambicija je da im, ne samo pomognemo u prevladavanju nametnute im prošlosti već da ih i podstaknemo na konstruktivno i dublje promišljanje sopstvene budućnosti u okruženju u kojem žive".²²

U svakom slučaju, pomenuti projekat, prvi projekat naučnika iz bivše Jugoslavije da sagledaju celinu, realizovala je nevladina organizacija, a ne profesionalna institucija za proučavanje istorije.²³ To, naravno, nije slučajno. Jugoslovenska država, u trajanju od nepunog veka, pripada istoriji. Ali, od interpretacije te istorije zavise, u velikoj meri, sadašnjost i budućnost naroda koji su je nadživeli. A, naučna interpretacija nije moguća bez susretanja i upoređivanja istraživanja, bez dijaloga.

Oko Helsinškog odbora je uvek bilo mladih ljudi (Nebojša Tasić, Igor Mesner, Marijana Obradović, Nataša Novaković, Ivan Kuzminović, Mara Živkov...) Dolazili su i odlazili (najčešće u druge nevladine organizacije i u svet). Suočeni sa raznovrsnim okolnostima, posebno sa izdavačkom produkcijom Helsinškog odbora, ljudi su prepostavljali da kancelarija Odbora zapošljava mnogo ljudi. A, ustvari, uz Sonju Biserko, najduže u dvadesetogodišnjem periodu bilo je jedno isto usko ali čvrsto jezgro (Seška Stanojlović, Spomenka Grujičić, Izabela Kisić, Klara Azulaj, Ljiljana Marjanović).

*

---

22 Vid. *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi...*

23 Uz međunarodni naučni skup, u organizaciji Instituta za noviju istoriju Srbije i Arhiva Jugoslavije, u Beogradu u maju 2010, to je, po učesnicima, prostorno najšire okupljanje posle raspada Jugoslavije. Vid. *Tito – viđenja i tumačenja*. Zbornik radova. Glavni i odgovorni urednik dr Olga Manojlović Pintar, Beograd 2011.

Odlazak Slobodana Miloševića probudio je nade, ali je stvorio i iluzije. Helsinški odbor nije, možda, bio lišen ni jednog ni dugog. Međutim, brzo je postalo jasno da odnos prema njemu neće biti promenjen. Polarizovala se i antiratna javnost. U beogradskom nedeljniku *Vreme* pojavio se članak glavnog i odgovornog urednika Dragoljuba Žarkovića “Slabost jakih reči: Dehelsinkičacija gospođe Biserko”. Započela je polemika koja je trajala više meseci: od 1. avgusta do 21. novembra 2002. godine. U polemici je objavljeno 78 pisama koja je, uključujući i Žarkovićev članak, napisalo 60 autora. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji objavio je ovu polemiku pod karakterističnim naslovom: *Tačka razlaza*.²⁴

U pomenutom članku glavni urednik nedeljnika *Vreme* kaže: “Odgovorno tvrdim da se ‘Vreme’ nije prepoznalo ni u jednoj od kvalifikacija kojima Sonja Biserko opisuje stanje duhova u Srbiji, kao što sebe prepoznamo u nastojanju da deetnifikujemo zločin. Mi radimo u najboljem uverenju da zločinci imaju ime i prezime i da je totalitaran svaki način mišljenja koji je spreman da čitav jedan narod optuži za zločin”.²⁵ Za razliku od stanovišta Sonje Biserko da se zločin ne može “deetnifikovati” (kako deetnifikovati “etnička čišćenja”?) i da “etnifikovanje” zločina ne znači “kolektivnu krivicu naroda već podrazumeva “moralnu odgovornost društva”.

Bio je to period bez Slobodana Miloševića: protiv njega je već bila podignuta optužnica Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Hagu (u daljem tekstu, Haški tribunal). U srpskom društvu došlo je do previranja

---

24 *Tačka razlaza – povodom polemike vođene na stranicama lista “Vreme” od 1. avgusta do 21. novembra 2002.* Uvodna studija Olivere Milosavljević. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Biblioteka “Helsinške sveske”, br. 16, Beograd 2003.

25 D. Ž.: “Slabosti jakih reči: Dehelsinkičacija gospođe Biserko” u: *Tačka razlaza...*

u kojima se javljala i iluzija da je njegovim uklanjanjem Srbija uklonila glavnu prepreku na putu ka demokratiji i povratku u civilizovani svet. Ali, i svesnog nastojanja da se prikrije odgovornost Srbije za raspad jugoslovenske države i rat. "Svi su krivi". Jugoslovenski narodi su odjednom počeli da se kolju kao "žuti mravi". "Velike sile su zavadile jugoslovenske narode, da bi mogle njima da vladaju. Podržale su secesionizam Slovenije i Hrvatske". Zagovarano je pomirenje, oproštaj... Stojan Cerović, najoštriji kritičar Slobodana Miloševića u *Vremenu* tokom ratova, sada je u istom nedeljniku pisao: "Nema sumnje da je problem ratnih zločina težak i da posle onakvih ratova mora da bude posla za sudove. Takođe nije sporno da taj deo istorije valja pošteno ispričati. Međutim, kraj rata nije samo prilika da se neko kazni i osudi. To je takođe prilika da se nekome pokaže dobra volja, da se oprosti što se oprostiti može, da se izrazi saosećanje i milosrđe, a ne samo osvetnički bes. Zašto svi ovde hoće da budu samo strogi tužioci?"²⁶

Radikalno različito stanovište imao je advokat Srđa Popović, osnivač i vlasnik nedeljnika *Vreme*. U odgovoru Ceroviću, sa kojim ga je vezivalo i lično prijateljstvo, Popović je rekao: "Zločini o kojima govorimo bili su 'etnički'. Niti ima potrebe da se oni 'etnifikuju' niti ih je moguće 'deetnifikovati'. Motivi i umišljaj učinilaca imali su 'etnička' obeležja, napadani objekat imao je etnička obeležja. Genocid, na primer, ne može uopšte da se definiše bez primene utvrđivanja etničke pripadnosti zločinca i žrtve jer je napad na pripadnike 'neke nacionalne, etničke i verske grupe' ugrađen u samu definiciju tog krivičnog dela. Zalud je govoriti: zločin nema nacionalnost, ovaj se ne može uopšte zamisliti bez 'nacionalnosti'".²⁷

---

26 Stojan Cerović, "Tužilačka revnost" u *Tačka razlaza...*

27 Srđa Popović, "Kapitulacija pred zločinom" u: *Tačka razlaza...*

Ubistvo premijera Zorana Đindjića (12. mart 2003), čija je vlada izručila Slobodana Miloševića Haškom tribunalu pokazalo je da i u Srbiji “prošlost odbija da se povuče”. Bile su očuvane strukture i propagandna matrica, a intervencija NATO dala je novu hranu dugo vršenoj indoktrinaciji stanovništva, ali pre svega mitu. Umesto diskontinuiteta s politikom Slobodana Miloševića, vlada Vojislava Koštunice bila je vlada kontinuiteta. To se najviše manifestovalo u odbijanju saradnje s Haškim tribunalom: prikrivanje optuženih za ratne zločine ili njihovo slanje u Hag kao “nacionalnih heroja”. To nije bila konfuzija. Međutim, namera da se, u ime odbrane naroda od “kolektivne krivice”, odbaci istina o dobro dokumentovanim ratnim zločinima, imala je, i kratkoročno i dugoročno, suprotan efekat: vodila je identifikovanju s politikom ratnih zločina, odnosno blokadi moralne osude u društvu. To je uticalo na urednike *Vremena*, kako u njihovom odnosu prema neposrednoj prošlosti tako i prema Helsinškom odboru.²⁸

*

Za režim, njegove medije, ali i većinski deo srpskog društva Helsinški odbor bio je “strano telo” u srpskom narodu. A, njegova predsednica – “izdajnik”, “špijun”, “plaćenik”. Za antimiloševske krugove, Sonja Biserko je pak bila suviše radikalna: pišući o odgovornosti Srbije za ratove devedesetih godina, ona je štetila nacionalnim interesima, i u krajnjoj liniji delovala *antisrpski*. U krajnjoj perspektivi sretali su se društveni arhaizam (neponavljanje zapadnoevropskog puta, to jest – odbacivanje kapitalizma i liberalizma) levice i zarobljenost etničkim nacionalizmom (državno jedinstvo srpskog naroda zaokruživanjem u novostvorenim državama i brige iz centra Srbije)

---

28 Vid. Stojan Cerović, “Posle Đindjića”, *Vreme*, 20. mart 2003; Isti, *Izlazak iz istorije*, Beograd 2004. Dragoljub Žarković, “Na granici podviga” u: *20 godina na vetrometini...*

– desnice. Bez bilansa o neposrednoj prošlosti kao jednom poglavlju dugo-trajne istorije, to je Srbiju bacilo u čorsokak. Dve slike o Helsinškom odboru za ljudska prava u Srbiji, i njegovo predsednici, jedna u Srbiji i druga u svetu izraz su dve tendencije u vremenu od kojih je jedna na tragu globalnih promena a druga protiv njih.

Sonja Biserko je pozivana na okrugle stolove, predavanja, televizijske emisije, na intervjuje u listovima. Njene analize, “subverzivne” u Srbiji, postale su to još više kad su izrečene na Zapadu koji se sumnjičio za “zaveru” protiv Jugoslavije. Tako se Sonja Biserko našla između anateme *kod kuće* i priznanja *u svetu*.

Protiv Helsinškog odbora vođene su kampanje. Osim verbalnog linča protiv Sonje Biserko, bilo je i više akata koji su ugrožavali njenu bezbednost.²⁹ Ti su akti često podsticani izjavama javnih funkcionera.³⁰ U isto vreme, iz sveta su joj stizala priznanja različite vrste. Akademска (viši saradnik Američkog instituta za mir u Vašingtonu – 2001); ekspertska (član tročlane komisije UN za Severnu Koreju – 2013); moralna (nominacija u okviru projekta “1000 žena” za Nobelovu nagradu za mir – 2005; počasni građanin Sarajeva – 2010; nosilac jednog od najviših odlikovanja Republike Hrvatske Red kneza Trpimira sa ogrlicom i Danicom – 2011).

Ono što ni danas neće da se vidi izbliza (zbog političkih isključivosti, različitih vrednosnih sistema, društvenog monizma, lične surevnjivosti) vidi se sa odstojanja, iz zemalja prijateljskih Srbiji. U novembru 2017. godine Norveški helsinški odbor (posle Moskovske grupe, drugi koji je osnovan)

---

29 Najintenzivnija kampanja protiv Sonje Biserko vođena je zbog njenog svedočenja po tužbi Hrvatske protiv Srbije za genocid pred Međunarodnim krivičnim sudom u Hagu.

30 “Kampanje protiv Odbora” u: *20 godina na vetrometini...*

obeležavao je 40-godišnjicu postojanja. Uz Branka Todorovića iz Bijeljine, sa Balkana je na proslavu pozvana još samo Sonja Biserko. Tom prilikom Norveški helsinski odbor predstavilo je svoju listu od četrnaest ličnosti najzaslužnijih za zaštitu ljudskih prava u Istočnoj Evropi. Među njima je, jedina sa Balkana, Sonja Biserko.³¹

Ni napadi ni priznanja nisu, međutim, poremetili unutrašnju ravnotežu Sonje Biserko. Ona je, i uz lične tragedije i nedaće,³² ostala posvećena ljudskim pravima šireći prostor i kontekst u kojima ih je posmatrala. Pa, ako se, s razlogom, pišu biografije žena koje su se u Srbiji prve bavile, na primer, fotografijom ili konjičkim sportom, zašto istoričar ne bi mogao da skicira biografiju svog savremenika koji je prepoznatljiv u vremenu po borbi za ljudska prava, a već je zašao u jesen života? To jest: da postavi pitanja i pokuša da na njih odgovori. Potonjem biografu biće mnogo lakše da

---

31 Povodom svog jubileja, Norveški helsinski odbor organizovao je izložbu na kojoj je predstavljeno 14 “najvažnijih ljudi u Evropi”. Kako za njih piše u brošuri povodom izložbe: “Borili su se protiv nepravde. Neki su žrtvovali život dok su drugi nastavili borbu. Izložba pokazuje veliki značaj žena branitelja ljudskih prava”. To su: “Ljudmila Aleksejeva, ruska savest; Vaclav Havel, ‘zatvorska ptica’ i predsednik; Sonja Biserko, moralni glas; Anna Politkovska, novinarka i žrtva za slobodu izražavanja; Svetlana Gannusjkina, matematičarka koja je postala braniteljka ljudskih prava; Natalia Estemirova, ubijena u borbi protiv nekažnjivosti; Vitalij Ponamarjov, rekao istinu o tragediji u Kirgistanu; Žijana Litvina, novinarka koja odbija da bude govornica ‘najnovijeg evropskog diktatora’; Oleksandre Matvijsjuk, borac protiv nepravde u Ukrajini; Marda Pardavi, glas demokratije u sve totalitarnoj Mađarskoj; Khadiji Ismailova, otkriva korupciju u Azerbejdžanu; Valentina Likhoshvja, ustala za prava LGBTI u Rusiji; Elena Milashina, jedna od hrabrih novinara u Evropi i Olga Sadovska, advokatica koja šalje mučitelje u zatvor”.

32 U ratu devedesetih godina Sonja Biserko je, pod nerazjašnjenim okolnostima, izgubila brata, a iz Knina su izbegli njena sestra sa troje dece i očeva sestra i, kao izbeglice, boravili u njenom dvoiposobnom stanu na Novom Beogradu.

opiše javnu nego privatnu ličnost Sonje Biserko, jer i biograf – savremenik o njenoj privatnoj ličnosti zaključuje samo na osnovu svog ličnog iskustva i dugog posmatranja, i to tek kada je sebi zadao da iz brojnih pojedinosti u različitim situacijama sklopi mozaik.

Privatno, Sonja Biserko je otmena i veoma uzdržana, gotovo samozatajna. Dosledna, ali nije fanatik. Ona neprestano uči. Njoj je lakše da napiše nego da kaže. Na pohvale, ona će pocrveneti, ali će na mogućnost nesporazuma reći: "Ako sam ja kriva, izviniću se". Sonja Biserko voli različitosti i priznaje složenosti. Otuda i njena ljubav prema prirodi i nežnost prema životinjama. Na svom Ugljanu radi kao i u Beogradu, ali se otuda vraća preporođena. Na putovanjima po Srbiji i regionu, ona će zaustaviti vozilo da pokupi izglađnelog i promrzlog psa ili mačku. U svom stanu uvek ima jednog, ili dva psa. Uz sve svoje obaveze, sama brine o njima. U prostorijama Helsinškog odbora dugo je boravio jedan mačak, Barak. Saradnici su na to pristajali, da se ne bi njoj zamerili ali, kada više nije bilo mačka, i sami su osećali prazninu. Sonju Biserko veoma uznemirava i angažuje bolest prijatelja, o svojim bolestima ne govori i sama brine. Apsolutno koncentrisana na ono što joj predstoji, zaboraviće na pojedinosti od kojih to zavisi: putne isprave, telefon, ključeve... Prijatelji I saradnici to znaju, I nastoje da smanje rizike. Sve te osobine u zbiru izdvajaju Sonju Biserko i privatno, i objašnjavaju njenu javnu ličnost. A, istorija ove druge počinje od njenog izbora za predsednicu Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji (septembar 1994). Kako je ona došla na to mesto? Šta ju je pripremilo za tu "vetrometinu" i na njoj održalo više od četvrt veka?

*

Sonja Biserko je rođena 14. februara 1948. godine u Beogradu. Najstarije je dete od troje dece Mare Šimicev (Sutomiščica, na ostrvu Ugljan u Dalmaciji, Hrvatska) i Đure Biserko (Knin, Hrvatska). Oba njena roditelja bila su učesnici Narodnooslobodilačkog rata (1941–1945). Otac je, posle rata, radio u Ministarstvu inostranih poslova (MIP) SFRJ, kasnije Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove (SSIP). Sonja je, kao devojčica, sa porodicom, za vreme očeve službe, bila u Poljskoj i Egiptu.

“Kairo u vreme početaka Pokreta nesvrstanih. Česti susreti Tito – Naser”. Uz Kairo, Zamalak, Gezira park, Port Said School, Ismaila, Crveno more. “Bila je to”, kaže Sonja Biserko u retkom tekstu o sebi, “prva prava senzacija u mom životu. Susret sa drugim i drugaćijim. Ostali su mirisi, boje, jezici”.³³

Gimnaziju i Ekonomski fakultet Biserko je završila u Beogradu (1970). Dve godine (1972–1974) radila je kao komercijalista u Invest–Importu. Na konkursu je primljena u Savezni sekretarijat za inostrane poslove. Dve godine pripravničkog staža: od pisarnice, protokola, političkih uprava do arhiva, pa državni ispit. Otvoren joj je put u svet.

Diplomatska karijera Sonje Biserko bila je intenzivna. Tokom 14 godina bila je treći sekretar jugoslovenske misije u Londonu (1974–1979); savetnik za međunarodne organizacije (EZ, Savet Evrope, EFTA) – (1979–1984); prvi sekretar jugoslovenske misije (pratila rad UNECE, KOSOK, EFTA, WMO, ITU) u Ženevi (1984–1988); savetnik u Upravi za evropske integracije (1988–1989); specijalni savetnik za Evropu i međunarodni položaj Jugoslavije u Grupi za analizu i planiranje u SSIP (1989–1991). Dvojica jugoslovenskih diplomata dobro izražavaju početnu i završnu tačku diplomatske karijere Sonje Biserko. Šef jugoslovenske misije u

---

33 Sonja Biserko, “Srbija poražena, Milošević pobedio”...

Londonu Živan Berisavljević video je Sonju Biserko kao ličnost "operisanu" od ambicije karijernog uspeha, predanu učenju i potrebi razumevanja savremenog sveta". A Živorad Kovačević, ambasador SFRJ u SAD, govorio je: "Analitičko odeljenje je srce svakog ministarstva spoljnih poslova". U svakom slučaju, Sonja Biserko je, u službi diplomatičke svoje zemlje, pokazala sposobnost analize i neverovatnu lakoću saopštavanja rezultata. Urednica *Helsinške povelje* i više edicija Helsinškog odbora, među kojima i autorskih knjiga Sonje Biserko, Seška Stanojlović kaže: "Sonja uopšte ne može da shvati da neko nije u stanju da napiše neki tekst".

*

Sedamdesete godine, kada završava fakultet i počinje da radi, bile su za Sonju Biserko uzbudljive, ne samo zbog promena u ličnom životu. Atmosfera u društvu bila je podsticajna za njenu generaciju: oni se druže, mnogi čitaju i debatuju. "Jugoslavija se kretala, njena kulturna scena bila je na svetskom nivou. Krenula je liberalizacija zemlje. Moja generacija se lako zapošljavala. Beograd je dobijao izgled velegrada..."³⁴

London je prekretnica. "U mom sećanju", piše Sonja Biserko, "posebno mesto ima London, kao grad, kao sazrevanje, kao spoznaja sebe, spoznaja razlika. Prvi put sam se srela sa drugaćijim percepcijama o Jugoslaviji... U Londonu sam počela pomno čitati sve o Jugoslaviji".³⁵

Po povratku iz Londona, uoči Titove smrti (1980), dočekale su je promene. "Počelo je 'srbovanje', prvo kao 'zezanje', a onda se to uozbiljilo i prešlo u euforiju". Zatim je Beograd posmatrala iz Ženeve, ali i Srbe u Ženevi. "Iz male, uredne i mirne Ženeve, Beograd je ličio na košnicu.

---

34 Isto.

35 Isto.

Srpska zajednica u Švajcarskoj se aktivirala. Počelo je skupljanje novca za pozlatu krsta Sv. Save. I misiju u kojoj sam radila, i svi koji su se osećali Srbima počeli su akciju skupljanja. Sveti jedinstvo doskorašnjih ideoloških suparnika, četnici, nedicevci, ljoticevci, partizani, komunisti – svi su bili zajedno. Izdavač Dimitrijević iz Lozane (*L'Age d'Homme*) već je promovisao Dobricu Ćosića i druge bardove srpske književnosti. Crnčević (Brana) i Kapor (Momo) redovno su posećivali i zabavljali srpsku zajednicu. Bila je to veoma organizovana akcija i priprema”.³⁶

Nije više bilo one atmosfere koju je Sonja Biserko poznavala uoči odlaška u London. Beogradske knjižare ispunile su knjige o “žrtvenom”, “gubitničkom” srpskom narodu: “nebeskom narodu” za koji ne važe ovozemaljska pravila. Pozorišne scene – nacionalni komadi. Trgovi – narod koji se “događao”. Ulice Beograda – “Šešeljeve horde ubica i pljačkaša”. Za Sonju Biserko Beograd je “izgubio dušu”: “Otišli su moji prijatelji, prijatelji iz mladosti: Ivan, Željko, Dragan, Biljana, Novak, Srđa...”³⁷

Nestao je svet u kome je odrastala, moralno i intelektualno sazrevala. Zar to nije bilo dovoljno za njenu nepomirenost? Ne toliko s nestankom Jugoslavije, koliko sa načinom na koji je nestajala, i naročito sa onim što je na njenim ruševinama nastajalo. Posle kraja oružanih ratova, ona će reći: “Ne sanjam novu Jugoslaviju”. Ali i: “Jugoslavija je i dalje prostor kojem pripadam bez obzira na novu realnost”.³⁸ Toj novoj realnosti Sonja Biserko će posvetiti sve svoje snage.

*

---

36 Isto.

37 Isto.

38 Isto.

Samozatajna po prirodi, Sonja Biserko je, po svom tačnom samorazumevanju, ličnost sa složenim identitetom. Jugoslovenka, Beograđanka, Dalmatinka, Mediteranka, Evropljanka, kosmopolitkinja... Antifašizam i ideje jednakosti i solidarnosti levice utemeljene su u njenom porodičnom vaspitanju. Pripadala je generaciji koja se školovala u miru i stekla visoko obrazovanje. Diplomatsku karijeru započela je u vreme kada je jugoslovenska diplomacija – zbog otpora Staljinu 1948. godine i politike nesvrstavanja – uživala veliki međunarodni ugled, a ministarstvo spoljnih poslova bilo jedan od najvažnijih centara jugoslovenske komunističke elite koji je u državnom, odnosno partiskom vrhu bio sumnjičen za “prozapadnu” orientaciju. Kao mladi diplomat, Sonja Biserko je imala od koga da uči. Ali i gde: u diplomatskim misijama SFRJ u zapadnoevropskim državama upoznala je sistem vrednosti i institucije zapadnoevropske civilizacije (neprikosnovenost ličnosti, politička sloboda i socijalna prava, jednakost pred zakonom, politički pluralizam, dijalog kao put do kompromisa različitih interesa). I drugi su tamo boravili. I čitali, izvorno ili u prevodu, antistaljinističke knjige (umetničke, istorijske, teorijske). Ali, nisu u svemu tome nalazili alternativu boljševičkom modelu države – društva. A, ako i jesu, pitanje je koliko su, i sami opijeni pobedom nad nacizmom i staljinizmom, smatrali da je to od značaja za jugoslovensku državu. Možda najviše zbog nesvodivosti na bilo koju sastavnici vlastitog identiteta, Sonja Biserko je pripadala onom delu svoje generacije koji je o tome počeo da razmišlja.

Drugi deo pomenute generacije polazio je *od svega postojećeg do uništenja svega postignutog*.³⁹ Orijentacija ovog dela manifestovala se u studentskom pokretu 1968. godine. Iako je tada Univerzitet u Beogradu

---

39 Vid. Danilo Udovički, *Treći juni 1968*, Novi Sad 2014.

preimenovan u "Crveni univerzitet Karl Marks", ova orijentacija bila je, u suštini, *anarhistička*, sa mogućnošću brzog organizovanja čvrste manjine (ideja konventa). U suštini, varirana je boljševička revolucionarna matrica (jaka trockistička grupa studenata i najviše gonjena, smatrala je da je revolucija *izdana*). Nije se, dakle, nikako radilo o, kako bi rekao Vladimir Gligorov, "izazovu liberalnoj demokratiji". Zasnovana na političkom monopolu, vlast je na pobunu studenata reagovala panično. Pobunjeni studenti su, pak, verovali da mogu, još jednom, odigrati ulogu "očeva". Socijalno, studentski je pokret bio heterogen što se odrazilo i na njegove ciljeve. Deo studenata je poticao iz porodica koje su pripadale nomenklaturi – "crvena buržoazija", i bio je pobunjen protiv laži i licemerja (kao ruska plemićka inteligencija u XIX veku – "inteligencija koja se kaje"). Najveći broj studenata je, s demokratizacijom obrazovanja, pripadao seljačkim i radničkim porodicama. Oni su ustajali protiv socijalnih razlika koje su se zaoštravale sa privrednom reformom 1965. godine. Odustajanje od ciljeva reforme od čijih se posledica uplašio i jugoslovenski politički vrh ("Reforma je rat", govorio je slovenački politički lider Boris Krajcer) bilo je, na kraju, osnova konsenzusa vlasti i pobunjenih studenata.

Preciznije rečeno, na tragu studentskog pokreta u svetu koji je, za teoretičare i istoričare,⁴⁰ bio nesumnjivo anarhistički, ali sa posebnostima koje

---

40 Prema jednom od najvećih istoričara XX veka, Eriku Hobsbaumu studentski pokret u svetu 1968. godine imao je anarhistički karakter: "Studentski pobunjenici podsjećali su teoretičare na davno zaboravljen bakuninovski anarhizam... njihov implicitan cilj bio je povratak uto-pijskim ideologijama u razdoblju prije 1848. No, utopija se doista nije mogla učitati u općenitu antinomnost slogana poput 'Zabranjeno je zabranjivati', koji je po svoj prilici izrazio stav mlađih pobunjenika – prema vlasti, učiteljima, roditeljima ili univerzumu. Zapravo se činilo da nisu bili bogzna kako zainteresirani za *socijalni* ideal, komunistički ili neki drugčiji, za

su proizlazile iz tradicije levice u Srbiji (neponavljanje zapadnoevropskog puta: kapitalizam i liberalizam) i iz aktuelne društvene situacije (privredna reforma 1965).

Treći deo generacije, u njenoj uslovnoj podeli, bio je nacionalistički orijentisan. Podržao je nacionalni program (Memorandum SANU 1986) i njegovu političku verifikaciju (Osma sednica CK SKS, 1987). Sa percepcijom Slobodana Miloševića kao vođe srpskog naroda, ova je orijentacija bila osnova najšireg nacionalnog konsenzusa u Srbiji, dok je u Jugoslaviji primljena kao objava rata.

Za razliku od drugog i trećeg dela pomenute generacije (čije ni ideo-loške ni personalne veze nisu proučene), koji su, pod optužbom postojećeg režima da ne nudi rešenje za jugoslovensku krizu, zapravo odbacili konkretna rešenja (privredna reforma 1965, i Ustav 1974), njen prvi deo bio je orijentisan na menjanje *postojećeg*. Polazeći od *postignutog* posle Drugog svetskog rata (industrijalizacija i elektrifikacija, obrazovanje na svim nivoima, smanjenje zaostalosti u zdravstvenoj kulturi – produžen životni vek muškaraca i žena – promena položaja žene – normativno i stvarno, podizanje opšte kulture, rezultati u naučnom i umetničkom stvaralaštvu), ova je orijentacija išla ka modernizaciji i demokratizaciji koja je podrazumevala i decentralizaciju zemlje i pluralizaciju društva. Da li je to bila mogućnost ili samo iluzija, teško je reći, jer je ova orijentacija bila osujećena i pre nego što je vladajuća ideologija u zemljama Istočne Evrope doživela slom. Brutalnom invazijom trupa Varšavskog pakta u Pragu, u avgustu 1968. godine

---

razliku od individualističkog ideala oslobođanja od svega što svojata pravo i moć da te spriječi da činiš što god se tvom egu ili igu prohtije". Eric Hobsbawm, *Zanimljiva vremena. Život kroz dvadeseto stoljeće*, Zagreb 2009, str. 219,220.

poražen je poslednji pokušaj reforme državnog socijalizma u korist “socijalizma sa ljudskim licem”.

Logično je da se Sonja Biserko, i pre zaoštravanja jugoslovenske krize, zalagala za dijalog. Zajedno sa Danijelom Ivinom iz Instituta za evropske studije u Ženevi organizovala je (1991) prvi sastanak političke opozicije sa cele teritorije Jugoslavije. Pogotovo je logično što je, u znak protesta protiv ratne politike krnjeg Predsedništva SFRJ, napustila Savezni sekretarijat za inostrane poslove. “Vojska je već bila uzela stranu. Neki ‘sipovci’ su redovno odlazili u ministarstvo preko puta na ‘konsultacije’ (Savezni sekretarijat za narodnu odbranu – L.P.) Ili ono s druge strane, gde je stolovao srpski ministar za inostrane poslove. Promene u Hrvatskoj i Sloveniji (prvi više-stranački izbori 1990. – L.P.) tretirani su kao kontrarevolucionarne, reakcionarne, ustaške. (vezivanje Hrvatske za ustaštvo...)

“Prvo su”, seća se Sonja Biserko, “otišli Slovenci uz psovke i vređanja. Pa Hrvati. Ja sam otišla posle Haške konferencije (poslednji pokušaj lorda Karingtona da se Jugoslavija očuva kao složena država – L.P.). Prvo etničko čišćenje počelo je u saveznoj administraciji. Svi su zaboravili na brojne misteriozne smrti, pre svega u vojsci i policiji”⁴¹

U tom tragičnom sunovratu, grupa žena koje su u saveznoj administraciji radile na evropskim pitanjima (Snežana Milivojević, Koka Kavran, Branka Alender, Jadranka Jelinčić, Sonja Biserko) pokreću inicijativu za osnivanje Evropskog pokreta Jugoslavije. Za predsednika je izabran advokat Srđa Popović. “Još jedan uzaludan pokušaj” – “da se zaustavi nacionalistička lavina”⁴²

---

41 Sonja Biserko, “Srbija poražena, Milošević i danas pobednik”...

42 Isto.

Zatim je Sonja Biserko sastojao sastojao učestvovala u stvaranju Centra za antiratnu akciju i Foruma za međunarodne odnose, da bi 1994. godine dobila mandat da organizuje Helsinški odbor za ljudska prava. Kako je do ovoga došlo? Na pitanje koje sam joj tokom mnogih razgovora postavljala, Sonja Biserko je odgovarala: "Meni je to, ne znam zašto, 'dala' Tanja Petovar". A, u razgovorima sa Tanjom Petovar dobijala sam takođe vrlo lapidar ran odgovor: "Tačno, i Sonja je napravila 'čudo'". Smatrala sam taj momenat važnim u skici za biografiju Sonje Biserko, i zamolila sam Tanju Petovar za detaljnije objašnjenje. Posle dužeg telefonskog razgovora koji me je zadovoljavao, precizna Tanja Petovar poslala mi je svoj papir: jednu zapravo sažetu istoriju početaka institucionalizacije borbe za ljudska prava u Jugoslaviji i u Srbiji.⁴³ Odgovor na moje konkretno pitanje o izboru Sonje Biserko za predsednicu Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji (septembar 1994), Petovarova je dala u kontekstu: opisala je vreme i ljude od kojih su mnogi zaboravljeni, a neki više nisu ni živi.

Dragocen zbog toga, ovaj *papir* bio mi je ne manje dragocen i zbog same Tanje Petovar i njenog ličnog udela u stvaranju slike o ženama kao boljem delu srpskog društva, šezdesetosmašici koju pamtim kao izuzetno racionalnu (vidi kurziv na str. 36–37).

nastavak teksta na str. 38

---

43 "Kratak pregled razvoja Helsinškog komiteta Jugoslavije od 1987. do 1994."

Pripremila Tanja Petovar, februar 2018.

Kratka istorija borbe za institucionalizaciju borbe za ljudska prava

Prema Tanji Petovar, tokom 1987. godine nastao je Jugoslovenski helsinški komitet. Faktički, sastojao se od tri samostalne grupe: beogradske, zagrebačke i ljubljanske. Tanja Petovar je bila inicijator osnivanja Jugoslovenskog helsinškog komiteta i predsedavajuća beogradske grupe koju je činilo osam izvornih potpisnika (Milan Nikolić, Sonja Lih, Pavluško Imširović, Dragoljub Ostojić, Miodrag Nikolić – "Mića doktor", Kosta Čavoški, Nikola Barović). Kasnije su se pridružili: Borka Pavićević, Dragan Klaić, Vladimir Velebit, Stane Stanić, Vesna Pešić... Sastanci su održavani u advokatskoj kancelariji Tanje Petovar, rad je bio volonterski, a osnovne organizacione troškove plaćala je advokatska kancelarija Petovar i Uskoković.

Zagrebačku grupu formirao je advokat Vladimir Šeks, a njeni članovi su bili Dobroslav Paraga, Franjo Tuđman, Vlado Gotovac... Ljubljansku grupu formirao je advokat Drago Demšar, a potpisnici su bili novinari iz lista Mladina...

Advokati Tanja Petovar, Vladimir Šeks i Drago Demšar saradivali su kao branioci na suđenju Beogradskoj šestorici 1983–1984. godine. Povezao ih je advokat Srđa Popović koji je, prema Petovarovoj, "bio ključna ličnost u organizaciji odbrane i pozivanju stranih posmatrača, predstavnika brojnih organizacija za zaštitu ljudskih prava u Evropi, Americi i Kanadi".

Jugoslovenski helsinški komitet postao je međunarodno priznat tako što su se advokati Drago Demšar, Tanja Petovar i Vladimir Šeks, najpre obratili Međunarodnoj helsinškoj federaciji (MHF) obavestivši je o inicijativi da se osnuje Jugoslovenski helsinški komitet. Nakon toga, bili su pozvani u Beč, sedište Saveta MHF, na dan ljudskih prava (10. decembar 1987). Na sednici Saveta MHF pročitan je Osnivački akt Jugoslovenskog helsinškog komiteta, a Tanja Petovar je izabrana za člana Saveta. Jugoslovenski helsinški komitet delovao je kao neformalna grupa građana. Prema

Tanji Petovar – “To je bio način da se izbegne mogućnost da Socijalistički savez RNJ (radnog naroda Jugoslavije – L.P.), odbijanjem zahteva da se registruju kao udruženje građana, onemogući delovanje ove neformalne grupe. Smatralo se, da članstvo u IHF (MHF), kao instituciji zasnovanoj na Helsinškom aktu, koji je Jugoslavija potpisala i ratifikovala, daje legitimaciju, a sam Akt – mandat za delovanje. Što se i desilo godine 1988”. Tada je, naime, Savet Međunarodne helsinške federacije odlučio da svoj godišnji sastanak održi u Beogradu. U razgovoru između Tanje Petovar i Darka Mrvoša, po njoj – “mladog i nedogmatičnog sekretara Komiteta (verovatno Komisije za međunarodne odnose – L.P.) Socijalističkog saveza RNJ” – bio je pripremljen sastanak izvršnog direktora Saveta (Gerald Nagler) sa funkcionerom Socijalističkog saveza (Mirko Ostojić) na kome je data saglasnost da se sastanak Saveta održi u Beogradu, “ali pod uslovom da se o tome ne obaveštava štampa ili bilo šta objavljuje u medijima”.

Jugoslovenski helsinški komitet, osim individualnih slučajeva zaštite ljudskih prava, pre svega Albanaca i Albanksi, objavljivao je izveštaje o stanju ljudskih prava na Kosovu i u Slavoniji i u Hrvatskoj Krajini. Beogradski ogrank Komiteta pratio je sudenje Fikretu Abdiću. Delovima sudenja prisustvovao je i predsednik MHF Karl Švarcenberg – “što je ubrzalo odluku suda da 1989. godine doneše odluku o puštanju svih optuženih iz pritvora, pa i Fikreta Abdića”.

Početkom devedesetih godina dolazi do diferencijacije među članovima Jugoslovenskog helsinškog komiteta. Po Tanji Petovar: “Zagrebački ogrank, i deo članstva beogradskog ogranka se opredeljuju za nacionalističku opciju, drugi deo ostaju Jugosloveni. Tanja Petovar odlazi iz Jugoslavije u aprilu 1992, i zamrzava svaku delatnost JHK. Kad postaje jasno da se Jugoslavija nepovratno raspada, Tanja Petovar počinje 1993–1994. godine da planira osnivanje helsinških komiteta u novonastalim državama. Tu je obavezu poverila Ivanu Zvonimiru Čičku u Zagrebu (1993), Stanetu Staniču u Ljubljani (1993) i Sonji Biserko u Beogradu (1994). Povezala je nove helsinške misije sa IHF (MHF) u Beču, sa Savetom Evrope u Strazburu, sa donatorima i ostatim pojedincima iz sveta ljudskih prava”.

nastavak teksta sa str. 35

Zašto se, među više mogućih kandidata u Srbiji, odlučila za Sonju Biserko? Upoznala ju je, uz Srđu Popovića, u vreme kada je stvaran Evropski pokret u Jugoslaviji. Tada i tokom više kasnijih susreta stekla je uvjerenje da će ona organizaciji dati odgovarajući ton i sa razumevanjem vršiti njenu misiju. Nije se prevarila. U zaključku svog *papira* Tanja Petovar kaže: "Sonja Biserko i Ivan Zvonimir Čičak su napravili uzorne, veoma korisne i dosledne institucije koje su postale važni stubovi zaštite ljudskih prava na Balkanu. Iako veoma različiti u svakom pogledu, Sonja i Čičak su okupili ljude, obezbedili fondove i beskompromisno radili na zaštiti ljudskih prava, kako pojedinaca tako i manjinskih grupa, poput Albanaca na Kosovu i Srba u Hrvatskoj. Kako su počeli tako rade i danas, u novim uslovima i u novoj konstelaciji odnosa snaga na Balkanu i u svetu, štiteći i dalje prava ugroženih pojedinaca i manjina".

*

Javno angažovanje Sonje Biserko posle njenog napuštanja SSIP, 1991. godine bilo je jasno motivisano. Ono je, između ostalog, i doprinelo tome da mandat za osnivanje Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji bude poveren upravo njoj. Bila je to, pre svega, njena podrška procesiranju ratnih zločina i saradnji sa međunarodnim institucijama za to stvorenim. Ali i "unutrašnji rat" s režimom koji je to odbijao, pa i sa srpskim društvom koje je tome pružalo otpor. Sonja Biserko je pokrenula i koordinirala projekat "Međunarodni tribunal i ratni zločini na teritoriji bivše Jugoslavije". U okviru Centra za antiratnu akciju organizovala je prvi međunarodni sastanak o teškim povredama humanitarnog prava u bivšoj Jugoslaviji (1992). U radu konferencije učestvovali su pravnici, sociolozi, filozofi,

antiratni aktivisti iz bivše Jugoslavije i SAD. Prva je, zajedno s organizacijom Civil Link iz Ljubljane, organizovala kurseve za obuku advokata iz bivše Jugoslavije za rad u Međunarodnom tribunalu za ratne zločine.

Međutim, Sonju Biserko nije zadovoljavala samo osuda rata. Od početka, ona traži njegove istorijske korene i teži njegovom objašnjenju. Za konferenciju u San Remu (1999) pripremila je zbornik *Jugoslavija: propast, rat, zločini*. Ulagala je ogroman napor u uspostavljanje dijaloga između civilnog društva u Srbiji i demokratskih i liberalnih krugova i institucija u Zapadnoj Evropi i SAD. Ali i između sukobljenih strana u Jugoslaviji. Već na čelu Helsinškog odbora, organizovala je dijalog između Srba i Hrvata u Beogradu (1997), i Srba i Albanaca u Ulcinju (1997) i u Beogradu (1998).

Organizovanje Helsinškog odbora u Srbiji Biserko je započela gotovo sama. Iz jedne sobe na Obilićevom vencu, Odbor je ušao u prostorije u Zmaj Jovinoj, ulici u najužem centru grada.⁴⁴ Pošto ih je najpre bukvalno očistila, Sonja Biserko je, tražeći pristanak ljudi sa kojima je delila mišljenje o uzrocima raspada Jugoslavije i ratovima, stvorila jezgro (i na antiratnoj sceni ironično nazvano “grupica građana”). U razradi strategije, Odbor je imao na šta da se osloni (Helsinška povelja, 1975), za konkretne akcije uporište je nalazio u stvarnosti. U zemlji razorenoj ratom masovno su bila dovedena u pitanje osnovna ljudska prava. Helsinški odbor je na to reagovao odgovarajućim akcijama. U najvažnije je spadala akcija “Hoću kući”: 30.000 izbeglica iz Hrvatske izjavilo je da želi povratak.

---

⁴⁴ Helsinški odbor je promenio više adresa. Posle Zmaj Jovine, Rige od Fere i Ulici kralja Milana, sada u Kneza Miloša (*Kuća ljudskih prava*).

Sonja Biserko se u Helsinškom odboru za ljudska prava u Srbiji uživo srela sa posledicama jednog od ciljeva rata: etničkim čišćenjem. To iskušto se ne zaboravlja: ono je deo ličnog identiteta: "Znam mnogo ljudi koji su doživeli lične porodične tragedije, posebno one koji su poreklom iz Hrvatske, Bosne, Kosova i/ili mešovitih brakova. Videla sam mnoga unesrećena lica, uključujući lica onih koji su prošli kroz našu kancelariju 1995... Sećam se i lica onih koji su svakodnevno opsedali našu kancelariju na Obilićevom vencu. Hteli su kući, potpisivali neke formulare (skupili smo 30 hiljada potpisa za povratak). To je imalo odjeka..."⁴⁵

A, zatim jedna druga posledica rata: zatvorenost Srbije koja je bila pogubna naročito za mlade generacije. Otuda je, po masovnosti, s akcijom u korist izbeglica, uporediv samo obrazovni program za mlade ljude. Bio je to prodor u tradicionalno zatvoreno društvo, koje su međunarodne sankcije i izolacija još više zatvorile.

Cela filozofija i praksa zaštite ljudskih prava bila je, u uslovima rata za rešenje srpskog nacionalnog pitanja kao državnog pitanja, tretirana kao subverzija, a saradnici Helsinškog odbora, zajedno sa predsednicom, kao "unutrašnji neprijatelji".

Helsinški odbor suprotstavio se nasilju na Kosovu: ukidanje autonomije i čitavih sistema (obrazovanje, zdravstvo), hapšenje jugoslovenski orijentisanih političara (Azem Vlasi), progon stanovništva, ubijanje albanskih intelektualaca koji su bili za srpsko-albanski dijalog (Fehmi Agani). Sonja Biserko je javno optuživala Slobodana Miloševića i zahtevala da se to zaustavi. Sugerisala je pitanje: zašto je Srbija bombardovana?

---

45 Sonja Biserko, "Srbija poražena, Milošević i danas pobednik"...

Dve nedelje posle početka intervencije NATO, Sonja Biserko je, na osnovu upozorenja prijatelja da joj je bezbednost ugrožena, napustila Beograd. Boravila je šest meseci u raznim zemljama Zapadne Evrope (i u SAD, gde se srela sa Madeleine Albright), ocenjivala situaciju u Srbiji, ističući odgovornost režima za intervenciju NATO. Bila je optužena za zagonvaranje bombardovanja i postala meta ogorčenih pojedinaca i politički motivisanih grupa i centara. Bila je angažovana u razrađivanju strategije za Balkan. Za konferenciju "Krisa ili stabilnost na Balkanu" u Vašingtonu pripremila je studiju "Srbija tokom intervencije NATO". U Vašingtonu je, kaže, počela "sa ozbiljnim iščitavanjem svega i svačega".⁴⁶

U Srbiji, posle intervencije, radila je na izveštajima o represiji i pripremama za uklanjanje Slobodana Miloševića sa vlasti. Putovala je, učestvovala na okruglim stolovima, držala predavanja, davala intervjue. Uz uvodnik u svakom broju *Helsinške povelje*, pisala je autorske članke. Najbliži saradnici i prijatelji Sonje Biserko ne pamte jedan njen slobodan vikend u tom periodu.

Promene u Srbiji 5. oktobra 2000. godine dočekala je sa uverenjem da Helsinški odbor treba da učini sve što može za suočavanje srpskog društva sa prošlošću. Ali i sa sumnjom da postoji čvrsta opredeljenost ne samo novih vlasti nego i društva za evropske integracije kao alternativu. I demokratski orijentisani ljudi, pobornici ljudskih prava često su govorili da su i Helsinški odbor i njegova predsednica suviše angažovani političkim pitanjima. Bez političkih pitanja nije, međutim, bilo moguće dešifrovati kontekst koji je, deklarativno u interesu ljudskih prava, a u suštini protiv njih. Tako se Helsinški odbor, zahvaljujući upravo Sonji Biserko,

---

46 Isto.

orientisao na proučavanje istorijskih korena raspada Jugoslavije i rata devedesetih godina, odnosno etničkog nacionalizma. U Institutu za mir u Vašingtonu (2001) Sonja Biserko je radila na projektu “Srpski nacionalizam”. Rezultat tog dubinskog istraživanja je knjiga *Yugoslav's implosion*, s pondnaslovom *The Fatal Attraction of Serbian Nationalism (Urušavanje Jugoslavije*, s podnaslovom *Fatalna privlačnost srpskog nacionalizma*) koja je do sada objavljena samo na engleskom jeziku. Priređivanju knjiga dokumenata o raspadu Jugoslavije i ratovima devedesetih godina posvetila je čitavu deceniju (2002–2012). Oko Helsinškog odbora okupila se grupa kritičkih istoričara (“kritičkih patriota”, kako istoričari kritičari antisemitizma u Poljskoj nazivaju sebe). Oni su, da ponovim, svojim studijama ispunili njegove biblioteke (*Helsinške sveske, Svedočanstva, Ogledi*). Biografijama i spisima ljudi dijalogu u novijoj političkoj i kulturnoj istoriji sačuvan je trag o njima, i sugerisan putokaz. Ta orientacija još uvek traje. Njen najnoviji, i najveći, rezultat je, da i to ponovim, izdanje Helsinškog odbora *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*.⁴⁷ Više od 50 istoričara, politikologa, ekonomista, sociologa, demografa iz cele bivše Jugoslavije radilo je tri godine, i ponudilo, pod okriljem nevladine organizacije za ljudska prava, sliku koja još uvek nije moguća ni u jednoj instituciji za istoriju nekad zajedničke države. Profesionalizam i sloboda autora bili su preduslovi za to. Ali, možda najviše, jedno shvatanje istorijske nauke koja odgovore traži, imajući u vidu različite perspektive, od ideologije koja odgovore unapred zna. I koja, za razliku od usmene istorije, na kojoj se kroz vekove snuje mit o prošlosti naroda, tu prošlost tumači racionalno, na osnovu pisanih istorijskih izvora i činjenica.

---

⁴⁷ *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2017.

Ovo shvatanje istorijske nauke suprotstavljalo se relativizmu u tumačenju prošlosti koje se, osamdesetih godina prošlog veka počeo u istoriografiji, a zatim se širio na celo društvo utirući, put njegovoj varvarizaciji.⁴⁸

Posle petooktobarskih promena u Srbiji Sonja Biserko nije ništa pojednostavljalila. Pripadala je onom krugu intelektualne elite koji je bio svestan tereta ne samo neposredne prošlosti. Za nju lično i za Helsinški odbor znakovit je bio nestanak (zločin) Ivana Stambolića, bivšeg, komunističkog, predsednika Socijalističke Republike Srbije. Prema čemu je to bila granica, i ko ju je povukao? Helsinški odbor je objavio dve knjige o Ivanu Stamboliću.⁴⁹ Jedna sadrži dokumente o njegovom slučaju (dve i po godine, sve do pronalaska njegovih posmrtnih ostataka, delovao je Odbor za istinu o Ivanu Stamboliću). Druga predstavlja izbor tekstova Ivana Stambolića koji objašnjavaju razlaz Slobodana Miloševića sa njim, uspostavljanje nacionalnog konsenzusa za rešenje srpskog pitanja kao državnog pitanja, odnosno rata za teritorije na kojima žive sa drugima delovi srpskog naroda. Ali, to je razlaz u novijoj istoriji Srbije koji je mnogo stariji od razlaza ove pomenute dvojice.

Ubistvo premijera Zorana Đindjića jasno je povuklo granicu prema evropskoj orijentaciji Srbije i saradnji sa Međunarodnim krivičnim sudom za Jugoslaviju u Hagu. Opet, da li je i ta granica povučena prvi put u novijoj istoriji Srbije? Pripremano u javnosti kao i svako političko ubistvo u

---

48 Vid. Srđa Popović, *Put u varvarstvo*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Biblioteka "Svedočanstva", br. 4, Beograd 2000.

49 *Case of Ivan Stambolić; Slučaj Ivana Stambolića*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, "Helsinške sveske" br. 8, Beograd 2001. Ivan Stambolić, *Koren zla*, Isti, "Svedočanstva" br. 10, Beograd 2003.

Srbiji (kneza Mihaila Obrenovića, kralja Aleksandra Obrenovića, političkog vođe hrvatskog naroda Stjepana Radića), ubistvo Zorana Đindjića je na suđenju optuženima i u javnosti dovelo do njegove naknadne inkriminacije. Helsinški odbor je okupio grupu filozofa, pravnika, istoričara... Oni su učinili pokušaj da skiciraju biografiju Zorana Đindjića i politički i istorijski kontekst njegovog ubistva na ulaznim vratima Vlade Republike Srbije.⁵⁰ Taj pokušaj nije naišao na podršku ni Demokratske stranke čiji je predsednik on bio. Naprotiv.⁵¹ A, beogradski nedeljnik *NIN* izložio je napadu urednika i izdavača zbornika radova o Zoranu Đindjiću, *Etika odgovornosti*.

*

Rad Helsinškog odbora karakteriše jedinstvena sinergija filozofije ljudskih prava, politike i istorije. Često dovođena u pitanje, ova strategija je, međutim, presudno uticala na sadržaj i metod rada Helsinškog odbora, na profil ljudi koji su se oko njega okupili. Na to, da Odbor, u krajnjem rezultatu, “nadraste” svoju izvornu funkciju.

Pitanja izbeglica, manjina, mlađih, a zatim marginalnih grupa u društvu (zatvorenici, psihijatrijski bolesnici) pokretana su s obzirom na socijalnu i političku stvarnost. Snažno zalaganje za pravno sankcionisanje ratnih zločina i saradnju s odgovarajućim međunarodnim institucijama, i istovremeno za moralnu osudu društva, posmatrani su kao neodvojivi od uzroka i posledica jugoslovenskih ratova na kraju XX veka. To je bilo

---

50 *Zoran Đindjić: etika odgovornosti*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, "Svedočanstva" br. 25, Beograd 2006.

51 Na promociju Zbornika nisu došli (osim starog Desimira Tošića) pozvani članovi Demokratske stranke. Od članova porodice došle su samo majka Mila i sestra Gordana.

suprotno relativizovanju ratnih zločina: "Svi su činili zločine". U različito motivisanim pozivima na okretanje budućnosti bez paralelnog rada na proučavanju i dalje i neposredne prošlosti, Helsinški odbor je nazirao i način da prošlost "preživi". Za pomirenje naroda koji su međusobno ratovali – uslov je poverenje da su napuštene paradigme etničkog nacionalizma koje na Balkanu imaju dugo istorijsko trajanje. Istina, nije bilo lako prepoznati da i "novi" akteri na političkoj sceni država nastalih na ruševinama Jugoslavije imaju "stare" mišljenje. Uz radikalno različite prijedloge i daljoj i bližoj prošlosti željeni dijalog se neizbežno pretvarao u politički sukob. Relativizovana je i reč nauke.

Za razliku od pristupa komunizmu kao istorijskoj aberaciji, grupa istoričara oko Helsinškog odbora gledala je na komunizam u Jugoslaviji kao na deo istorijskog procesa u kome su, uz ograničenja (državnosvojnički odnos i politički monopol), ostvareni i značajni dosezi u modernizaciji i emancipaciji (industrijalizacija, urbanizacija, obrazovanje, položaj žene, produžen ljudski vek). Ne gubeći iz vida *cenu progresu*, pomenuta grupa se kritički odnosila prema istoriji Jugoslavije u drugoj polovini XX veka ne pristajući na njenu totalnu reviziju, na nasilje nad činjenicama i sećanjem. U atmosferi "pomirenja", koje su, preko zakona o rehabilitaciji, izvršile vlasti u Srbiji posle 2000. godine, Helsinški odbor je podsticao istraživanja o kolaboraciji i antisemitizmu u Srbiji, i objavljivao rezultate tih istraživanja.

Proglašenje nezavisnosti Kosova, kriza u svetu i u Evropskoj uniji, prisustvo velikih sila na Balkanu (posebno Rusije u Srbiji) i dalje čine upitnim opredeljenje Srbije za vrednosti evropske civilizacije, odnosno za napuštanje nacionalizma i ratne paradigme. U posvećenosti Helsinškog odbora

tome, kao i svemu prethodnom, prepoznatljiv je lični pečat Sonje Biserko. Različite su percepcije njene ličnosti i njenog rada. U jednom delu srpskog društva; u liberalnim krugovima u Zapadnoj Evropi i u SAD; na Balkanu. Najzad, u delu najnovije generacije intelektualne elite u Srbiji. Da li sama Sonja Biserko, sa kultom rada i strašću pisanja koje ima, pomišlja da, na pragu osme decenije života, opiše svoje jedinstveno iskustvo? Posle četvrt veka na čelu Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, ona kaže:

“Ne znam kako će za koju godinu gledati na sadašnji trenutak. Po čemu je značajan i da li se uopšte razlikuje od drugih trenutaka koje sam provela poslednjih 25 godina? Još jedna hajka, nipodaštavanje, vredanje, poziv na linč (zbog svedočenja na Haškom sudu po tužbi Hrvatske – L.P.). Država kao svetinja. I stalna tačka razlika, srpski nacionalizam. Potrošene su sve rezerve otpora. Pristajanje na sve otvara pitanje svake akcije. Možda su smisao mladi ljudi koji prolaze kroz našu kancelariju i koji uvek iznenade strance svojim lucidnim pitanjima i razmišljanjima”. Trenutak rezignacije, i u isto vreme – nade.

Sonja Biserko i nije, možda, potrebno sažimanje njenog bogatog iskustva. Ali jeste društvu u koje je ugradila ogromnu energiju, znanje i doslednost slobodi u univerzalnom značenju toga pojma. Čineći to društvo bogatijim različitostima i mogućnostima izbora. Ako ne zauvek, to će još zadugo biti najviše što pojedinac, slobodan iznutra, može da učini za opšte dobro. U tome, valjda, i leži izvor neiscrpne snage Sonje Biserko. Trenutke ljudski razumljivog zamora smenjivali su počeci novih poduhvata.

*

U već pominjanom ispovednom tekstu 2013. godine Sonja Biserko kaže: “Vratila su mi se sećanja na čitav period od 23 godine, veoma dinamične,

opasne, naporne godine. I sama se čudim odakle mi takva posvećenost, upornost. Uložila sam svoje najbolje, najzrelije godine u to? Zašto, pitam se. A pomak je tako mali. Problemi su ovde mnogo dublji, mnogo složeniji. Nakon intervencije 1999, kada smo počeli (Helsinški odbor – L.P.) sa našim analitičkim i izdavačkim poduhvatom, *otvorio se za mene jedan novi prostor. Bilo je potrebno mnogo dublje promišljanje od puke reakcije na rat i ratne strahote* (podv. L.P.). Šta posle svega i kako se vratiti u normalu?" Opet rezignacija. Ali i nove spoznaje i pitanja na koja će, uz nove napore, tražiti odgovor – sama i u saradnji sa drugima.

Raznovrstan i širok *aktivizam* Helsinškog odbora ima, međutim, intelektualno, ako ne i teorijsko, utemeljenje u knjigama Sonje Biserko. Kako onim koje imaju autorski karakter,⁵² tako i u onim višetomnim zbirkama dokumenata o krizi jugoslovenske države, ratovima devedesetih godina, ratnim zločinima, njihovom pravnom sankcionisanju pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju u Hagu, te moralnoj osudi u srpskom društvu. Posao za jednu profesionalnu instituciju, Sonja Biserko je obavila sama.⁵³ Za to joj je bila potrebna decenija života i rada. I sasvim

---

52 Sonja Biserko, *Srbija na Orijentu*. "Predgovor" Seške Stanojlović. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Biblioteka "Svedočanstva", br. 18. Beograd 2004; Ista, *Srbija zalutala u tranziciji*. "Reč priređivača" Seške Stanojlović. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Biblioteka "Svedočanstva", br. 39. Beograd 2014. (i knjiga na engleskom?)

53 Sonja Biserko i Slavija Stanojlović, *Poslednja šansa Jugoslavije*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (dalje HO), Biblioteka "Svedočanstva" (dalje "Svedočanstva") br. 11, Beograd 2002; Sonja Biserko, *Milošević vs Jugoslavija*, 1–2, HO, "Svedočanstva" br. 20, Beograd 2004; *Srebrenica: od poricanja do priznanja*, HO, "Svedočanstva" br. 22, Beograd 2005; *Bosna i Hercegovina: jezgro velikosrpskog projekta*, HO, "Svedočanstva" br. 27, Beograd 2006; *Vukovarska tragedija 1991: u mreži propagandnih laži i oružane moći JNA*, 1–2, HO, "Svedočanstva" br. 31, Beograd 2007; *Proces Vojislavu Šešelju: raskrinkavanje projekta Velike Srbije*, HO,

sigurno: uverenje da je objavljivanje istorijskih izvora pravi put ka istini o ratovima devedesetih godina. Nema sumnje da je upravo ovaj rad koji je podrazumevao energiju, samodisciplinu i znanje i doveo do kristalizacije pogleda Sonje Biserko na uzroke raspada jugoslovenske države, do njenog razumevanja da ideja svesrspske države predstavlja pojavu sa dubokim istorijskim utemeljenjem. Otuda razlog za “unutrašnji rat”.

Od svog nastanka Helsinški odbor, i Sonja Biserko lično, bili su na udaru države i većinskog dela srpskog društva. Uz omalovažavanje značaja (“jedan glasić”) išla je zapravo čvrsta namera da se suzbije svako kritičko mišljenje, svaka upitanost i sumnja: svaka alternativa je smatrana činom neprijateljstva prema srpskom narodu.

*

Mnoge poslove u oblasti ljudskih prava, toliko zanemarenih u svetu posle kraja hladnog rata, kriza i sukoba oko uspostavljanja nove paradigmе, Sonja Biserko prepušta drugima koji su tome dorasli. Ali, ona ne napušta onaj *novi prostor* koji je pred njom otvorilo upravo dvadesetpetogodišnje iskustvo u Helsinškom odboru za ljudska prava u Srbiji. To jest: dubinska povezanost ljudskih prava, istorije i politike. I u kontekstu te povezaniosti – praktična akcija.

Veliko znanje štiti Sonju Biserko i od dogmatizma i od provincijalizma. I dobromerni su primetili kod nje, posle angažovanja u Komisiji UN za Severnu Koreju, promene. I tek je nova dinamika događaja oko ove zemlje pokazala da je novi uvid koji je stekla sadržao i elemenat

---

“Svedočanstva” br. 34, Beograd 2009; *Sandžak u procepu starog i novog*, HO, “Helsinške sveske” br. 28, Beograd 2008; *Sandžak i evropska perspektiva*, HO, “Helsinške sveske” br. 29, Beograd 2010; *Ekstremizam: kako prepoznati зло*, HO, “Helsinške sveske” br. 34, Beograd 2012.

predviđanja. To je ono, što su pre nje, ili tačnije ona sa njima, u Srbiji osamdesetih godina imali Milan Šahović, Ljubivoje Aćimović, Novak Pribićević... kao i međusobno različiti i, baš zbog toga dragoceni sagovornici i priatelji, univerzitetски profesori Žarko Korać i Ivan Đurić, advokat Srđa Popović. U pitanju je razumevanje vremena. U dubini krize kroz koju prolazi svet posle hladnog rata u toku su i duboke i brze promene s neizvesnim ishodom. Uključiti se u njih ili ostati na njihovoј periferiji – tu dilemu mladi rešavaju odlazeći u svet, prihvatajući one vrednosti koje su u njihovoј zemlji, na granici XX i XXI veka, bile odbačene.

Biografija Sonje Biserko – ovde tek u skici i s povodom, ali ne i prigodna (ljudima poput nje u Srbiji XIX i XX veka bavim se već decenijama profesionalno) – dobijaće bogatiji i potpuniji izraz. Novu građu nudiće budućem biografu, svojim daljim radom, sama Sonja Biserko. Drugo je pitanje da li će srpsko društvo u oceni njenog velikog rada i izuzetne ličnosti ostati radikalno podeljeno? Ili će, u tom pogledu, uspostaviti ravnotežu sa svetom? Sa zemljama u susedstvu u čijoj je javnosti, i to široko,⁵⁴ Sonja Biserko, od početka jugoslovenske krize, a naročito posle ratova devedesetih godina, viđena kao jedan od “promotera slobode i demokracije na Balkanu” (Stipe Mesić)?

U Beogradu, januar-april 2018.

---

54 Ako je, sa grupom aktivista Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji na njihovom putu za Kosovo, u istom kombiju i Sonja Biserko, policajci na granici, ugledavši je, neće vršiti uobičajenu pasošku kontrolu putnika.

Ljudi, sećanja

“Danas”, 7–8. decembar 2013

Srbija je poražena, Milošević je i danas pobjednik

Sonja Biserko o sebi

Pamukov “Muzej nevinosti”, koga sam nedavno posetila u Istanbulu je, verovatno najneobičnije i najsnažnije umetničko delo koje sam u poslednje vreme videla. Zato što evocira živote i misli junaka iz njegovog istimenog romana. Ali i svakog od posetilaca. Na samom ulazu stoji citat iz Aristotelove *Fizike* u kome pravi razliku između pojedinačnih trenutaka koje naziva “sada” i *Vremena*. Dakle, liniju koja objedinjuje trenutke Aristotel naziva sadašnjošću. Ne znam kako će za koju godinu gledati na sadašnji trenutak. Po čemu je značajan i da li se uopšte razlikuje od brojnih trenutaka koje sam proživila tokom poslednjih 25 godina? Još jedna hajka, nipodaštavanje, vređanje, poziv na linč. Država kao svetinja. I stalna tačka razlaza – srpski nacionalizam. Potrošene su sve rezerve otpora. Pristajanje na sve otvara pitanje smisla bilo kakve akcije. Možda

su smisao mladi ljudi koji prolaze kroz našu kancelariju i koji uvek izneneade strance svojim lucidnim pitanjima i razmišljanjima.

*

Vratila su mi se sećanja na čitav period od 23 godine, veoma dinamične, opasne, naporne godine. I sama se čudim odakle mi takva posvećenost, upornost. Uložila sam svoje najbolje, najzrelije godine u to. Zašto, pitam se. A pomak je tako mali. Problemi su ovde mnogo dublji, mnogo složeniji. Nakon intervencije (NATO, prim. pr.) 1999, kada smo počeli sa našim analitičkim i izdavačkim poduhvatom, otvorio se za mene jedan potpuno novi prostor. Bilo je potrebno mnogo dublje promišljanje od puke reakcije na rat i ratne strahote. Šta posle svega i kako se vratiti u normalu? Pred Srbiju se postavilo duboko moralno pitanje na koje ni danas nema odgovora. Zbog nespremnosti da prihvati novu realnost i svoju odgovornost za krvavi pir, Srbija se učaurila. Nesposobna je da se odredi prema budućnosti. Zdrav razum nalaže regionalno pomirenje, jer bez toga neće biti sposobna ni za svoju evropsku pripadnost. Zato traži savezništvo Rusije i Kine – što dalje od mesta zločina.

Moj boravak u Vašingtonu u Američkom institutu za mir, 2001, bio je korisna pauza od Beograda i stalne prikopčanosti na dnevna događanja. Tamo sam se usamila (donekle) i počela sa ozbiljnim iščitavanjem svega i svačega.

*

Povratak iz Ženeve (1988) i uključivanje u mrtvu trku za opstanak Jugoslavije. To je radila savezna administracija. Ministarstvo je bilo značajna karika u tom naporu. Međutim, destrukcija koja je krenula iz Beograda bila je mnogo učunkovitija. Pored Ministarstva su dnevno defilovali

radnici na protestne mitinge, sa kojih su se vraćali kao Srbi, Bila je to dobro orkestrirana predstava koja se nije mogla zaustaviti. I u samom Miniistarstvu bile su očite podele na one koji rade na spasavanju zemlje i one koji su koristili sve mogućnosti da je unište. Bilo je i onih koji se nisu mešali. Ministarstvo je bilo važan punkt za srpsku propagandu prema inostranstvu. Počelo je, naravno, sa Drugim svetskim ratom, Jasenovcem, i drugim jamama. Organizovano se radilo na raspamećivanju Srba u Hrvatskoj i Bosni. Novosadski relj služio je kao moćno sredstvo za njihovu mobilizaciju. Brojne delegacije, posebno one iz Evropske unije pokušavale su posredovati, ali već je bilo kasno. Njima je više bilo stalo da se održi Jugoslavija nego nama, mada su postojale brojne analize koje su ukazivale na mogućnost sukoba. I Evropljani i Amerikanci – svi su bili emotivno vezani za tu zemlju. Haška konferencija (1991), je upriličena da bi se obezbedio kakav-takav državni okvir koji bi krizu raspleo na miran način. Vojska je već bila uzela stranu. Neki “sipovci” su redovno odlazili u ministarstvo preko puta na “konsultacije”. Ili ono s druge strane, gde je stolovao srpski ministar za insotrane poslove. Promene u Hrvatskoj i Sloveniji tretirane su kao kontrarevolucionrane, reakcionarne. Ustaške. Vezivanje Hrvatske za ustaštvo.

Prvo su otišli Slovenci uz psovke i vređanja. Pa Hrvati. Ja sam otišla posle Haške konferencije. Prvo etničko čišćenje počelo je u saveznoj administraciji. Svi su zaboravili na brojne misteriozne smrti, pre svega, u vojsci i policiji.

*

U tom tragičnom sunovratu nekoliko žena – Snežana Mihajlović, Koka Kavran, Branka Alendar, Jadranka Jelinčić i ja – pokrenulo je inicijativu

za osnivanje Evropskog pokreta u Jugoslaviji. O tome je bilo reči i ranije ali bez realizacije. Sve smo radile na evropskim pitanjima u administraciji i bile veoma entuzijastične da nešto konkretno uradimo. Kasnije su se priključili i drugi. Srđa Popović je izabran za predsednika. Još jedan uzaludan pokušaj.

*

Znam mnogo ljudi, posebno onih koje su poreklom iz Hrvatske, Bosne, Kosova i/ili mešovitih brakova, koji su doživeli lične i porodične tragedije. Videla sam mnoga unesrećena lica, uključujući lica onih koji su prošli kroz našu kancelariju 1995. Ne mnogu da zaboravim ta lica i taj očaj. Zbog direktnе umešanosti u njihove sudsbine nakon što su odbačeni, ostala mi je ta slika koja me ne napušta. Uvek se setim one žene iz Like u redu pred hrvatskim konzulatom koja sanja svoje životinje. Najviše je proganja koza koju je najmanje volela. To mi se tako plastično urezalo. I još jedna žena iz Dalmacije koju su bacili dole, u Sandžak. Govorila je ika-vicu. Ima bolesnog muža koji samo leži. Došla je da traži pomoć. Rekla je da joj je jedina želja da se naspava u krevetu. Jer nije imala ni krevet.

Sećam se i lica stotina onih koji su svakodnevno opsedali našu kancelariju na Obilićevom vencu. Hteli su kući, potpisivali nekakve formулare (skupili smo 30 hiljada potpisa za povratak). To je imalo odjeka. Prvi put je otvoreno pitanje povratka u međunarodnoj zajednici. Ljubivoje Aćimović je napisao papir koji je poslat Kontakt grupi i koji je kasnije sasvim kopiran u Aneksu VII Dejtonskog sporazuma. Bio je to podvig. Istovremeno, išla je i akcija sa Slavkom Goldštajnom i Vesnom Pusić u Zagrebu. Napravili smo zajedničku Deklaraciju o povratku svih. I to je imalo odjeka.

*

Sa Biljanom Kovačević sam se jednom prilikom našla u Tuzli. Jugoslavija u malom. Verovatno najočuvanija sredina u BiH. Otišle smo na Kapiju gde se održavala komemoracija za 71 poginulog, 25. maja 1995. Od granate sa srpskih polažaja na Ozrenu. Od tada se svake godine održava komemoracija u kojoj učestvuje gotovo ceo grad. Bez patetike i sa puno mere i dostojanstva. Sasvim drugačija estetika, recimo, od one koju viđamo u sličnim prilikama u Srbiji. Ispred Biljane i mene stajala su tri momka, pravoslavca, koja su po svom ponašanju pripadala Tuzli. Dakle ni naznake od one arogancije i patetike koja inače karakteriše naš svet baš u takvim prilikama. Bila sam i u Vukovaru, Srebrenici, Sarajevu i Zadru za vreme opsade, Dubrovniku, Mostaru... Tragedija do tragedije.

*

Na Kosovu sam 20 godina u kontinuitetu. Prvi put, 1993. Albance sam poznavala i u Ženevi. Posle intervencije bila sam na Kosovu. Hodali su uspravno, prvi put. Oslobođeni i spremni za sve napore da se spaljena zemlja povrati u život. Tada sam obišla i drugu stranu, poraženu i ostavljenu sebi. Vodili smo kampanju za njihovu integraciju u kosovske institucije na lokalnim i kosovskim izborima. Na upravo održanim izborima to je radila država.

*

Istrajavanje Beograda na svojim ambicijama na kraju je dovelo Srbiju u čorsokak iz kojeg će teško izaći sama. A čini se da joj ta pozicija godi, da odražava njene ambicije da bude sama, da ne pravi napor u sređivanju unutar sebe, da zatvori oči na sve zločine, da živi ulogu žrtve koju нико ne razume, da tako neguje svoju posebnost, da živi na mrvicama, da se

beskrajno i jeftino zabavlja. Nisam verovala da će biti svedok svega toga. Tako se na kraju osećam i sama izolovanom, i to dvostruko. Ovde u ovoj sredini koja ne prihvata drugačije i zato što smo svi izolovani. Na kraju čovek ostane sa prtljagom sa kojim ne zna šta da radi.

*

Rodno mesto mog oca, Knin, imalo je važnu ulogu u "srpskoj revoluciji" devedesetih. Na njihovom "nacionalnom osvešćenju" radila je Srpska akademija nauka i umetnosti pune dve decenije, a manastir Krka postao je sveto mesto u koje su hodočastili svi koji su nešto značili u srpskoj kulturi. Sima Dubajić izjavio da je srpski nacionalista (ponosito), a onda to negirao i rekao da mu to izletelo. Neki opet Kninjanin, penzioner u Beogradu, javno je izjavio da je hrvatska štampa (*Danas*, *Vjesnik* i *Slobodna Dalmacija*) antisrpska. Jedan novinar *Slobodne Dalmacije* se naljuti, sedne u avion rano ujutro, uzme taksi i ode u neko naselje, pravac k tome tipu da ga pita šta je on to mislio (i kako) i da mu on to sve argumentuje. Čovek bio još u pidžami, malo se zbumio, a onda uporno tvrdio da je u pravu. Argument – zato što on tako kaže. Onaj tip, novinar, se toliko naljutio (sve to piše u članku), ali ga nije opsovao jer je stariji čovik, a i upao mu je u kuću.

Tako su izgledale novine tog vremena u punom jeku kampanje protiv svih. Sve su izvređali i nikom ništa.

*

A sad malo o Beogradu.

Beograd je grad koji je nekada imao ulice koje su u junu mirisale na lipe. U to sam vreme (sedamdesetih) svako veče izlazila u grad druženja radi. Izlazilo se na tri-četiri mesta – znalo se gde ko sedi. Tako je trajalo sve dok

nisam otišla u London. Kad sam se vratila uoči Titove smrti, grad je već počeo da se menja. Bila sam insider/outsider, imala sam neki drugi ugao gledanja. Počelo je "srbovanje", prvo kao "zezanje", a onda se to "uozbiljilo" i prešlo u euforiju. Usred zakušavanja, ja sam otišla u Ženevu odakle sam možda još bolje posmatrala situaciju. Iz male, uređene i mirne Ženeve Beograd je ličio na košnicu. Srpska zajednica u Švajcarskoj se aktivirala. Počelo je skupljanje novca za pozlatu krsta Sv. Save. I misija u kojoj sam radila, i svi oni koji su se osećali Srbima počeli su akciju skupljanja. Sveti jedinstvo doskorašnjih ideooloških suparnika, četnici, nedicevci, ljeticevci, partizani, komunisti – svi su bili zajedno. Izdavač Dimitijević iz Lozane (*L'Age d'Homme*) već je promovisao Dobricu Ćosića i druge bardove srpske književnosti. Crnčević i Kapor su redovno posećivali i "zabavljali" srpsku zajednicu. Bila je to veoma organizovana akcija i priprema.

Beograd se u međuvremenu izgradio i prolepšao, liči na velegrad, ali njegova prepoznatljiva atmosfera je nestala u nepovrat. Šešeljeve horde pljačkaša i ubica ostavile su neizbrisiv trag. I ne samo njegove. Nakon 5. oktobra Beograd je postao perionica novca – kafići, restorani, butici. Nije došlo do suštinske smene vlasti. Milošević je i danas pobednik. Srbija je u međuvremenu poražena, ali ne i politički. I dalje se sniju snovi o rekompoziciji Balkana. Taj period sam proživila pod užasnom stigmom, stalnim pretnjama, uključujući fizičke. Košturnica, Tadić, Nikolić – svi su gurali isto, a popuštali kada nisu imali kud. Mnogo bi toga trebalo da bi Beograd vratio sopstvenu dušu. Otišli su moji prijatelji, prijatelji iz mладости koji su bili deo onog Beograda – Ivan, Željko, Dragan, Biljana, Novak, Srđa .... Ali, ostale su letnje noći i miris lipa.

*

U mom sećanju posebno mesto ima London, kao grad, kao sazrevanje, spoznaja sveta, spoznaja sebe. Leo Murray mi je na odlasku poklonio knjigu *London Belongs to Me*. Dragi prijatelj kojeg sam poslednji put videla u Reform Klubu za vreme trajanja Londonske konferencije 1992. Imao je već 90 godina. U Londonu sam počela misliti o Jugoslaviji outside/inside. Prvi put sam se srela sa drugačijim percepcijama o Jugoslaviji, sa četnicima i njihovom izdavačkom delatnošću, kraljevskom porodicom i Englezima koji su obožavali Jugoslaviju. Sećam se penzionisanog engleskog pilota koji je boravio na Visu tokom Drugog svetskog rata. Posle više od 30 godina tražio je dozvolu da poseti Vis koji je u drugoj Jugoslaviji bio neko vreme nedostupan strancima. Kad se vratio sa Visa, provela sam ceo dan s njegovom porodicom. Bio je sretan što je ponovo sreo katoličkog sveštenika koji je u međuvremenu naučio engleski zahvaljujući BBC-ju. U vozu za Brajton, jednom prilikom, grčki diplomata me je pitao šta će biti sa Jugoslavijom nakon Titove smrti. Bila sam zatečena tim pitanjem. Tada se u akademskim krugovima u svetu već spekulisao sa tom novom realnošću. I u Beogradu je tada aktivirana grupa koja se pripremala za Titovo nasleđe. Poznati su rezultati njihovog delovanja tokom poslednje tri decenije.

U Londonu sam počela pomno čitati sve o Jugoslaviji. U Engleskoj su se tada održavali seminari o samoupravljanju. Jugoslavija je u to vreme bila zanimljiv model na Zapadu. U Engleskoj se već tada govorilo o izdvajanju Škotske. Eto, i danas se o tome govori. Možda će iduće godine biti i referendum o samostalnosti Škotske. Svakako će proteći bez ratnih sukoba.

Osim što sam ispešaćila London i zašla u svaki kutak, sećam se neba nad Kensington parkom preplavljenog zmajevima. Svaki posetilac parka

u tom momentu imao je po jednog zmaja. A nebo nad Londonom je čudesno, stalno je u pokretu. Sećam se i Titove jednodnevne posete na povratku sa samita nesvrstanih na Kubi. U Ambasadi je bila furtutma. Grupa četnika je urlala pod prozorom njegovog hotela. Tito se naljutio i rešio da ne ode na večeru kod kraljice. Premijer Džejms Kalagan je lično došao u hotel i odveo ga u Bakingamsku palatu, a kraljica Elizabeta je sišla niz stepenice kako bi dočekala maršala (što inače nije po protokolu). Četnike su bili prethodno udaljili vodenim šmrkovima. Dejvid Oven, tadašnji ministar spoljnih poslova, ispratio je Tita na aerodromu. Kod starijih Britanaca, učesnika Drugog svetskog rata, Tito je imao visok rejting. Antifašistički pokret u Jugoslaviji uživao je veliko uvažavanje u Britaniji. O tome su pisali Dikin, Ficro Meklin i mnogi drugi.

Sedamdesete su bile uzbudljive. Jugoslavija se kretala, njena kulturna scena je bila na svetskom nivou. Počela je liberalizacija zemlje. Moja generacija se lako zapošljavala. Ja sam kratko bila u jednoj spoljnotrgovinskoj firmi, ali sam brzo prešla u Savezni sekretarijat inostranih poslova (SSIP). Dve godine pripravničkog staža – od pisarnice, protokola, političkih uprava do arhiva, pa državni ispit. Ovoren mi je put za svet u kojem sam već dugo bila.

A pre toga, Peta beogradska gimnazija. A, još pre toga, detinjstvo između Beograda i Dalmacije. I Varšave. Kairo u vreme početka Pokreta nesvrstanih. Česti susreti Tito–Naser. Lagodno osećanje što sam iz Jugoslavije. To je nešto što je dolazilo spolja. Kasnije sam tek shvatila zašto. Kairo, Zamalek, Gezira park, Port Said School, pa onda Ismailia, Suez, Crveno more. Bila je to prva prava senzacija u mom životu. Susret sa drugim i drugačijim. Ostali su mirisi, boje, jezici, Zamalek kao

najkosmopolitskije mesto u tom momentu. I pustinja kao neka vrsta drugog *Heimata* – pored dalmatinskog krša, plavetnila i mirisa.

I, na kraju (ili na početku) rođena sam u Beogradu, u jugoslovenskoj, partizanskoj porodici. Odrasla sam kao Jugoslovenka, Beograđanka, Dalmatinka, Evropljanka, kosmopolitkinja. Jugoslavija je i dalje prostor kojem pripadam bez obzira na novu realnost. Ne sanjam novu Jugoslaviju, ali sa svima saosećam. U Njujorku sam srela makedonskog režisera koji je snimio dokumentarni film o Jugoslaviji u ratu kroz viđenje svoje čete. Rekao mi je da je tek posle Dejtonskog sporazuma, tražeći svoje prijatelje, naknadno zavoleo Jugoslaviju. 1988. je otisao iz Makedonije, a da je nije ni poznavao. Nije on jedini.

Sve države nastale na lešu Jugoslavije morale bi imati više respeksa prema toj državi koja ih je štitila od spoljnih aspiracija, omogućila im emancipaciju i, što je najvažnije, današnje državne granice koje je međunarodna zajednica priznala. Bilo bi dobro da ih i mi priznamo.

Lepo ime – Sonja

Piše: **BORKA PAVIĆEVIĆ**

Ima nas nesrećnih zbog gubitka zemlje u kojoj smo rođeni. Srećni zbog razora zemlje Jugoslavije srećni su na isti način, novi u novome, dok su nesrećni, nesrećni svako na svoj način. Nije reč, naravno, o sreći kao psihološkoj, već o političkoj kategoriji. Nesrećni su nekako raznovrsniji, mada brže nestaju, ili se to meni samo čini, i ne samo meni, već i ostatim nesrećnim.

Ovi srećni da bi njihova sreća potrajala nikako ne vole svedoke, ili, ako hoćete ove nesrećne. Biti svedok vremena, i još to znati artikulisati, teško je podnošljiva stvar sred ovlike savremene sreće.

Jedna od tih svedokinja je i predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji – Sonja Biserko.

Kao što znano, neko se od nesreće prozli, a neko postane bolji nego što je bio. Možda to zavisi i od kapaciteta da se svet oko sebe doživi, ili da to što se oko vas odigrava bude i vaše pitanje, odnosno da vas se tiče, da opšte, zajedničko(u smislu društvene zajednice) bude i vaš problem. Ako je išta bilo privilegija svih ovih nesrećnih godina, a ima ih već tridesetak (kao Tridesetogodišnji ratovi), onda su to bila saznanja o ljudima, jedna su se prijateljstva raspadala, zbog političkih opredeljenja, a druga su se stvarala. Jedne od nas “veštice” više nema – nema Biljane Kovačević

Vučo. Te večeri kada je Biljana odlazila, tragično, dugo sam sedela i pričala sa Sonjom Biserko. O svemu, o pravdi, životu, istoriji, smrti...

Vec danima, od kada se spremam da o Sonji kažem šta mislim, i kako je doživljavam, s vremena na vreme gledam njene fotografije, znate one koje Gugl izbací – fotografije, na kojima je osoba čije ime “ukucate” i koju tražite, a onda se tu nađe i čitav kontekst, ljudi koji su povezani sa glavnom junakinjom. Zanimljivo je kako se Sonjin portret javlja kao pojedinačan, i mada ima fotografija iz raznih javnih prilika, Sonja na njima deluje kao da je sama. Njeno samovanje u prizorima prilog je posebnom shvatanju sveta, politike, prilika, trauma.

Sonja je uvek bila uzdržana, što je zapravo privid, zaklon i odbrana od ozbiljne ranjivosti u prisustvu ljudske nesreće, zločina koji su ljudi u stanju da počine, ideologije i politike unutar koje je zločin moguć, progona svake vrste, i na kraju sopstvenog progona. Jer, stvarno treba znati i moći na stalnom udaru opstajati za duga vremena, i od gubitaka graditi vrednosti koje daju smisao daljoj borbi za ljude i ljudska prava.

Ponekad mi se čini da se od svih ljudskih prava, od prava svih drugih, Sonja najmanje bavila svojim pravom, pravom na neugroženost zbog javnog iznošenja stavova koji nisu uvek mili onima na koje se odnose. Prema slabijima i onima koji su u nevolji Sonja Biserko je uvek bila požrtvovana, bilo da je reč o ljudima koje nikada ranije nije srela, ili njenoj familiji izloženoj progonu i izbeglištvu i svim nevoljama koje ono nosi.

Sonja Biserko nije društvena na način na koji se kod nas često pod tim podrazumeva. Ili, ona nije brbljiva, i nije sklona “čaršijskoj javnosti”, pregovaranju i nagađanju. Iako je dopломata po opredeljenju i iskustvu, Sonja nije “snalažljiva”. Nije ni neprijatna, ni kruta, ni skromna, već je

asketična, Sonja je stroga, ali i prema sebi. Nije sklona improvizacijama, niti govoru otprilike, kao ni odokativnim sudovima: Sonja se uvek pripremi i to sa podjednakom ozbiljnošću i odgovornošću, bilo da je reč o velikom ili malom skupu, važnoj ili najvažnijoj konferenciji ili prilici.

Često sam slušala Sonju Biserko u prilikama koje bi neko mogao nazvati neformalnim. To za Sonju nije tako, nema neformalnog, ona se uvek pripremi i koncizno, sa što manje digresija, izloži ono što misli da je doprinos svrsi skupa i sastanka, ručka ili večere na koji je pozvana. To ne znači da sa Sonjom ne možete časkati, ima tema koje su za to “kao rođene”, međutim kada dođe do mesta političkog ili ideološkog, Sonja ne prelazi duhovito preko stvari (još jedna karakteristika ovdašnjih razgovora), ne povuče je “šlagvort” ili prosto želja da bude zanimljiva, već stane i uozbilji situaciju i disciplinuje sopstvenu rečenicu.

Sonju Biserko sam upoznala tako što mi je devedesetih na mnogim antiratnim skupovima “padala u oči” jedna visoka plava devojka u Barberi mantilu, vezanog kaišem u stranu, uvek je bila na nešto naslonjena i držala noge u ukrštenom položaju u elegantnim, ali “šetačkim” cipelama. Tada je organizovala Evropski pokret u Srbiji, i sve sam to kasnije saznala kada smo se našle na istoj strani povodom strahotne zločinačke opsade Sarajeva. Bila sam i član Helsinškog odbora u osnivanja sa Sonjom Biserko, Orhanom Nevzatijem, Vladanom Vasiljevićem, Nikolom Barovićem, Biljanom Kovačević Vučo ...

Ponekad vas Sonja Biserko natera da “poludite”, toliko ume da bude uporna, ne slažete se, međutim, ono što bi se kod nje moglo nazvati jednosmernošću i držanjem jednog pravca, ustvari je svest i želja da bi relativizovanje stvari moglo dovestio do njihove nepresudnosti. A za Sonju je

sve važno, i sve presudno i ništa od “onoga što se dogodilo” nije za olaku interpretaciju, i naravno, nije za zaborav.

Kao onaj ko ne zaboravlja, Sonja Biserko je nezaboravna.

U tom smislu teško da može oprostiti odgovornosti onih koji su nam zemlju izvukli ispod nogu, istrgli iz ruku, doveli Jugoslove do uništenja, progona, etničkog čišćenja i izbeglištva. Do onoga što Dubravka Ugrešić navodi kao odgovor na piutanje “Ko ste vi, šta ste vi”, Dubravka odgovara “Nitko”.

Na neki način Sonja Biserko je vestalka samozavere protiv nacionalizma, koga smatra odgovornim za nesreću i zločin i to u njegovom teorijskom, a pogotovo praktičnom vidu i učinku. Nije lako gajiti naklonost prema Sonji Biserko, jer to nije ono što ona zahteva i očekuje od ljudi, ali ona istovremeno ne može učiniti ništa što bi vas u naklonosti prema njoj sprecilo, jer je dosledna do rada u korist sopstvene štete. I onda tu nema dvojbe, tera vas Sonja da izaberete.

Ja cenim Sonjinu zvaničnost, način na koji pokazuje odgovornost prema javnom delovanju, uvek je toga svesna, da je u javnosti i da reči imaju posledicu. Mislim i da je to deo njenog diplomatskog uspeha, to da ume da bude lična, ali nikada privatna, Sonja veoma jasno razdvaja ta dva pojma, lično i privatno.

Deo njenog javnog nastupa, koji nikada nije bučan, i čini vam se da govori nešto sama sebi, dok govori ciljano i ciljnoj grupi, je i njena odbранa elegancija. Sonja uvek uvaži skup svojom estetikom, ona je uopšte gadljiva na ružno, preterano, prljavo, smuvano, nezavršeno, otprilike “nedefinisano, neotsečeno, neizvedeno do kraja”.

Jedna naša draga zajednička akcija, Sonjina i moja, bila je pokušaj da uredimo gornji deo Trga Republike, to jest da između nekadašnjeg bioskopa "Jadran", i restorana "Zagreb", bivšeg, izbacimo kolica i aparat za pečenje pite od jabuja koja je svojim sladunjavim mirisom podržavala nakaznost prodavnica, štandova s raznovrskim perjem, kao da su skalpovi poredjani i suše se na vetr. Pertle za cipele i ostale potreštine koje mi danas izgledaju naivno u poređenju sa svetlećim kutijama, "poklonima" sa mašnom, koji potiču nemanje i groznicu za imanjem i kupovanjem. Sonja i ja smo se uputile kod tadašnje gradonačelnice Radmire Hrustanović i zahtevale, molile, inistirale da se taj deo grada uredi. Ništa se nije moglo učiniti dok jednu mafiju nije smenila drugu,

Možda je Sonja Biserko i perfekcionista, ali prvo u zahtevu prema sebi. Istovremeno, ona je retko i neuobičajeno vredna osoba, vredan radnik, istraživač, putnik, tekstopisac, izdavač... Živi ono što zastupa, i predata je svojoj misiji onakvoj kakvu je sama sebi složila i nametnula, i to bez ostatka – rečju, Sonja je svoje mane pretvorila u vrline. Gubitak zemlje u kojoj je rođena okrenula je u dobitak i radom, artikulacijom uzroka i posledica i borborom za prava slabijih od sebe.

Zajednička patnja sa žrtvama

Piše: AARON RHODES

Sonja Biserko je u našoj zajednici branitelja ljudskih prava poznata po ličnom integritetu i hrabrosti. Izuzetan bilans njenog angažovanja za ljudska prava već sam po sebi dovoljno svedoči o tome. U svojoj doslednoj odbrani prava pripadnika manjinskih grupa nije niti jednom podlegla iskušenjima etnonationalističkog šovinizma. Bolno je čak i prisjetiti se svih kleveta i pretnji kojima je bila izložena, ali je njen odgovor na sve to uvek bio inspirativan. Nikad nije dozvolila da sve to zatruje njenu dobru ličnu narav.

Poput mnogih u disedentskim krugovima branitelja ljudskih prava, nastalim u vreme komunizma, Sonja je pitanju ljudskih prava pristupila na intelektualan način. Zalaganje za ljudska prava zasniva se na razumu i logici, na apstraktnim konceptima; verodostojnost istraživanja ljudskih prava zasniva se na nepristrasnom, naučnom pristupu. Ona je aktivistkinja koja čita, proučava i razmišlja.

Ali ovi kvaliteti nisu dovoljni za rad na ljudskim pravima i za Sonju nikad i nisu bili dovoljni. Jer, osim njenog blistavog uma i odlučnosti, upoznali smo i njeno iskreno saosećanje sa drugima, njenu emotivnu i duhovnu vezu sa borbom za slobodu i pravdu. Znamo da je patila zajedno sa žrtvama u čiju je odbranu stala.

O tome će nešto ispričati čitaocima. U maju 1999, u Njujorku je održan sastanak Izvršnog komiteta Međunarodne helsinške federacije, verovatno na samom početku kosovske krize. Bio je to težak sastanak; mišljenja o tome kako bi međunarodna zajednica trebalo da reaguje su nas međusobno podelila. Sonja je tada boravila u Njujorku, jer su je ubedili da zbog lične bezbednosti mora da napusti Beograd.

Negde je odjednom nestala tokom pauze sastanka u sedištu organizacija Human Rights Watch, u Empajer stejt zdanju. Pronašao sam je u jednoj od bezličnih kancelarija sa pogledom na Menhetn. Iz nje je izbio sav njen bes zbog nasilja i, verovatno, osećanja frustriranosti i krivice što je u ovako ključnom trenutku daleko od svog okruženja i od Kosova.

Neposredno pre toga stigla joj je vest o politički motivisanom ubistvu njenog prijatelja, Fehmija Aganija. I sam sam se nekoliko puta sreo sa tim punačkim, dobroćudnim i ljubaznim političarom. Aganija su, u pokušaju da se skloni sa Kosova, izvukli iz voza i streljali. Kada smo došli na ovu užasnu temu Sonja je briznula u plać, i bilo je to jedno od najbolnjih plakanja koja sam ikad čuo. Usred sve te političke retorike i govora o ljudskim pravima tog vremena, taj njen plač direktno mi je ispunio srce stvarnim bolom i patnjom stotina hiljada ljudi.

Tokom karijere Sonja je bila svedok mnogih drugih tragedija i dok je o njima govorila s aspekta međunarodnih standarda, pravnih lekova i političkih rešenja, pomogla je ljudima u svom društvu, u međunarodnoj zajednici i, nesporno, u zajednici branitelja ljudskih prava da vide i njihovu ljudsku stranu.

Londonske godine Sonje Biserko

Piše: ŽIVAN BERISAVLJEVIĆ

Sonja Biserko i ja smo se prvi put, na dosta neuobičajen načan, sreli u Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove (SSIP), gde smo se našli gotovo istovremeno.

Ona je početkom 1974. za čudo uspela da bude primljena na regularnom konkursu za pripravnike, u vreme kad je deci diplomata interpretacijom konkursnih kriterija politički prilagodljivih kadrovika SSIP, praktično gotovo onemogućen prijem u tu prestižnu službu. Podsećam da je tih godina SSIP bio izložen oštroj internopolitičkoj kritici dva najviša organa Države i Partije, ministra Tepaca i njegovog pretodnika Nikezića, pa na određeni način i legendarnog Koče Popovića, kao i njihovih najbližih saradnika u profesionalnom vrhu ministarstva, zbog "skretanja"s linije. Sledstveno, služba spoljnih poslova je bila kritikovana i javno – naravno, u skladu sa takvim stavovima političkog "vrha" zemlje – između ostalog i zbog toga što je u ranijim periodima u SSIP navodno primano nesrazmerno mnogo dece bivših i aktuelnih diplomata, pa je služba spoljnih poslova optužena i za "nepotizam" i "kadrovsku samoreprodukciјu".

Kad sam Sonju malo bolje upoznao, razumeo sam, mada nikada nisam to proveravao: primljena je i pod takvim okolnostima zahvaljujući svojoj izuzetnosti.

Ja sam, pak, u SSIP stigao sredinom politički – naročito u Srbiji i Vojvodini – vrlo turbulentne 1972, imenovanjem SIV-a, kao titularni savetnik saveznog sekretara za inostrane poslove. Više sticajem niza veoma kontroverznih političkih razloga, vezanih za moje političke sukobe na unutrašnjepolitičkom planu, nego svojom voljom, o čemu ne bih dalje ovom prigodom.

A, nešto više od godinu dana nakon dolaska Miloša Minića za ministra spoljnih poslova, krajem te iste godine, unapređen sam u rang pomoćnika ministra. To je, naravno, pre svega u kuloarima i raznim koterijama SSIP bilo predmetom svakakvih komentara.⁵⁵

Ubrzo nakon tog mog “promaknuća”, ne sećam se tačno kad, ali verovatno, u prvoj polovini 1974, iznenadila me je moja sekretarica molbom, propraćenom malo prekornim smeškom iskusne “sipovke”, da primim dve mlade pripravnice – koliko se sećam rekla je da su iz Uprave za zapadnoevropske zemlje, “jer jako žele da me upoznaju”. Kažem “iznenadila” zato što u praksi tako hijerarhizirane službe kakav je SSIP, pomoćnike ministra kontaktiraju striktno načelnici uprava ili, eventualno, njihovi zamenici i savetnici ranga višeg od njih. Bio sam ljubopitljiv da upoznam nekoga ko do tih nepisanih, ali strogih pravila očito ne drži, pa sam prihvatio da se sretnemo. U rečeni dan i sat pojavile su se dve tipične

---

55 Uostalom, oni koji su u toj službi duže radili znaju da ima dosta istine u dosetci “da se u ministarstvima spoljnih poslova i sijalice mrze”, koju – znajući ga, verujem, osnovano – pripisuju mudrom Ivi Andriću

beogradske devojke, predstavile se kao Maja Mitrović, odrešitija i ofanzivnija na način koji samo prikriva izvesnu unutrašnju nesigurnost i Sonja Biserko, suzdržana gotovo do stidljivosti, koju međutim, samouvereno potire jedva primetni, pomalo mangupski smešak. Odmah s vrata su mi, sa samo rođenim Beograđankama svosjtvom direktnošću, koja je i samoizdajnički deo njihovog osobenog šarma, objasnile da su želetele da upoznaju i lično čoveka koji je stigao tako visoko u hijerarhiji SSIP, premda je po godnama gotovo bliži njihovoj generaciji nego generaciji njihovih očeva; koja – koliko znaju – još uvek nadmoćno preovladava i u kolegijumu SSIP, i na svim čelnim pozicijama službe. Rekle su to sa gotovo naivnom iskrenošću, koja isključuje bilo kakvu pomisao da vam se iz nekih karijernih razloga dodvoravaju. Bile su pri tom zanimljive pričajući o sebi, priznale da uživaju u noćnom “gluvarenju”, videlo se da one i krug sa kojim se druže mnogo znaju i svašta prate, od litrature, pozorišata, filma i muzike do politike, razumeo sam da im je ne samo bliski drugar, nego malo i idol Srđa Popović, o kome ja tada nisam znao skoro ništa, ali o čijem sam ocu – kao časnom građanskom intelektualcu i uglednom advokatu, braniocu istaknutih komunista na sudskim procesima između dva rata, slušao niz lepih stvari.

Nisam posle toga susreta imao priliku da ih ponovo viđam, jer su obe ubrzo otišle na prve diplomatske dužnosti, Maja u Pariz, a Sonja u London, što je, naravno, samo potvrđivalo visoko mišljenje operativnih kadrovika službe o njihovim sposobnostima.

Ne znam ni da li su ostle onako bliske kao što se tada činilo da jesu...

U proleće 1976, kad mi je Miloš Minić saopštio da smatra da je – nakon više od četiri godine provedenih na dužnosti njegovog najbližeg

saradnika – vreme da idem na rad u inostranstvo, omogućeno mi je, na moje insistiranje, da šest nedelja boravim u Londonu na vrlo intenzivnom konverzacijskom usavršavanju engleskog jezika. Nastojao sam da provodim što više vremena sa engleski govorećim svetom, a da se što manje viđam sa Jugoslovenima u Londonu, pa ipak – u nekoliko navrata sam se družio sa mlađim delom iznimno brojnog tima naše ambasade. I već tada sam uočio koliko se Sonja saživela sa tim megapolisom. Iako sam se tokom četiri prethodne godine naslušao sipovskih priča koliko je mladim ženma teško kad se kao diplomate odvoje od svoje sredine, bilo je očigledno koliko ona intenzivno upija sve ono što samo London može da ponudi radoznalom strancu; što Sonja, dabome, po svojoj prirodi i prirodi svoje inelektualnosti jeste bila.

Kao što je ona mene zatekla kad je primljena u SSIP, tako sam ja Sonju Biserko, sad već kao znanca, zatekao na dužnosti drugog sekretara kada sam, u februaru 1977, stigao u London, kao ambasador SFRJ u Velikoj Britaniji. Njen neposredni nadređeni, ministar – savetnik za ekonomski poslove Vjekoslav Lozina, jedan izuzetno drag pedesetogodišnji “dalmoš” velikog srca, s kojim prosto nije bilo moguće ne biti prijatelj, bio je pun hvale za svoju agilnu mladu saradnicu.

A, njen doprinos uspešnosti u ostvarivanju diplomatskih zadataka Ambasade pozitivno je, iako znatno suzdržanje, ocenjivao i tadašnji ministar – savetnik za političke poslove⁵⁶.

---

56 Zbog lepote razloga koji su me podstakli da pišem ova sećanja, neću mu ovde pominjati ime. Jer, dok je Sonja – hrabrim i borbeno doslednim suprostavljanjem gazimestanskoj ratoboračkoj politici Slobodana Miloševića i glavnih “jahača etogenocidne apokalipse” devedesetih – izrasla u istinski uvažavanu javnu ličnost i globalno priznatu heroinu, ovaj

S obzirom da sam iskreno imao visoko mišljenje o diplomatsko-političkim prioritetima, koje je kao stratešku platformu Ambasade sledio i moj prehodnik Bogdan Oreščanin, od kolektiva tada najbrojnije jugoslovenske diplomatske misije zahtevao sam samo daleko intenzivnije angažovanje svih njegovih sektora, hrabrije otvaranje i prema britanskom okruženju i prema diplomatskom koru, kao i prema brojnom jugoslovenskom iseljeništvu i velikom broju jugoslovenskih privrednih i drugih predstavništava u Londonu.

To je dodatno podstaklo Sonju Biserko da se radno optimalno potvrdi. Samo kao upečatljivu potvrdu toga, jedno sećanje: kada smo – koliko se sećam, sredinom 1979 – realizovali dugo pripremanu dvodnevnu radnu posetu vrlo brojne delegacije jugoslovenskih privrednika predstavnicima moćne privrede s područja jedne od britanske četiri respektabilne regionalne privredne komore, one u Birmingamu, na samo nekoliko sati pre polska na taj važan bilateralni skup, obavešten sam da umesto iznenada obolelog Lozine, koji je – kako je meni predviđeno – držao sve konce organizacije u svojim rukama – sa mnom ide Sonja. Strahovao sam kako će to proteći, i, ubrzo se uverio da bezrazložno strahujem: bilo je očigledno da je zapravo i Sonja dala vidan doprinos priprmama tog susreta, da zaista znalački i bez ikavih natezanaja operativno usmerava utvrđenu agendu skupa i da lično ima delotvorne radne veze, kako sa našim engleskim

---

je zlosrećnik – od čijeg je karjerizma bio veći jedino njegov (dok je bio sa nama u Londonu vešto prikrivani) šovenonacionalizam – bacio svoj elementarni integritet pod noge Slobe –sbobode, stavio svoja nesporna diplomatska znanja i umeća u službu spoljnopoličke odbrane i međunarodne promocije Miloševićeve zlodejske politike i neslavno ostao zapamćen kao jedno od najekspoziranih imena te pogubne i istorijski propale polike na međunarodnom planu.

domaćinima, tako i sa svakim našim privrednim predstavištvom, pa i svakim privrednikom ponaosob.

A, koliko se sećam, imala je takođe i izgradene čvrste veze sa uglednim imenima svetski respektabilnog londonskog ekonomskog novinarstva, i posebno korisne odnose sa drugim, ali vrlo obaveštenim ešalonom američke ambasade u Velikoj Britaniji. Kao jugoslovenska ambasada, koja je tradicionalno bila i značajna osmatračnica sa koje naša služba spoljnih poslova iz londonskog ugla sagledava globalne međunarodne odnose, ocenjivali smo vrlo korisnim Informacije koje smo, zahvaljujući tim Sonjinim kontaktima, dobijali. Bile su do te mere zaista kvalitetne i pouzdane da – sem uobičajene protokolarno srdačne – nismo ni imali potrebe za intenzivnjom komunikacijom na drugim nivoima sa američkom misijom, iako smo znali da je ona izuzetno važan punkt američke službe spoljnih poslova. Ali, kao što kod nas ne retko biva – uspeh može i da smeta, pa sam morao da je prilikom jednog radnog boravka u Beogradu branim od sumnji nekih u službi za istarživanja i dokumentaciju da bi taj stepen poverenja između Sonje i njenih američkih partnera mogao biti bezbednosno problematičan. Pretpostavljam da je crv te sumnje “detasiran” centrali iz same Ambasade i da je Sonja znala za ta govorkanja i sumnjičenja, ali – samouverena i uporna, kakvom se i životno do danas potvrđuje, ona je nastavila da te svoje kontakte održava i produbljuje.

Nikad nismo, po mom odlasku iz SSIP, stigli da razgovaramo o tome, da li su joj i u kojoj meri ti kontakti i kasnije koristili.

Kada bi postojali anali Ambasade u Londonu, siguran sam da bi u njima bilo dosta zapisa i anegdota vezanih za ime Sonje Biserko. Ispričaće jednu, koja se zbila u vreme poslednje posete Tita SAD i, na povratku, i

njegove poslednje posete Velikoj Britaniji, u martu 1978. Bila je to kratka, rekao bih isto toliko uspešna i značajna, koliko i dramatična poseta, o kojoj je nešto pisao i pouzdani Blažo Mandić⁵⁷. Ali – o tome ću opsežnije u svojim memoarima, ako ikada uspem da ih napišem.

Tek, Sonja je tokom te posete bila oficir za vezu Ambasade sa vrlo brojnom ekipom jugoslovenskih novinara, u kojoj je šef pula svih jugoslovenskih televizija, stvorenog *ad hoc* da koordinirano prate Titov boravak u te dve važne zemlje, bio dobro znani komentator i glavni urednik Informativnog programa RTS Dušan Mitević, kasnij – u vreme predsednikovanja Slobodana Miloševića, njen zlosrečni generalni direktor, njegov istaknuti jurišnik u vremu famozne Osme sednice i njegov i Mirin veliki pouzdanik još nekoliko godina nakon toga. U hotelu u kome su naši novinari bili smešteni, nalazila se i kancelarija za njihov prihvati i akreditaciju, u kojoj je sve vreme posete dežurala Sonja Biserko. Mitević je u jednom trenutku dosta bahato upao u kancelariju i – ne predstavljući se, u sebi svojstvenom mačo stilu, obraćajući se Sonji sa “mala” – zatražio svoje papire. Sonja ga je, uz onaj njen karakteristični smešak, spustila na zemlju pitnjem: “Izvinite, druže, ali – ja vas ne poznajem. Ko ste Vi?” na što je Mitević prasnuo: “Kako me, bre, ne poznaješ!? Pa, svaki dan sam već godinama na ekranu...” Onaj mangupski šarm i tipično beogradski smisao za humor, koji sam još prilikom našeg prvog susreta uočio, nije izdražao da se ne ispolji: “Ma kakvi! Vi onaj Dušan Mitević?! Ne mogu da poverujem, jer je nemoguće da čovek sa tolikom glavom može uopšte da stane u mali, obični tv ekran...”

---

57 Vidi Blažo Mandić, *Tito u dijalgu sa svjetom*, str. 581-584., Agencija MiR, Novi Sad, 2005.

Svi okolo su prsnuli u galsan smeh, pa je priča brzo prostrujala novinarskim kuloarima, a nasmejala već to veče i glavne aktere posete.

Ali, priča tu ne završava: Sonja ne bi bila Sonja, da stvar ne istera do kraja. Nekoliko meseci pošto su se Tito i delegacija vratil u zemlju, i mi pomalo posetu stavili "ad acta", dolazi veliki čitač Sonja u moj kabinet i pokazuje mi sarajevski "*Odjek*", čijeg sam glavnog urednika Čedu Kisića, godinama u šali – zbog njegove zaista blagorodne prirode zvao "belim anđelom našeg socijalizma". A u "*Odjeku*" – literarizovani Mitevićevi zapisi o Titovom boravku na samitu nesrvtanih na Kubi, iz kojih se vidi da on Republiku Irsku – crno na belo – tretira kao britansku koloniju, a paradni stroj kojim je – prilikom dvosatnog tehničkog sletanja Tita i pratnje, na putu za Kubu, na čuveni Šenonski aerodrom, Vlada Irske počastvovala Tita – Mitević opisuje kao "tipičnu englesku kolonijalnu vojsku". Predlagala je da to Ambasada zvanično demantuje, što – koliko se sećam – nisam prihvatio, ali sam njoj ostavio na volju da u ličnom svojstvu piše "*Odjeku*".

Nikad je nisam pitao da li je to i učinila, a ličilo bi na tu lavicu da jeste...

Spomenuo sam već famu o teškoćama mladih žena u karijernoj diplomtiji, a do Sonjine generacije malo ih je i bilo u SSIP. Ma koliko takve kao Sonja svojom posvećenosću tu famu superiorno dovode u pitanje, jednom sam prilikom morao da je, baš kao damu, branim od hirovitih, koliko i neprimernih primedbi nikog drugog do našeg resornog ministra Jože Vrhovca. Londonska ambasada je, kao što je poznato, bila od svih naših misija najviše izložena obavezma sačekivanja i ispraćaja jugoslovenskih zvaničnika i drugih uglednika koji su preko Londona putovali u

razne delove sveta. Za ambasadore je ta obaveza – ma koliko i zahtevna – značila, možda, i priljigu da s tim ličnostima razgovaraju i učestalije nego druge kolege iz prve ruke dobijaju informacije o onome što se u zemlji zbiva. Ali – za kolektiv Ambasade to je bio gotovo pa kuluk.

Elem, javljeno mi je tako jednog zimskog ili ranoprolećnjeg meseca – čini mi se 1979 – da će ministar Vrhovac, na putu na zasedanje OUN, narečenog dana oko 6 časova ujutro, sleteti na Hitrou, pa da ne bi nekoliko sati izmađu dva aviona on i pratnja bili sami na aerodrmu, očekuje da ga tamo dočekamo. Imajući na umu Vrhovčevu osjetljivost⁵⁸ na sebe lično i na protokol, iako je za moj ustaljeni bioritam to vreme dolaska bilo astronomski rano, procenio sam da je celishodno da ga lično dočekam, pa smo tako i javili njegovom kabinetu.

A, kako je Sonjin šef Lozina bio sa Vrhovcem blizak drug iz studentskih dana, izrazio je želju da i on svakako pođe sa mnom i predložio da sa nama pođe i Sonja, da bi pomogla oko formalnosti sa “stafom” aerodromskog VIP-salona i “družila” se sa ministrovom pratnjom, dok nas dvojica razgovaramo sa Jožom. Vrhovac je inače bio neslavno poznat po nervoznom, neretko i grubom odnosu pema onima koje je smatrao podređenima, pa je tako – iz čista mira, u momentu kad je sa nama bila i Sonji, zbog kostoboljno hladnog londonskog jutra obučena u pantalone, direktno njoj uputio mrzovoljni prekor: “Zar Vi tako poštujete svog saveznog sekretara da ga dočekujete u džinsu ?!” Sonja je – po prirodi pomalo

---

58 Ne bih ovom prilikom o celini mojih odnosa sa Jožom Vrhovcem, sem da su oni do tog susreta evoluirali od faze najdirektnijih političkih sukoba i pre Londona, i prilikom Titove posete V. Britaniji, a i kratko posle nje, do faze korektno saradničkih, pa i drugarskih, do mere da je predlagao da po povratku iz Londona budem postavljen za njegovog zamenika.

stidljiva – pocrvenela, Lozina zanemeo, a ja sam ih oboje – izvinjavajući im se – hitro zamolio da me nakratko ostave sa ministrom nasamo i onda mu drugarski otvoreno rekao: “Pa, pobogu Joža, šta ti je opet! Pa moraš bar malo i ti da ceniš to što je ta devojka jutros u četiri ujutro ustala, da bismo vas ovde kako valja dočekali. A, i sam znaš, živeo si u Londonu, kako su ovde sada vlažno i kostoboljno ledena jutra... A drugo, druže ministre, ako ti je do uvažavanja, znaj – ministar od auroriteta bi takve primedbe eventualno saopštio Ambasadoru, a ne bi ih tako grubo kao Ti upućivao svojim podređenima direktno”. Otrpeo je to sa nelagodom i – premda znan kao zlopamtilo, što sam i sam debelo iskusio – nije mi se, kao u nekim prethodnim prilikama, ni svetio, niti ikada to spočitnuo.

Inače, upkos svog sasvim samosvojnog životnog stila, kome su strane konvencionalnosti i uobičajena prenemaganja, Sonja Biserko je bila dobro prihvatana od svog diplomatiskog okruženja, a sa dosta porodica i pojedinaca iz tzv. “jugoslovenske kolonije u Londonu” imala i dugo posle Londona očuvala prijateljske odnose. Uključujući tu i moju porodicu. Moja starija kćerka, tada tinejdžerka, je Sonju smatrala “drugaricom od poverenja”, a mlađa – rođena u Londonu – i sada čuva Sonjin poklon: kako je od malih nogu govorila – najvećeg medu na svetu...

Meni je bilo drago što je Sonjin rad u Londonu visoko ocenjen u samom SSIP, što poslovi koji su joj po povratku poveravani najrečitije potvrđuju. Osetio sam u tom prepoznavanju rukopis najrafiniranijeg sipovskog “skauta” za odbir najsposobnijih kadrova, Leke Lončara, mog već tada, a i mog i Sonjog prijatelja sve do sada .

A, još mi je draže što je ona svoj vlastiti integritet, svoja humanistička opredeljenja i politička demokratska i antinacionalistička uvernja

stavila iznad karijere i odbila da bude diplomata i pokorni podanik miloševičevske države.

I ja se ponosim što je to tako. Uključivala me je u razne akcije Helsiškog odbora, stvorila njegov delotvorni ogrank u Novom Sadu, putem koga je – posebno dok ga je vodio agilni Pavel Domonji – podržavala, kao deo borbe za ljudska i kolektivna demokratska prava – i zalaganja izvorno demokratskih vojvođanskih snaga za bolji ustavni položaj AP Vojvodine, a nekim značajnjim našim akcijama i sama dala uočljiv doprinos.

Da zaključim: da nije uradila ništa drugo, samo činjenica da je oko Helsiškog odbora za ljudska prava Srbije – vodeći ga uspešno i promišljeno od početka – okupila širok krug umnih i kompetentnih ličnosti od integriteta, koji je – dejstvujući od devedesetih do danas postojano, mudro i hrabro – izrastao u jedan od najdelotvornijih bastiona borbenog nepristajanja dela srpske intelektualne elite na politiku zločina, etnogenocidnih ratova, nasrtaja na elementarne humanističke vrednosti, potiranja osnovnih ljudskih prava i mitomanske revizije istorije – ime Sonje Biserko bi svetlim slovima bilo upisano u postsocijalističku istoriju Srbije i ovih prostora.

A jeste uradila mnogo više. Jer, Sonja je ne samo neumorni pokretač akcija i operatini i duhovni stožer toga kruga, nego je uspešnom ostvarivanju njegove istorijske misije davala i daje i veliki lični doprinos: svojim autorskim delima, svojim samopregornim odricanjem i svojom spremnošću da po cenu svakog rizika “stane na cru” zlim silama i zlim vremenima.

Ali, o tome će, verujem, podrobnije i više, i bolje od mene – govoriti drugi, koji s njom više i neposrednije kontinuirano sarađuju .

I, na samom kraju, da se malo našalim: postoji i kruži svetom dosta duhovitih odgovora na pitanje – šta je to istinski diplomata. Meni se, za kraj ovog sećanja na Sonjine ranodiplomatske londonske godine, čini prikladnom onaj koji diplomatu definiše kao džentlmena koji pouzdano zna kada se dotična dama rodila, ali pojma nema koliko ona ima godina.

Pa tako i ja: pouzdano znam, naravno, kad se Sonja Biserko rodila, ali – siguran u to koliko će toga ona još da čini, i učini – ne pristajem da ta neumornica, i neodmornica ima godine koje joj “imputiramo” ovim jubilejom.

Novi Sad, jul 2018.

Dalmatinac bez pega

Piše: DANIEL SERVER

Jednom sam se usudio da pitam Sonju "šta si ti?" i ona je ispravno shvatiла da mislim na njen etničko poreklo. Odgovorila mi je odmah: "Moja je porodica iz Dalmacije. Smatramo se Dalmatincima bez pega".

Njen odgovor mi je samo potvrdio ono što sam već znao. Sonja je žestok protivnik etnički zasnovanog nacionalizma i verske netolerancije, kao što je i neumoran borac za ljudska prava. Decenijama je živela u političkom okruženju koje nije bilo naklonjeno takvim liberalnim pogledima. Uvek se nadajući da će se ovaj ili onaj srpski vođa pokazati boljim nego što je očekivala, nije pravila kompromise oko bitnih stvari: da ih ubedi da poštuju prava svih svojih građana, bez obzira na etničko poreklo.

Zbog toga su je srpski nacionalisti smatrali nekim ko se zalaže za ljude koji im nisu bili po volji: za Albance, homoseksualce i Muslimane. Mada mi se nikada nije požalila, sigurno da nije bilo lako živeti tokom proteklih tri decenija u Beogradu, gde je bilo toliko mržnje prema ljudima poput nje, koji su se usuđivali da u svakoj prilici raspršuju nacionalistički mehur. Njeni su kritičari netoleratni, nemilosrdni i tvrdokorni. Njena je vlada isuviše često bila njen neprijatelj. Pokretali su je čista hrabrost i odlučnost. Njeni se ideali ne moraju odmah ostvariti, ali njena odanost njima ne posustaje.

Nimalo neočekivano, i Moskva je jedan od njenih antagonista. Sonjini stavovi o ruskom uticaju na Balkanu, koje je čvrsto zastupala i pre nego što je destuktivno delovanje Moskve postalo svima očito, bili su promišljeni i dalekovidi. Ona je bila svesna dubokih intelektualnih, kulturoloških i institucionalnih korena ruskog uticaja i podrivačkog dejstva, posebno na srpske nacionaliste. Neprijatno mi je i da priznam da je Institut za mir Sjedinjenih Država (USIP) odbio da publikuje neke od njenih radova o Rusiji u vreme dok sam bio potpredsednik, i usprkos mom snažnom zalaganju. Urednicima koji su manje poznavali Balkan od Sonje, njeni su se pogledi činili isuviše ekstremni.

Sonja je shvatala da Rusi neće dići ruke od Balkana. Predvidela je ono što oni danas rade: koriste svaki mogući uticaj na tamošnje etničke nacionaliste kako bi usporili demokratsku konsolidaciju zemlje i njen kurs ka Evropskoj uniji. Koristi se tu mnogo "meke sile", ali i one stvarne. U tu svrhu Rusi ne prezazu od atentata, naoružavanje paravojnih formacija i policije, kao ni od donacija nekoliko migova. Aktivnosti Moskve imaju za cilj podelu Bosne po etničkim linijama i blokiranje članstva u NATO zemljama Balkana. Sonja je sve to predvidela i upozoravala nas, istina bez mnogo uspeha, ali našom, a ne njenom krivicom.

Verovatno je Sonjino najveće postignuće institucija čije je osnivanje pomogla: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, čiji je bila izvršna direktorka, a sada predsednica. Večiti trn u oku Slobodana Miloševića od osnivanja 1994, Helsinški odbor je izrastao u jedan od vodećih dokumentacionih centara, zagovornika razumevanja prošlosti regiona, kao i stalne potrebe za tranzisionom pravdom, i advokata šireg regionalnog

dijaloga i evropske budućnosti Balkana, s fokusom na obrazovanje mlađih generacija, neuhvaćenih u zamku etničkog nacionalizma.

Tokom Sonjinog jednogodišnjeg rada u Institutu za mir Sjedinjenih Država početkom ovog veka, pitao sam je za njen utisak o Americi. Neovratno, odgovorila je, kako se slažu ljudi različitih boja, veroispovesti i etniciteta. Promrmljao sam svoju rezervu prema tome, ali ona je insistirala: Amerika je uzor svim demokratskim državama.

Doživeo sam da vidim koliko nas uvažava dok nas potkopava administracija čija je posvećenost ljudskim pravima uslovna i manifestovana samo kada treba kritikovati neprijatelje. To nije ona posvećenost u koju Sonja veruje. Njen ideal je društvo ličnih prava jednakih za sve, uz posebne odredbe za manjinske grupe. Takvu etiketu je decenijama nosila s ponosom i odlučnošću. Zahvalan sam joj na primeru koji daje, postojanosti, idealizmu, dobrom društvu na večerama u Beogradu i gde god sam imao priliku da uživam u njemu.

Među politički mislećim ljudima

Piše: STJEPAN MESIĆ

Početkom moga prvog predsjedničkog mandata odlikovao sam Sonju Biserko Redom kneza Trpimira s ogrlicom i Danicom za osobit doprinos u borbi za ljudska i građanska prava hrvatskog i ostalih manjinskih naroda u Republici Srbiji, te izgradnju temelja za normaliziranje odnosa između Hrvatske i Srbije.

Uz mnoge angažirane intelektualce hrabro je iskazivala nezadovoljstvo politikom Miloševićevog režima, pa je u znak protesta napustila i diplomatsku službu. Osnovala je Helsinški odbor i kao predsjednica nastavila borbu za građanska prava i ljudsko dostojanstvo, nastavljajući aktivan otpor ultranacionalističkoj politici Miloševićevog režima.

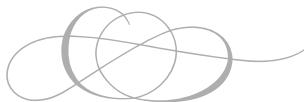
U vrijeme kada su mnogi u Hrvatskoj i svijetu poistovjećivali čitavu Srbiju s politikom Slobodana Miloševića, Sonja Biserko govorila je glasom jedne druge Srbije, koja se protivila ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, za koju odgovornost najvećim dijelom snosi Miloševićeva politika. Demokratizacija Srbije i funkcioniranje pravne države, ne može se zamisliti bez doprinosa Sonje Biserko i njene organizacije.

Model jugoslavenske federacije održavao se na tri glavna integrativna faktora: karizma Josipa Broza Tita, Savez komunista Jugoslavije (SKJ) i

Jugoslavenska narodna armija (JNA). Tito je otišao sa životne i političke scene, SKJ se raspao, a JNA je tražila sponzora.

Sonja Biserko spada u politički misleće ljude, koji su znali da je nužan novi politički dogovor. Do njega nije došlo. Pobijedile su sile koje su ratom htjeli ostvariti svoje političke ciljeve, u koje spadaju i promjene granica. Umjesto novog političkog dogovora pobijedila je ratna opcija. Ratovi su završili. Granice se nisu promijenile, ostala je mržnja razoreno društvo i devastirano gospodarstvo. U ovo postkonfliktno vrijeme samo ljudi poput Sonje Biserko mogu putem građanskih institucija ubrzati proširenje Europske unije.

Europska unija je, uz sve svoje nedostatke, najelitniji gospodarsko-politički klub u svijetu, koji isključuje rat kao političko sredstvo i osnaže Europu, nezaobilazni gospodarski faktor. Za te ciljeve se isplati boriti.

Intervju – Sonja Biserko,

Nedeljnik "Vreme" br. 1194, 21. novembar 2013.

Kako sam i zašto pozvana da svedočim

Budući da su obe strane u sporu – Srbija i Hrvatska – dostavile sudu listu svojih svedoka, verujem da je informaciju pustio državni vrh. Naime, videvši moje ime na spisku svedoka, neko iz srpskog pravnog tima je vest prosledio vrhu države, a oni medijima. Pojavljivanje mog imena u kontekstu svedoka hrvatske strane u tužbi za genocid protiv Srbije očito je sračunat potez sa ciljem da se izložim novim pritiscima, šikaniranju, da se zastrašim

Razgovarala: **TAMARA NIKČEVIĆ**

Predsjednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji Sonja Biserko ponovo je ovih dana na potjernicama beogradskih tabloida. Ovoga puta zbog toga što bi se, kako tvrde pouzdani izvori "službenih glasnika", mogla pojaviti kao svjedok Hrvatske pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu u tužbi te države protiv Srbije za genocid. Odakle uopšte medijima takve informacije? Ko im ih je dostavio? Najzad, hoće li Sonja Biserko uskoro zaista svjedočiti u Hagu?

"Tačno je: Hrvatska me je pozvala da budem svedok u eventualnom sudskom procesu koji bi ova zemlja mogla da vodi protiv Srbije za genocid. I u tome ne vidim ništa sporno", kaže Sonja Biserko. "Ono što je po mom mišljenju sporno je odnos države prema većini onih građana koji su tokom proteklih godina bili pozivani da svedoče u postupcima protiv srpskih zvaničnika pred bilo kojim međunarodnim sudom. Setite se, uostalom, kako su prolazili svedoci Slobodana Miloševića ili Vojislava Šešelja; ili porodica Milana Babića koja je bila izložena konstantnim pritiscima. Nažalost, znamo kako je to završilo."

"VREME": Kao što znamo i kako su završavali svjedoci u procesima protiv nekih drugih; recimo, Ramuša Haradinaja.

SONJA BISERKO: Da, da, naravno... Ovakav tretman svedoka nije karakterističan samo za Balkan, za bivšu Jugoslaviju; sličnih slučajeva imate svuda u svetu, posebno u procesima koji se vode protiv mafija ili ratnih zločinaca. U tom smislu, kao znak predostrožnosti, imena svedoka se drže u tajnosti sve dok proces ne počne.

Kako je vaše ime dospjelo u javnost, šta mislite?

Budući da su obe strane u sporu – Srbija i Hrvatska – dostavile sudu listu svojih svedoka, verujem da je informaciju pustio državni vrh. Naime,

videvši moje ime na spisku svedoka, neko iz srpskog pravnog tima je vest prosledio vrhu države, a oni medijima. E, sada, budući da je stanje u društvu haotično i da se – s obzirom na situaciju u policiji, u tajnim službama, među ekstremističkim i radikalnim grupama – ne može pouzdano utvrditi ko zapravo ovom zemljom vlada, pojavljivanje mog imena u kontekstu svedoka hrvatske strane u tužbi za genocid protiv Srbije očito je sračunat potez sa ciljem da se izložim novim pritiscima, šikaniranju, da se zastrašim...

Plašite li se?

Iako nije prvi put da se protiv mene vodi kampanja sa namerom da se zastrašim, oteram iz zemlje i slično, moram da kažem da nije prijatno. Tim pre što se moj pristanak da svedočim u tom procesu tretira kao izdaja. Pritom, ljudi zaboravljaju kakav je bio taj rat; zaboravljaju tenkove koji su odavde kretali na Vukovar, cveće koje su Beograđani bacali na njih; zaboravljaju da je kasnije taj grad bio sravnjen sa zemljom. Sve se to zanemaruje, namerno stavlja u drugi plan kako bi se dokazalo da Srbija nije učestvovala u ratu. Čemu, nažalost, pogoduju mnoge okolnosti.

Mislite na pojedine presude Tribunalala u Hagu?

Naravno. Nažalost, činjenica je da niko iz Srbije nije optužen za rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Slobodan Milošević je, kao što znate, pre kraja suđenja umro. I zato onaj ko na bilo koji način danas pokuša da podseti građane na sve što se devedesetih godina prošlog veka događalo na prostoru bivše Jugoslavije, biva proglašen “neprijateljem naroda”, “mrziteljem” ili “izdajnikom”. Iako, pritom, imate 400.000 ratnih veterana koji su – samo da bi se, kažem, odbacila odgovornost Srbije za učešće u

ratovima devedesetih – u ovom društvu gotovo nepostojeća grupacija. Ali, gde su svi ti ljudi ratovali?! Na čijoj teritoriji?!

Na kraju, moram da naglasim da postoji izvesna razlika između načina na koji je protiv mene vođena hajka u vreme Slobodana Miloševića, Vojislava Koštunice i danas.

Kakva razlika?

Razlika je u tome što su u Srbiji danas na vlasti ljudi koji su taj rat vodili, koji su za njega odgovorni. Uostalom, predsednik države, Tomislav Nikolić, bio je na ratištu; prvi potpredsednik Vlade Aleksandar Vučić je kao dobrovoljac ratovao oko Sarajeva; šefu njihove nekadašnje stranke, Vojislavu Šešelju, sudi se u Hagu za ratne zločine... Po mom mišljenju, bilo bi dobro ako bi protagonisti istorijskih događaja koji su Srbiju doveli dovde objasnili zašto su se promenili, zbog čega su izmenili svoju politiku. Na taj način bi dobili i veću podršku i razumevanje građana. Ovako, ispada, imaju razloga za pokušaje sprečavanja razgovora i svedočenje svakoga onoga ko bi javnost podsetio na to što su nekada činili. Zato je, u smislu pritisaka, ova vlast mnogo opresivnija. Čemu, ponavljam, u prilog ide duboka razvaljenost srpskog društva, nepostojanje institucija.

Pamtite li da je, kada je o institucijama riječ, ovdje ikada bilo mnogo bolje?

U pravu ste: nikada nije bilo mnogo bolje. Ipak, imam utisak da je pažnja međunarodne zajednice, budući da je Kosovo odredila kao prioritet, danas manje usmerena na situaciju u Srbiji. Što ova vlast, naravno, i koristi.

Šta hoćete da kažete?

Hoću da kažem da je sa vladajućom strukturom Zapad očito postigao neku vrstu dogovora oko odustajanja od podele Kosova, a da im je zauzvrat obećao da će im jedno vreme gledati kroz prste kada je reč o unutarsrpskim političkim prilikama, o razvoju institucija. Taj dogovor je, srećom, privremen.

Kako privremen?

Tako što dobijanje datuma za početak pregovora sa EU menja politički kontekst u smislu da će Evropa uskoro konačno početi da kontroliše rad srpskih institucija.

Uzgred, nema sumnje da je upravo Demokratska stranka najodgovornija za taj strašni paradoks da ljudi sa takvim biografijama danas Srbiju uvode u EU! Da su lideri Demokratske stranke bili zreliji, da su napravili ratni bilans – koji će, inače, Srbija kad-tad morati da napravi – stvari bi izgledale mnogo drugačije. Umesto toga, nakon 5. oktobra 2000, Srbija je zapravo nastavila rat drugim sredstvima. Kada to kažem, mislim na konstantno ometanje pokušaja konsolidacije država nastalih na prostoru bivše Jugoslavije; pre svih Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Makedonije i Kosova. Sve ove zemlje su u nekoj vrsti problematičnih odnosa sa Srbijom.

I dalje?

Naravno. Doduše, vlada neka vrsta primirja – Crna Gora je primer – ali to ne znači da je zaustavljen pokušaj dezavuisanja procesa pridruživanja tih država EU ili NATO paktu. U tom smislu, na delu su pokušaji kompromitovanja lidera tih zemalja, destabilizacije njihovih unutrašnjih političkih prilika, različite vrste pritisaka i slično. Reč je o širokoj strategiji na koju Srbija, nažalost, i dalje troši najveći deo svoje energije.

O svemu tome, kao i o onome što se u protekle dve decenije događalo na prostoru bivše Jugoslavije, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji je objavio mnogo knjiga; sakupljeni su materijali, filmovi i ozbiljna dokumentacija koja svedoči o tome. Te materijale Helsinški odbor za ljudska prava široko distribuira – ne samo u zemlji i regionu, nego i u svetu. I to je još jedan od razloga zbog kojih ova vlast na mene ima pik: izgleda veruju u nekakav veliki uticaj koji navodno imamo u inostranstvu.

Imate li ga? Koliko se čitaju vaši izvještaji?

Čitaju se, budući da je reč o analizama koje su precizne i tačne i koje su izvedene iz brojnih prezentovanih dokaza. Naravno da je uticaj o kome ova vlast govori i od koga očito strahuje neuporedivo manji od onoga koji Helsinški odbor i ja u stvari imamo; ali to se namerno mistificuje i u javnosti interpretira na taj način.

Ali, da se, ako dozvolite, još jednom vratim na ulogu i uticaj međunarodne zajednice na događaje na zapadnom Balkanu: po mom mišljenju, problem je u tome što Zapad suviše često vodi politiku podilaženja Srbiji. To je činio iz dva razloga: prvo, zato što je Srbija najveća zemlja na Balkanu i drugo, zbog težnje da se kao takva na neki način smiri i uvuče u dijalog sa EU. Što je, budući da već decenijama poseduje odlično razrađene ne samo diplomatske nego i obaveštajne mehanizme, Srbija veoma vešto koristila. Nažalost, takav odnos međunarodne zajednice dugoročno Srbiji samo štetiti.

U kom smislu?

U smislu da je u tim mešetarenjima, u zakulisnim igrama, trgovinama i pogodbama, Srbija u suštini zanemarivala sebe, svoje stvarne probleme.

Ako, recimo, pogledamo Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju – instituciju koju, inače, veoma uvažavam i cenim – videćemo da ni taj sud nije imao mehanizme koji bi i Srbiju, ali i ostale zemlje bivše Jugoslavije, nateriali da se unutar sopstvenih društava pozabave donešenim presudama, izvedenim dokazima koji su uglavnom ignorisani; istovremeno, sud je anatemisan i proglašavan za “anti”... Dodajte bilo koju od zemalja bivše SFRJ.

Najzad, mislim da je velika greška i to što Zapad ovde zapravo nikada nije doneo neku ozbiljnu strategiju razvoja regionala; što, naravno, onda nije učinila nijedna od zemalja bivše Jugoslavije pojedinačno. Umesto toga, centar interesovanja EU bila su ljudska prava, institucije, korupcija koju, inače, nije moguće iskoreniti sve dok za tako nešto nemate odgovarajuću ekonomsku podlogu.

Vlada premijera Ivice Dačića je borbu protiv korupcije označila kao jedan od svojih prioriteta. Šta je sa tim?

Po mom mišljenju, reč je više o medijskoj kampanji čiji je cilj da se Aleksandar Vučić javnosti predstavi kao čovek koji se, rizikujući sve – čak i sopstveni život – jedini ozbiljno bavi gorućim problemom ovog društva. Naravno, nakon godinu i po dana, sve se pretvorilo u farsu, u konstantnu predizbornu kampanju koja bi Vučića i njegovu partiju trebalo da ustoliči na mesto koje prvi potpredsednik Vlade Srbije zapravo tako žarko želi: mesto novog neprikosnovenog vođe srpskog naroda. Zato cela priča deluje tako lažno, tragikomično... Najzad, imam utisak da građani polako shvataju da od Vučićeve navodne borbe protiv korupcije, osim puke kampanje i veštačkog pokušaja uzdizanja kulta ličnosti, u stvari nema ništa.

Kako nema ništa? Neki ljudi su pohapšeni, počela su suđenja...

I? Kakv je rezultat? Izvinite, jesmo li do sada imali epilog bilo kog od tih slučajeva? Nismo. Umesto toga, korupcija i dalje cveta, što je nabolji dokaz da je ova vlast u njoj ogreza taman koliko i sve prethodne. Zbog toga, umesto obećanih epiloga, imamo nova obećanja, zaklinjanja, hapšenja ljudi preko tabloida – i to obično petkom; rečju, populističko vladanje čiji je cilj da opravdano nezadovoljstvo masa usmeri ka tačno određenom pojedincu ili grupaciji. U konkretnom slučaju, ka Demokratskoj stranci koja je, nažalost, i sama dala povoda da se preispitaju i provere pojedini potezi njenih bahatih funkcionera. Ipak, bilo bi tragično da – kakva je takva je – Demokratska stranka nestane, budući da se politički život ne može odvijati normalno ako na sceni imate takvu dominaciju samo jedne partije.

Moram da vas pitam: kao članica Političkog saveta Liberalnode-mokratske partije, kako gledate na odluku te stranke da najprije prihvati da uđe u Privremeno veće Beograda...

Ali, ta odluka je u međuvremenu preinačena! Što me raduje...

Preinačena je zbog toga što je, kako kaže Čedomir Jovanović, upravo Demokratska stranka zatrovala atmosferu i ponašala se neodgovorno". Inače bi, valjda, cvjetalo na hiljade cvjetova...

Dakle, na osnovu svega, da li je riječ o najavi bliže saradnje Liberalnodemokratske partije sa Srpskom naprednom strankom?

Ne znam da vam odgovorim na to pitanje. I sami vidite koliko je naša politička scena fluidna. Savezi se stvaraju bukvalno preko noći. Evo, Boris Tadić govori jedno, Dragan Đilas drugo; možda bi i *demokrate* mogle da završe u nekom savezu sa *naprednjacima*, ne znam... Uostalom, političkom scenom se ne bavim na taj način.

Na koji način se bavite?

Pokušavam da uhvatim suštinu. I vidim da je, nažalost, stanje veoma loše: vlada teror nad slobodnim mišljenjem; gotovo bez ikakvog otpora se odvija proces revizije istorije i pokušaj ispravljanja činjenica, ne samo iz nedavne prošlosti, nego i celog XX veka. I to sve zato što su naše političke elite nezrele, sebične i prilično nesposobne.

Kada je reč o Liberalnodemokratskoj partiji, iako nisam njen član, podržavala sam i podržavam ono što oni zastupaju. Mislim da su ipak uspeli da ovom društvu nešto kažu. U krajnjoj liniji, to što su svih ovih godina zagovarali Čedomir Jovanović i Liberalnodemokratska partija, danas je, makar formalno, državna politika Srbije. Naravno, još ne znamo na šta će sve to izaći.

Kada vas je Hrvatska pozvala da svjedočite u procesu kojim ta država Srbiju optužuje za genocid...

Prvo, reč je o tužbama za koje se očekivalo da će na kraju ipak biti povučene...

Ima li još šanse da se tako nešto učini?

Mislim da uvek ima šanse. Po mom mišljenju, povlačenje tužbi bio bi znak sazrevanja naših političara i društava, korak ka uspostavljenju ozbiljne regionalne saradnje. Jer, ovako se još gledamo preko nišana.

Inače, Hrvatska je kao uslov za povlačenje tužbe Srbiji postavila tri zahteva: rešavanje pitanja nestalih lica, procesuiranje raznih zločina i definisanje granice na Dunavu. Što srpski državni vrh nije prihvatio. Hoću da kažem da u tim pregovorima Srbija konstantno zateže.

Ali, zar premijer Ivica Dačić nije i sam nedavno pozvao Hrvatsku na dogovor po pitanju međusobnih tužbi za genocid?

Jeste, ali kažem vam: Hrvatska još čeka odgovor na postavljena pitanja i, ako se tako nešto dogodi, tužbe će sigurno biti povučene. Zato bi bilo lepo ako bi predsednik Nikolić, premijer Dačić i njegov zamenik, Aleksandar Vučić, javnosti konačno otvoreno rekli šta je uslov hrvatske strane. Tim pre što su i Srbija i Hrvatska svesne da će ih takvo suđenje koštati. Jer, sa jedne strane ono lako može biti pretvoreno u neko novo mrcvarenje; sa druge, može biti i korisno, jer bi se pokazalo šta se početkom devedesetih ovde zapravo dogodilo.

O tome je, prilikom nedavne posjete Beogradu, govorio i hrvatski predsjednik Ivo Josipović.

Ali, mnoge stvari su već izašle na video tokom suđenja u Haškom tribunalu. Podsetiću vas da je, recimo, Milan Babić bio svedok koji je u Hagu izneo veoma važne činjenice na osnovu kojih je lako definisati karakter rata koji je tamo vođen, način na koji je on pripreman, kako je finansiran, kako je došlo do okupacije trećine hrvatske teritorije... Pored toga, kada je 2002. uhapšen, Slobodan Milošević je, odgovarajući za finansijske malverzacije, iz beogradskog zatvora poručio kako svi tokovi novca nisu mogli biti prikazani zato što je tim parama Srbija finansirala ratove u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

U kom smislu bi ovaj proces mogao nanijeti štetu Hrvatskoj?

Verovatno tako što bi se otvorilo pitanje ratnih zločina hrvatske strane nad Srbima, počinjenih tokom Domovinskog rata.

Mislite na avgust 1995?

I na to. Međutim, tu nije reč o etničkom čišćenju...

Nije?

Ne. I to je najproblematičniji deo... Srpska strana veruje da bi to što se dogodilo nakon vojne akcije *Oluja* – onih šest stotina staraca – moglo da se kvalifikuje kao etničko čišćenje. Međutim, reč je o organizovanom egzodusu u kome je Beograd odigrao ogromnu ulogu.

Sa druge strane, ako do tog suđenja uopšte dođe, ono bi ipak bilo šansa da se građanima ove zemlje jasno kaže da je devedesetih Srbija izvršila agresiju na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu; time bi karakter ratova vođenih na prostoru bivše Jugoslavije jednom za svagda bio definisan. A upravo je to ključna činjenica koja izostaje u ovdašnjoj percepciji.

Ako se zna kako je Međunarodni sud pravde u Hagu presudio u procesu koji je Bosna i Hercegovina vodila protiv Srbije, kakva je u stvari svrha ovih tužbi? Ima li, po vašem mišljenju, osnova da se ono što se dogodilo na teritoriji Hrvatske po bilo kom osnovu kvalifikuje kao – genocid?

O tome ne bih davala mišljenje, ne želim da komentarišem. Ali, kada je reč o tužbi Bosne i Hercegovine, ne zaboravite da je tokom suđenja utvrđeno da je – kako to ironično reče Žarko Puhovski – u Bosni, u Srebrenici zapravo počinjen “općinski genocid”. Sa druge strane, Radovanu Karadžiću se u Hagu danas ne sudi samo za Srebrenicu, nego i za druga mesta u BiH gde su srpske snage počinile genocid.

U svojoj presudi, Međunarodni sud pravde navodi kako za genocid nije bilo dovoljno dokaza. A nije ih bilo zbog toga što je, s jedne strane Srbija zatamnila određena dokumenta koja su mogla da posluže kao dokaz i, sa druge, zato je reč o odnosu koji pojedine zemlje EU imaju prema genocidu kao takvom. Ipak, u toj presudi je ostalo da Srbija nije učinila ništa kako bi sprečila genocid u Srebrenici; što je strašna optužba.

Pored toga, iz pravosnažnih presuda Haškog tribunala pojedinim visokim zvaničnicima RS, vidi se na koji način je Srbija podržavala rat u Bosni: kako je organizovala kamione, davala oružje, novac, logistiku... Uostalom, genocid i nije moguće organizovati bez podrške države i državnog aparata.

Kako je, dakle, uopšte došlo do toga da vam Hrvatska ponudi status svjedoka u ovom procesu?

Tako nešto sigurno nisam sama tražila... Znate, svaka od strana u procesu pokušava da pronađe svedoke; tako su došli do mene. Verovatno znaju da se Helsinški odbor bavio Hrvatskom; kod nas su dolazile brojne srpske izbeglice iz Hrvatske kojima smo tih godina pomagali; na osnovu njihovih iskaza, dobijenih dokumenata, praćenje suđenja u Hagu, čitanja i, najvažnije, razumevanja Jugoslavije, Helsinški odbor je pravio svoje izveštaje.

Šta znači – razumijevanje Jugoslavije?

Helsinški odbor i ja se razbijanjem Jugoslavije ne bavimo od juče; to je tema koja nas veoma interesuje, koju pažljivo pratimo. Uostalom, pre početka ovog rata sam radila u Jugoslovenskom sekretarijatu za inostrane poslove i, prirodom posla, imala određene informacije i podatke šta se zbiva u Jugoslaviji. U tom smislu, podsećam vas da je na Haškoj konferenciji 1991. Jugoslavija dobila poslednju priliku da sačuva državni okvir. Znajući da je za svoju stranu već pridobila JNA i da je definisala vlastite ciljeve, Srbija je to odbila. Glavni razlog odbacivanja predloga je bilo to što "Srbi nisu manjina". Iako su sve manjine, uključujući i albansku, već bile dobile specijalni status. Hoću da kažem da je procena srpskog državnog vrha očito bila da može da dobije sve što je zamislila. Naravno, ta

procena je bila pogrešna i danas vidimo koliko je koštala. Pogotovu Srbe u Hrvatskoj koji su bili taoci politike Beograda.

I, kada već govorim o problemu SFRJ kao složene zajednice, o ratu, o počinjenim zločinima, moram da kažem da je, po mom mišljenju, osnovno pitanje – kako se i na koji način čovek odnosi prema procesima čiji je savremenik.

Kako se vi prema tome odnosite?

Tako što pokušavam da dođem do istine. Ma kolika, inače, bila njena cena... Uprkos raznim interpretacijama i manipulacijama, tu nikada sigurno nije bilo reči o tome jesam li za jednu, a protiv druge strane; ne.

Nego?

Bavila sam se ljudskim pravima i to kao osoba kojoj pripadnost bilo kojoj etničkoj grupi – ni Srbima ni Hrvatima ni Bošnjacima – ne znači mnogo. Naprsto, ne postojim na taj način; ne osećam i ne mislim tako. I sa tim u skladu živim i radim. Dakle, pratim procese, beležim, analiziram... Trenutno sam član Međunarodne misije koja se bavi praćenjem kršenja ljudskih prava u Severnoj Koreji. Na čijoj sam tu strani, šta mislite? Ko su "moji"? Protiv koga sam?...

Vidite i sami koliko su sve te optužbe besmislene.

Za Peščanik, 1. decembra 2013.

Slučaj Sonja Biserko

Piše: ŽARKO KORAĆ

Poslednjih nedelja u Srbiji je počela dobro organizovana medijska haranga protiv osobe koja se pojavila kao mogući svedok u tužbi za genocid Republike Hrvatske protiv Republike Srbije. Stara i uvežbana, omiljena propagandna igra Slobodana Miloševića, ponovo je zablistala. Da stvar bude zanimljivija, na njoj su angažovani neki od najpoznatijih ratnih huškača iz ratnih godina. Oni su ponovo urednici glavnih medija i njima je ta haranga gotovo "prirodan" novinarski posao – oni u suštini jedino to i znaju da rade. To je utoliko lakše jer je reč o Sonji Biserko, predsednici Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, koju su već napadali i koja je tokom proteklih 20 godina bila njihova omiljena meta.

Mediji ekstenzivno navode šta su građani i stručnjaci rekli o njenoj "izdaji", to jest mogućem svedočenju protiv otadžbine pred Međunarodnim sudom u Hagu. Pritom, niko nije obratio pažnju na činjenicu da su ljudi koji su u Srbiji zaduženi za protiv-odgovor na hrvatsku tužbu, više puta jasno rekli da ona nema uslova da uspe. Onda se može postaviti logično pitanje: ako tužba Hrvatske nema uslova da uspe, kako bilo čije svedočenje u njenu korist može da bude relevantno?

Ali ta logička zavrzlama jasno pokazuje da se iza napada na Sonju Biserko kriju sasvim drugi motive: ne medijska “odbrana otadžbine” podstaknuta patriotskim žarom, već potpuna i često svesno izazvana konfuzija o tome – šta je patriotizam.

Živimo u zemlji u kojoj veliki broj ljudi još uvek smatra da su Slobodan Milošević, Ratko Mladić i Radovan Karadžić patrioti koji su “samo branili svoju zemlju i narod”, bez obzira što je Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija formirao poseban sud (bez ijednog glasa protiv) za zločine na prostoru bivše Jugoslavije, koji je ovu trojicu “patriota” optužio za najteža moguća krivična dela. Takva zemlja mora biti u krupnom raskoraku sa velikim delom sveta i uobičajenim moralnim normama. U Srbiji je najugledniji pisac čovek koji je na stranicama dnevnog lista Politika tokom rata pisao o “humanom preseljenju”, što je grubi eufemizam za etničko čišćenje. I pokušaji rehabilitacije osuđenih ratnih zločinaca iz Drugog svetskog rata ovde su postali sasvim uobičajeni.

Tokom Drugog svetskog rata u okupiranoj Evropi je postojao veći broj kolaboracionističkih vlada, od koji su najpoznatije one u Francuskoj i Norveškoj. Pjer Laval, predratni premijer Francuske, pristao je da vodi višijevsku vladu pod nemačkom okupacijom. Po oslobođenju, De Golova Francuska ga je posle sudskog procesa osudila na smrt i streljala u februaru 1945. godine. Slično se dogodilo i Vudkunu Kvislingu, koji je bio premijer Norveške pod nemačkom okupacijim i koji je takođe posle sudskog procesa streljan u oktobru 1945. Njegovo ime je već tokom rata postalo simbol kolaboracije s neprijateljem. Nema sumnje da najveći broj Norvežana ili Francuza ove ljude vidi kao izdajnike.

Našeg kvislinga, generala Milana Nedića, pojedinci u Srbiji neprekidno pokušavaju da rehabilituju. To ne bi bilo neobično za složeno društvo kao što je srpsko, da u tome ne učestvuju ljudi na istaknutim državnim i društvenim funkcijama. Tako je Dejan Medaković, predsednik Srpske akademije i umetnosti, 1993. godine uvrstio generala Nedića u svoju monografiju *Sto najznamenitijih Srba*. A Vojislav Koštunica je kao predsednik vlade Republike Srbije tražio da se na zidove prostorija vlade postave slike svih predsednika u istoriji Srbije. Tom prilikom stavljena je i slika Milana Nedića. Ovaj “legalista” svesno se potudio da zaboravi da Milan Nedić nije izabran ni na kakvim izborima i da je bio bez ikakvog legaliteta. On je bio kvislinški predsednik vlade, koga su na to mesto postavili okupatori Srbije. Bio je to čovek čija vlada je, između ostalog donela nacističke rasne zakone već u letu 1941, na osnovu kojih su Jevrejima oduzeta sva građanska prava, da bi do maja 1942, svi bili ubijeni – od Nemaca, uz svesrdnu pomoć Nedićeve žandarmerije.

Mučna je ova slika pretvaranja kolaboracioniste u “patriotu”. Naravno, pravdoljubivi urednici dnevnih listova koji osuđuju “izdaju” Sonje Biserko, nikada ni reč nisu rekli o tome. Kao ni njihovi sagovornici, ugledni pravnici. Nije ih pogodilo pretvaranje Milana Nedića u “znamenitog Srbina”.

Ali sve je to samu Srbiju najdirektnije suočilo sa fundamentalnim pitanjem: ko je patriota? Za Miloševićev režim, svako ko se suprotstavljao ratu ili govorio o ljudskim pravima, bio je “izdajnik”. Tako je Srbija u jednom trenutku imala potpuno inverznu definiciju patriotizma. Patriota je bio onaj koji je podržavao masovne zločine na prostoru bivše Jugoslavije ili čutao o njima. I ta definicija “patriotizma” traje sve do sada.

Samo tako se može shvatiti stav da je čovek dužan da laže ili čuti kad ga neko stavi u poziciju da govori o ratu ili ratnim zločinima. Koliko on treba da laže? Malo ili mnogo? I ko postavlja tu granicu: ratni huškači iz medija, stanovništvo koje je podržavalo rat ili osuđeni ratni zločinci? I koga treba da štitimo kada lažemo za državu?

Sva ova pitanja javnost, naravno, ne postavlja. Ona dobro zna jednu od osnovnih moralnih lekcija iz detinjstva – da ne treba lagati. Ali sada se pokazuje da izgleda ipak treba lagati za državu, kada ona pokušava da sakrije svoje ratne zločine. I tako dolazimo do suštine “slučaja Sonje Biserko”.

Ne boji se naša javnost toga o čemu bi ona kao svedok na suđenju mogla lagati. Javnost se boji da bi ona tamo mogla govoriti istinu. I to je tužna suština napada na nju: indirektno priznanje da ipak postoji svest bar o delu užasne istine o tome šta je rađeno za vreme rata.

Artur Šopenhauer je rekao da istina prolazi kroz tri faze pre nego što se prepozna: prvo je ismevana, zatim oponirana i najzad postaje očigledna. Pristavši da svedoči, Sonja Biserko je ugrozila samo sebe izloživši se javnim napadima. Ali napadajući onu koja je spremna da na sudu javno govori o ratu i njegovim posledicama, mi ugrožavamo budućnost svih nas. Mahatma Gandhi je jednom prilikom rekao da nema većeg boga od istine. Ako želimo pomirenje, oprost drugih, posebno porodica žrtava, svi moramo pogledati istini u oči, koliko god ona bila teška. Ako to ne uradimo, zločinci i kolaboracionisti će se i dalje prikazivati kao heroji, a u svetu će nas predstavljati najgori među nama.

Da bi pogledali istini u oči, nekima će pomoći vera, Novi zavet, Jevangelje po Jovanu: I poznaćete istinu i istina će vas izbaviti. Kod drugih će

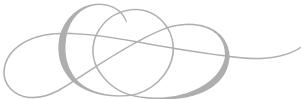
progovoriti savest. Trećima će pomoći sažaljenje u odnosu na žrtve. Ali, koliko god bio težak – taj put je neophodno preći. Kao što je slika Milana Nedića na zidu vlade simbol laži i opravdanja zločina, tako je otpor tom laganju početak izgradnje boljeg društva.

Da smo to učinili na vreme, jedan od najuglednijih srpskih i jugoslovenskih stvaralaca, Bogdan Bogdanović, ne bi završio u emigraciji. Ovaj briljantni eseista i graditelj, suočen sa pretnjama zbog javnog otpora ratu, otisao je da živi u Beču. Srbiji nije nedostajao bivši dekan Arhitektonskog fakulteta u Beogradu, projektant spomen obeležja u Jasenovcu, sasvim osoben učitelj generacija studenata, koji su tek uz njega naučili šta znači slobodno misliti u arhitekturi. Našao se u emigraciji u istom gradu kao i Vuk Karadžić pre njega, tražeći svoj mir i mogućnost da nesmetano radi. Dobio je sve nagrade koje je austrijska država mogla da mu da. Bio je pozivan da drži predavanja o svom spomeniku žrtvama Vukovara iz Drugog svetskog rata. Svuda je bio ugledan gost, sem u Srbiji. U Beogradu su bili srećni što ga više nema i što taj pametni i obrazovani čovek ne remeti trulo jedinstvo oko ratnih ciljeva Srbije, koji su nužno vodili u zločine.

Kad je umro, srpska javnost je jedva registrovala smrt bivšeg gradaonačelnika Beograda. On nije sahranjen na groblju zaslужnih građana. Na predlog prijatelja, a uz podršku porodice, sahranjen je na malom jevrejskom groblju u Beogradu – pored svog prvog spomenika posvećenog uspomeni na holokaust, čije izvršenje je pomogao onaj čija slika visi u vlasti Srbije. To je bilo prvo delo Bogdanovićeve memorijalne arhitekture, kako je s ponosom voleo da ističe. Bio je potomak poznate porodice koja je dala značajan doprinos kulturi Srbije, a skrasio se na groblju naroda koji je tokom 2000 godina postao simbol traganja za domovinom. Bogdan

Bogdanović, apatrid, skrasio se u svom Beogradu o kome je toliko lepo pisao. Skrasio se s narodom kojem je bila čast da on počiva među njima.

Da li će naš put ka istini pomoći da više nikada nikog ne proteramo iz Srbije zbog protivljenja zločinu i ratu? Da li će to pomoći da nas istinski zaboli tragedija poslednjih godina života Bogdana Bogdanovića? On mirno počiva pored svog spomenika žrtvama genocida, jer se suprotstavio zločinu. Da li ćemo mi ostali moći mirno da živimo, iako se najveći broj nas nije suprotstavio zločinu, niti je danas spremam da o zločinu govori.

Njeno prijateljstvo je dar

Piše: ANNA DI LELLIO

Sonju Biserko sam upoznala na jednoj konferenciji u Vašingtonu. Bilo je to 2000 godine. Prethodno leto sam u okviru Svetskog programa za hranu radila sa izbegličkim kampovima u Albaniji, a potom, po okončanju rata, na Kosovu. Fizičko i duhovno posrnuće koje sam gledala svuda oko sebe potreslo me je više neko što sam mogla i predvideti. Zbog toga sam htela da shvatim uzroke sukoba Srba i Albanaca oko Kosova. Ali, premda sam se posvetila tom problemu nisam saznala ništa što bi bacilo više svetla na konvencionalne interpretacije, više simptoma nego uzroka. Kad je Institut za mir Sjedinjenih Država sazvao konferenciju o Kosovu, odlučila sam da odem. Tamo sam upoznala Sonju.

Na konferenciji u Vašingtonu bilo je mnoštvo najistaknutijih akadem-skih stručnjaka za Balkan, kako iz Evrope, tako i iz Sjedinjenih Država. Debata je bila zanimljiva, ali opet ništa posebno novo. A, onda je Sonja dobila reč. Njena jasna analiza propasti Jugoslavije, počev od kontraudara na Ustav iz 1974, zaoštrenog potonjim neobuzdanim nacionalističkim diskursom srpskih verskih, političkih i kulturnih elita, otvorila mi je oči. Predstavila sam joj se na kraju njenog izlaganja i započele smo razgovor. I od tada razgovaramo.

Tokom proteklih 17 godina vodila sam duge razgovore sa Sonjom, bilo u Njujorku, Sarajevu, Prištini ili Beogradu, gde god smo se našle. Tačnije, ja sam praktično samo slušala Sonju, nastojeći da što je moguće više upijem njenog znanja o regionalnim politikama. Ono što me je uvek fasciniralo bilo je to što je njena posvećenost ljudskim pravima uvek bila povezana sa sofisticiranim razumevanjem politike. Nikada nije gubila iz vida ljudski faktor, ali je sve te smrti i razaranja sagledavala iz političke perspektive i činila sve ono što se ne može ni opisati.

Sonja mi je objasnila sve te razne promene institucionalnog okvira Jugoslavije i, zahvaljujući njenim analizama počela sam da shvatam širi veberijanski koncept veze između države i grupnih identiteta u lokalnom kontekstu. Od Sonje sam saznala na koji način je diskurs srpskih elita podsticao mobilizaciju i njegovu moć u oblikovanju politike. Od nje sam shvatila koliko je moćna Srpska pravoslavna crkva, čak i onda kada se čini da je marginalizovana.

Tokom svih tih godina shvatila sam i koliko Sonja voli zemlju u kojoj je odrasla – gradova, šume, planine, ostrva i sve te razne narode, ali najviše o njenom starom i još neispunjrenom verovanju da se nacionalne podele mogu prevazići verom u progresivni ideal socijalno pravedne demokratije. Mislim da upravo ta ljubav podstiče njenu posvećenost novijoj istoriji Balkana, naročito onoj “ružnoj”, istoriji koja “boli” i kojom se teško može ponositi. Rekla bih i da bi htela da čuje svoju zemlju kako u nekoj formi traži oproštaj, ne samo zbog političkog značaja samog čina, već i zato što sebe smatra moralno odgovornom za ono što su njene vođe činile u ime svih građana.

U proteklih nekoliko godina s velikim interesom pratila sam Sonjino angažovanje na problemu Severne Koreje. Kad je kao članica Komisije za istragu stanja ljudskih prava u Demokratskoj Narodnoj Republici Koreji došla u Njujork zamolila sam je da održi predavanje u *The New School* gde predajem. Videla sam koliko su, njena preokupacija ljudskim životima i osećaj za pravdu identični onome što je iskazivala o vlastitoj zemlji.

Sonja je s pravom prepoznata u svetu kao neustrašivi borac za ljudska prava. A, kao žena, jedna je od naelegantnijih koje znam. Nije to samo njeno osećanje za stil, već i njeno držanje, i kako odiše i strašcu i diskrekcijom u isto vreme. Najnesobičniji je prijatelj, prijatelj u koga se može imati apsolutno poverenje. Jednom sam došla u Beograd iznurena dugim putovanjem i užasno prehlađena, ali sam se brzo oporavila zahvaljujući Sonjinoj nezi i brizi. Da li je to bio njen brodet? Ili kaserola od artičoka i pasulja? Ili njeno toplo prijateljstvo? Ne bih znala.

Moje su najlepše uspomene vezane za duge večeri koje smo provodile u Sonjinoj dnevnoj sobi, okružene lepim i ukusnim predmetima koje je godinama sakupljala, razgovarajući o politici. Ponekad bismo bacile pogled na mali, ali težak televizor u uglu sobe, ali smo najčešće slušale arije Marije Kalas koju Sonja najviše voli.

Mačak Barak i kujica Hilari su stalno bili sa nama, okupiravši najudobnija sedišta. Drugi pas, Musa, bio je toliko privržen Sonji i zaštitnički prema njoj da nije dozvoljavao nijednom živom biću – ljudima ili ljubimcima – da joj se približi, morao je ostati zatvoren u njenoj sobi. Nažalost, on više nije sa nama, ali je njegovo mesto, kad su tu Sonjini gosti zauzelo jedno novo štene.

Nijedan od Sonjinih ljubimaca ne poseduje rodoslov. Ona ih spasava sa ulice, od gladi ili čak gore sudbine. Šetati sa Sonjom ulicama bilo kog grada uvek bude zanimljiva avantura. Ona stalno pogledom traži pse latalice koje treba spasiti. I to je još jedna dirljiva crta Sonjinog nesebičnog karaktera. Kad vidi ta bića koja nemaju gde da odu i nikoga da im pomogne, ona uskače ne bi li ih zaštitala koliko god može.

Činjenica je da Sonjino srce i um uvek funkcionišu u tandemu; njen nadahnuti intelekt i urođeno poštenje su nedeljivi. I po tome je širom sveta prepoznata kao braniteljka ljudskih prava i pravde. Nama koji je poznajemo, njeno je prijateljstvo poklon koji izmiče svakoj kategorizaciji.

Moja prijateljica Sonja Biserko

Piše: MENSURA – LULA MIKIJELJ

Početkom devedesetih godina prošlog vijeka kada je bujao nacionalizam, kad su mediji huškali i zagovarali rat, bila sam u situaciji, kao i mnogi, da kod vrlo bliskih prijatelja i kolega prepoznajem baš takve stavove. I onda počinje selekcija. Dnevno ostajete bez po nekog prijatelja i sve se više osjećate usamljeno. Tražite istomišljenike, pokušavate da shvatite kako ljudi ne razumiju da će tenkovi na koje bacaju cvijeće bacati granate koje će ubiti nekoga. Kako ne shvataju da to nije odbrana Jugoslavije, već da ih Milošević šalje da osvajaju teritoriju. Za neku novu državu, po mjeri Memoranduma SANU i da to ne može biti ostvareno bez rata.

Od mog ranijeg društva ostalo nas je malo. Mogli smo pratiti šta se događa i otvoreno komentarisati i osuđivati zločinačku politiku tadašnjeg srbijanskog rukovodstva. Nisam više mogla da radim na filmu, jer učestvovati u umjetničkom stvaranju, a gledati sav onaj užas u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, meni je bilo nepodnošljivo.

A, onda sam upoznala Sonju. Došla je u našu kuću s prijateljima koji su inače ponekad dolazili i koji su o ratu (koji je već uzeo maha) i zločinima mislili isto kao i mi. Od tog momenta Sonja je, za mene, postala moja ratna drugarica, moja iskrena prijateljica. Ali, nije bilo jednostavno

“upisati se” u njene bliske prijatelje. Ulozila sam veliki trud da osvojam Sonjino prijateljstvo. Viđale smo se, pričale, ali mi se činilo da je još uvijek nepovjerljiva. Sretale smo se u prostorijama Građanskog saveza i Centra za antiratnu akciju. Već sam tad vidjela njenu posvecenost pravdi, njenu osudu zla, kritiku režima i empatiju prema žrtvama. Tad sam mislila da u tom krugu, u tim prostorijama, svi slično misle o ratu.

Međutim, shvatim da Sonja i u toj sredini već ima problema zbog pismenih saopštenja u kojima je sadržana osuda konkretnog zločina. Dramatično je bilo kad je objavila saopštenje s osudom masakra na sarajevskoj pijaci Markale. Gledala sam kako to mirno podnosi, kako je sigurna da je njen saopštenje ispravno. Prestaje da radi u Centru. Već tada puno putuje. Pronalazi strane prijatelje, koji, kao i ona razumiju šta se dešava u Hrvatskoj i u Bosni. Odlazi i u Hrvatsku, sarađuje i dogovara se s antiratno opredijeljenim ljudima. Godine 1994. formira sa manjom grupom ljudi Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji. Odmah dobija podršku od Helsinške Federacije u Evropi.

U to vrijeme Beogradski krug i Helsinski odbor bili su u istim prostorijama na Obilićevom vencu i koristila sam svaku priliku, kad sam bila u Krugu, da svratim do Sonje. Uvijek je nešto čitala, imala razne sastanke. Uspjevala sam da je odvojam na kratko za sebe. Uglavnom, da joj ispričam o strašnim dešavanjima i pogibijama u Sarajevu, jer sam u to vrijeme bila, vjerovatno najbolje informisana o patnjama građana opkoljenog grada.

I tako, što se rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini više rasplamsavao, što su vijesti bivale strašnije, bliskost sa Sonjom je postajala sve veća i

sve iskrenija. Slika o njoj se ustaljuje: uvijek vuče pune kese knjiga, čita puno, piše puno, putuje. Sve stiže.

Tiha, elegantna, nevjerojatno brza, puna energije za sastanke, razgovore. Tiho govori, ali ono što izgovori ili napiše toliko je ubitačno za nacionaliste i programere rata, da su je već tada kvalifikovali kao neprijatelja.

Ni putovanja u tim ratnim uslovima, najčešće autobusom, nisu Sonji teško padala. Mislim da je u to vrijeme bila sigurna da zlo može da se zaustavi, da će zvaničnici iz Evrope, shvatiti o kakvoj se katastrofi radi. Njoj tada ništa nije

predstavljalo prepreku. Čak je jednom, kad nije imala vizu, izašla iz autobusa na graničnom prelazu i prošla granicu pješice, pa kad je i autobus prešao granicu, najnormalnije ušla u autobus i doživjela da joj putnici aplaudiraju na snalažljivosti. Morala je da stigne tamo gdje je krenula.

U Beogradu je bila formirana antiratna grupa "Živeti u Sarajevu". Grupa je bila sastavljena od mnogih ljudi koji žive u Beogradu, a porijeklom su iz Bosne i Hercegovine, kao i Beograđana, uglavnom intelektualaca koji su se protivili ratu, a naročito besomučnoj opsadi Sarajeva. Stupili smo preko nekog kompjutera u vezu sa Mirkom Pejanovićem i Srpskim građanskim vijećem iz Sarajeva, Kamernim teatrom, Pravnim fakultetom u Sarajevu, kao i mnogim pojedincima. *Mailovi* su putovali po nekoliko dana, a nekad su nas oni iz Sarajeva zvali satelitskim telefonom, a koristili smo i usluge sjajnih radio amatera. Tako smo dogоворили i nekako administrativno uspjeli da nas sedmoro, u junu 1994. godine, krene preko Mađarske i Zagreba za Sarajevo. Dok smo u hotelu "Palas" u Zagrebu čekali nekoga iz bosanske ambasade da nam da upute kad treba da krenemo na aerodrom i Unproforovim avionom poletimo za

Sarajevo, ugledali smo Sonju Biserko i Srđu Popovića. Oni su vec bili u opsjednutom gradu i, ustvari, shvatili smo da nismo mi prvi koji će dati podršku Sarajlijama. Sonja i Srđa su nam pričali o užasu koji su vidjeli, o izbezumljenim, gladnim ljudima, o djeci i odraslima koji trče ulicama u strahu da ih ne pogodi neki projektil, dok idu po vodu ili drva. Njih dvoje su otišli prema Mađarskoj, a nas sedmoro u Sarajevo.

Helsinški odbor je već bio dobro organizovan i činili su, na čelu sa Sonjom, sve da pomognu obespravljenima, naročito izbjeglicama iz drugih republika. Kancelarija se nalazila na četvrtom spratu i sjećam se redova izbjeglica duž četverospratnog stepeništa, počev od Obilićevog venca i "Ruskog cara". Sonja je sa svakim popričala, bilježila probleme, činila sve da olakša muku i probleme nesretnim ljudima. Svakako je htjela da pomogne i njihovom povratku u Hrvatsku ili Bosnu. No, tu je nailazila na razne probleme. Naša država je bila apsolutno protiv bilo kakvog povratka, ali ipak su najodlučniji uspjevali da se preko Helsinškog odbora vrate svojim kućama.

Sjećam se i Sonjinog razgovora s ocem jednog mladića od 18-19 godina, izbjeglim iz Hrvatske. Smjestili su se i živjeli u bijednim uslovima u Zemunu. Malo toga je moglo da se kupi mladiću, narocito skupe patike koje je želio i koje su imali svi njegovi beogradski drugari iz škole. A, onda je, priča otac, jednog dana vidjeo patike na nogama svog sina. I nove farmerke. Mladić se pridružio skinhedsima i dobio patike, ošišao se. Otac očajan, počeo da istražuje, i sazna, nakon nekog vremena, da njegov sin s ostalim skinhedsima prebija noću Rome. Pokušao sa sinom da razgovara, da mu objašnjava, da ga kažnjava. Ništa nije pomoglo. Sin mu je postao veliki nacionalista, prestao da ide u školu, čita neku, ocu

nepoznatu literaturu. Moli Sonju za pomoć. I uskoro je i dobije. Otac nekako dovede sina u prostorije Helsinškog odbora, Sonja s njim lijepo porazgovara, ubijedi ga da razgovara sa psihologom koga je vec obezbijedila i nakon nekog vremena, sin se oporavlja od "bolesti", vraća se u školu i čak se postidi svojih postupaka. I otac i sin su bili zahvalni Sonji na pomoći. Psihološku pomoć u prostorijama Helsinškog odbora su dobili mnogi mladi koji su imali takve ili slične probleme izazvane ratnom traumom.

Vrijeme je prolazilo, Sonja je postala moja najbliskija prijateljica.

Obje smo doživjele razne šokove i porodične tragedije. Pomagale smo jedna drugoj, razumjele se i kad smo sjedile negdje i samo čutale.

Nikad ne mogu zaboraviti Sonjinu privrženost mojoj kući, mojoj porodici. Često je dolazila da vidi mog supruga Radeta, da s njim popriča, a da i meni da podšku u mojim naporima da održim Radeta što duže u životu. To se ne može zaboraviti.

U mojoj kući je uvijek bilo, i nakon rata, po nekoliko izbjeglica koji su, ili čekali da krenu negdje u svijet, ili da se vrate u Sarajevo. Sonja je za sve njih pronalazila temu za razgovor, pokazala uvijek veliko razumijevanje i empatiju za sve njihove probleme.

Nakon rata, Sonja je sa svojim saradnicima radila punom parom na prikupljanju dokumenata, svjedočenja, bilježenja redoslijeda događaja u krvavom raspadu zemlje. Pripremala je knjige o tome.

Žene u crnom su stajanjem na Trgu Republike podsjećale društvo i državu na sve što se događalo i nakon rata memorisale datume raznih zlodjela. Sonja bi se šesto pridruživala tim stajanjima.

Planirale smo razna putovanja. Često ih nismo mogle realizovati zbog iskrslih Sonjinih obaveza, konferencija ili službenih putovanja. S našom pokojnom prijateljicom Olgom Popović Obradović planirale smo odlazak u Istanbul. Nažalost, želja nam se tad nije ostvarila, jer se naša Olgica teško razboljela.

U takvim situacijama se najbolje upozna Sonjin karakter. Njena emocija, zelja da pomogne.

To dobro zna porodica Popović Obradović, kao i moja porodica. Nikada neću zaboraviti 31. decembar 2012. godine. To je prva novogodišnja noć bez mog Radeta. Napustio nas je 20 dana ranije. Sjedimo moj sin Atos i ja sami, čitamo, malo pričamo, uglavnom tugujemo. Neko zvoni na vrata – sat do Nove godine. Ulazi Sonja i zajednička nam prijateljica da budu s nama, da ne budemo sami Atos i ja, kad stigne Nova godina. I to se ne može zaboraviti.

Bila sam sa Sonjom na dodjeli najveće sarajevske Šestoaoprske nagrade, kad je Sonja Biserko proglašena počasnom građankom Sarajeva.

Gradonačelnik Behmen je nagradu obrazložio:

“Sonja Biserko, još u vrijeme patnje opkoljenog Sarajeva, sigurno ne sama i jedina, ali jedna od najglasnijih, najhrabrijih i najistrajnijih, nesobično se zalagala za zaustavljanje krvoprolića nad nedužnim građanima naše zemlje i zaustavljanje agresije na Bosnu i Hercegovinu. Tada je nedvosmisleno i javno osuđivala nacionalističku hegemoniju i upozoravala na ratne zločine. Danas kontinuirano insistira na osuđivanju i kažnjavanju ratnih zločinaca i na dokumentiranju istine tako da bude dostupna svjetskoj i javnosti u regiji. Unatoč verbalnim napadima i fizičkim prijetnjama kojima je bila izložena, a i danas je, nastavlja svoju pravednu

borbu, glasnim i osnovanim zahtjevima za zaštitu i unaprijeđenje ljudskih prava. Zalaže se za istinu kao jedan od osnovnih preduvjeta za stabilnu budućnost u regiji. Cijeni da generacije koje slijede, u međusobnoj komunikaciji koja je jednostavna na našim sličnim jezicima, na temelju spoznaje o istini, moraju tražiti razumijevanje i razvijati suradnju".

Pred punom salom u Narodnom pozoristu u Sarajevu, kad je primala nagradu od gradonačelnika Alije Behmena, Sonja je odrzala tako emotivan govor, pokazala takvu empatiju, narocito prema grupi žena izbjeglih iz Podrinja, koje imaju svoju Narodnu kuhinju gdje se hrane izbjeglice, beskućnici i drugi unesrećeni, a koje su takođe dobile Šestoprilsku nagradu. Sonja je govor odžala kroz suze, bila je jako potresena. Zahvalila se na nagradi i naglasila da joj je posebno dragو što su te tri žene koje su organizovale Narodnu kuhinju dobile tako značajnu nagradu. A, onda je govorila o Sarajlijama, o opsadi i o uslovima života u opkoljenom gradu. Pogledala sam oko sebe i vidjela da većina prisutnih u sali plače.

Puno nagrada je dobila moja drugarica, ali njena skromnost joj nije dopuštala hvalospjeve. Stalno je pronalazila nove projekte, putovala i pisala.

Jedna je od 1000 zena, antiratnih aktivistkinja i borkinja za ljudska prava iz cijelog svijeta, koje su predložene za Nobelovu nagradu za mir. Na tom spisku je bilo nekoliko žena sa nasih prostora, a iz Beograda uz Sonju je bila i Staša Zajević iz *Žena u crnom*.

Dobitnica je Vajmarske nagrade za 2007. godinu koja joj je uručena na Dan ljudskih prava 10. decembra iste godine. Kad se saznalo da je dobila tu nagradu krenuli su novi napadi na nju. Tada je dala intervju novinaru Ivanu Kriški.

I na pitanje: "zašto je većinska Srbija indiferentna prema borcima za ljudska prava, a naročito ako dobiju nagrade u svijetu", Sonja je odgovorila:

"Srbija je autistična i ksenofobična zemlja. Ljudska prava kao koncept nisu prihvaćena, jer je rasprostranjeno mišljenje da to uništava identitet Srba i da je taj koncept implant neoliberalnih demokratija. Pri tome, Srbija je potpisnica svih važnijih dokumenata koja se odnose na ljudska prava. Samim tim što je postala članica Saveta Evrope, a i UN. Međutim, implementacija standarda predviđenih raznim deklaracijama i konvencijama je osnovni problem u zaštiti ljudskih prava. I, naravno, politička klima koja je bitan faktor u stvaranju tolerantne atmosfere i uvažavanja drugog i drugačijeg. Branioci ljudskih prava upravo zato što su eksponirani na tom planu, trpe najžešće kampanje i udare, čak i fizičko ugrožavanje. Da podsetim na brojne medijske kampanje koje su konstantno vođene protiv nekoliko žena koje stoje na čelu takvih organizacija. Osim neviđenih kampanja one trpe silna ponizavanja i uvrede. Potpuno su dehumanizovane i na neki način više i nisu ljudska bića. Važi opšti stereotip o tome kako su nakazne, dobro plaćene, lezbijke, nesrećnice i slično. Postale su neka vrsta totema koji svako može da targetira. Svako međunarodno priznanje doživljava se kao argument za tezu da smo eksponenti stranih sila, u službi protiv srpskog naroda. Nisam primetila da je ikada posvećena adekvatna pažnja ijednoj nagradi koju je, na primer, dobila Nataša Kandić ili, recimo, Žene u crnom".

Stigla su i priznanja iz Norveške, Hrvatske i to lično od tadašnjeg predsjednika Stjepana Mesića. Zasluženo, jer cijeli Sonjin aktivizam i rad su bili usmjereni ka kultivisanju srpskog društva koje, u velikoj mjeri

modelira konzervativna i nacionalistička elita. Elita koja je sve činila da se društvo ne suoči s devedesetim godinama i zločinima koji su počinjeni u ime svih nas, građana Srbije. Svaka nagrada je bila novi povod za napade na ličnost predsjednice Helsinškog odbora.

Svaki Izveštaj Helsinškog odbora koji izlazi svake godine od 2000, a na kome radi cijeli tim zaposlenih u organizaciji, saradnici i stručnjaci iz raznih oblasti, je nova tema za tabloide i razne televizije za obračun sa Sonjom i Helsinškim odborom.

Našli su dobru formu u objašnjenju – “Nije njihovo da se bave politikom.”

A, politika u zemlji i stanje ljudskih prava su povezani.

Misljam da je najdramatičnije bilo 2008. godine, kada je izasao Izveštaj za godinu 2007.

Tada su prijetnje i napadi bili učestali, tako da je čak i ministar policije donio odluku da se Sonji dodijeli obezbijeđenje. Stigla su dva policijaca pred zgradu u kojoj Sonja stanuje, parkirali policijski automobil, i sjedili na klupi i registrovali kad Sonja dolazi ili odlazi od kuće. U to vrijeme Sonja je otputovala na odmor na Ugljen i nakon nedelju dana, rano ujutro je pozvonio policajac na Sonjinu vrata i pitalo Sonjinog prijatelja, koji je brinuo o Sonjinim psima, njenim ljubimcima, gdje je Sonja. Prijatelj je rekao da je na odmoru, a policajac iznenađen upitao kad je otišla i dobio odgovor: prije 10 dana. Tako je izgledalo obezbijedivanje Sonje Biserko u režiji države Srbije.

Novinar Drago Kovacević je tad napravio intervju sa Sonjom. Na njegovu pitanje o Izvestaju i njegovom sadržaju i da li se Izvestaj razlikuje od prethodnih Sonja Biserko je objasnila:

“Izveštaj Helsinskog odbora za 2007. godinu pod nazivom *Samoizolacija – realnost i cilj*, publikovan je u maju 2008. Godišnji izveštaj Helsinskog odbora za ljudska prava je projekat naše organizacije koji se sprovodi već osam godina. Svaka publikacija ima za cilj da detektuje najbitnije probleme u zemlji koji usporavaju ili potpuno blokiraju njenu perspektivu. U pisanju izveštaja učestvuje celokupan tim Helsinskog odbora (zaposleni i saradnici), traje mesecima, podrazumeva brojne konsultacije i sugestije svih autorki i autora. Kao krajnji rezulat, javnosti je dostupan materijal koji predstavlja analizu svih važnijih sfera srpskog društva (Vlada, Skupština Srbije, verske zajednice, Univerzitet, vojska, civilno drustvo, manjine, regioni, poput Vojvodine i Sandžaka, mediji i dr.) Ljudska prava se brane i ovakvom kritičkom analizom političke situacije u zemlji i kao takva ljudska prava su, više nego išta drugo – političko pitanje”.

Sonjina velika ljubav su njeni kucni ljubimci. Najprije Lejzi i Musa, psi koji su joj mnogo značili. Trenutno ima dvije razmažene ljubimice koje Sonja sluša, jer su je one uzele pod svoju kontrolu. I još su i ljubomorne jedna na drugu i stalno u borbi koja će sjediti ili ležati bliže Sonji. A, ona je tako popustljiva, tako blaga prema Asi i Hilari što one bezgranično koriste.

Sonja je nevjerovatno znatiželjna osoba. Nevjerovatno je koju energiju posjeduje za obilazak muzeja, galerija. Na našim zajednickim putovanjima u Pariz, New York, Istanbul, čak iako ima neku konferenciju ili sastanak dok smo tamo, stigne da vidi sve što je u tom trenutku značajno. Uvijek se raduje, kad dođemo u Pariz kod moje sestre, kad sazna da nam je ona obezbijedila karte za neki koncert ili neku baletsku predstavu. Posebno voli moderan balet, a imale smo sreću da gledamo nekoliko

briljantnih predstava američkih trupa koje izvode takav balet. Dva puta smo uživale gledajući nevjerovatne umjetnike grupe *Alvin Ailey, American Dance Theater*, slušale smo *Karmen* u modernoj obradi. Glavnu ulogu igra juznoaficka balerina Dada Masilo. Gostovala je u Parizu sa svojom trupom mjesec dana pred prepunom salom i kraj je publika uvi-jek pozdravlјala frenetičnim aplauzom, stoeći. Sonji je od svih kulturnih događaja kojima smo zajedno prisustvovalo, bio najdrazi koncert turskog pijaniste Fazila Saya. I, ne samo da smo bile na koncertu, nego smo po Sonjinoj želji kod kuće slušale, sve što je pijanista komponovao, a nekoliko puta, njoj omiljenu Simfoniju br, 2 pod imenom Mesopotamia u njegovoju izvedbi.

Uvijek je ushićena kad ugleda lijepe fasade, uređene parkove, mostove.

Relaksira se uzgajanjem cvijeća. Na balkonu gaji prelijepo grmove paprati, muškatle, koje zove đirlani i drugo zimzeleno i cvijetno bilje.

Pred zgradom u kojoj stanuje okopala je 3-4 kvadratna metra stvrd-nute zemlje, kupila nekoliko biljaka, zasadila ih i svaki dan zalivala vodom koju je donosila iz svog stana na četvrtom spratu.

Poslije nekoliko dana počele su, već primljene biljke, nestajati. Sonja bi opet kupila i opet sadila i tako nekoliko godina. Upornost joj se ispla-tila, jer sad u toj maloj baštici ima nekoliko biljaka koje su porasle i ne mogu se lako izvaditi iz zemlje.

Ta njena upornost me podsjeća na jednog parkaroša iz priloga u emisiji "VIN", koju je Branka Mihajlović napravila 1995. godine, prilikom naše posjete ratnom Sarajevu. Dakle, gotovo pred njenom ekipom su poginule dvije žene od granate s obližnjeg brda. Sutradan je Branka otišla u park

pred kojim se taj zločin desio i zatekla čovjeka koji je okopavao zemlju u parku i čistio stazu. Priđe mu Branka i kaže: "Juce su poginule tu dvije zene, a vi danas to radite i uređujete park". Parkaroš će na to: "Pa, šta će, navikao sam ja da ljudi ginu". A, Branka pita: "Pa zar se ne plasite?" Parkaroš samo sagne glavu i promrmlja: "Svako radi svoj posao, oni odozgo gađaju, a ja čistim i uređujem."

Često smo zajedno putovale i po bivšoj domovini. Bez obzira, da li u Sarajevo, Zagreb, Dubrovnik, ide službeno, uvijek isplanira vrijeme da se sretne sa što više ljudi, da popriča s prijateljima u tim gradovima. I opet stigne u pozorište, na promociju knjige ili na neku izložbu.

Knjige su joj posebna strast. Mislim da u svim gradovima širom svijeta u kojima je bila, zna sve knjižare i, naravno, uvijek nađe neku knjigu koja je "odavno" zanima i mora da je kupi. Često sam joj iz Sarajeva, ako nismo zajedno putovale, donosila, po porudzbini, punu torbu knjiga.

Sonja Biserko je i vrlo darovita kuharica. Vrlo brzo i spremno pripremi nevjerovatno ukusna jela. Različita. Ipak, najbolja su joj dalmatinska za koja kaže da je to naučila od mame Dalmatinke. Hitra i u toj vještini. Za tri sata nabavi namirnice, pripremi obično dva jela, salatu, desert, servira i dočeka 5-6 gostiju. More je dio Sonjine prirode. Uticalo je i na njen karakter. Ona, naprsto, promijeni izraz lica, opusti se kad ugleda more i brodove. Mislim da se i najbolje odmara i najviše uživa u ambijentu i mirisima svog Ugljena.

Vrlo sam sretna da sam pozvana da napišem nesto o Sonji Biserko, mojoj dragoj, bliskoj prijateljici. Moram, da bih bila potpuno iskrena, dodati i da smo često nas dvije u raspravama, da smo obje tvrdoglavе, da se često prepiremo, da i jedna i druga mislimo da je druga u krivu.

Ali, tako iskreno prijateljstvo, kao što je naše, nije često.

Sonja Biserko, inteligentna, vrijedna, hitra, prikriveno osjetljiva i emotivna, pravedna... je dar za zemlju u kojoj živi, za regiju koja nam je bila zajednička zemlja, ali, kao da se prerano rodila. Gajim malu nadu, da će se jednog dana, u budućnosti, veoma cijeniti sve što je radila i za šta se zalagala, da će knjige koje je priredila ili napisala biti sastavni dio literature generacija koje dolaze.

Najzad, duboko sam u to uvjerena.

Uzor iz naše ulice

Pišu: EDINA BEĆIREVIĆ i SENAD PEĆANIN

Komunisti u bivšoj Jugoslaviji su iskoristili antifašistički pokret tokom Drugog svjetskog rata za uspostavljanje socijalističke "diktature proleterijata". Glad za slobodom, ljudskim pravima i demokratijom nakon pada Berlinskog zida nacionalisti u istoj regiji su iskoristili za gaženje vrijednosti liberalnih, građanskih društava i stvaranje nacionalističkih državica omogućenih genocidom, ratnim zločinima, etničkim čišćenjem, gušenjem slobode govora i kriminalnom privatizacijom društvenog vlasništva. U takvim okolnostima svaki glas razuma koji je upozoravao na dolazeću katastrofu i razorne posljedice nacionalizama po milione građana predstavljaо je veličanstveni čin moralne odgovornosti i zadviljujuće osobne hrabrosti.

Ako bi se u sadašnjoj Srbiji i na prostoru bivše Jugoslavije tražio profil najangažovanijeg, nepotkupljivog, beskrajno hrabrog, odgovornog i neumornog intelektualca, bio bi prepoznat u liku Sonje Biserko. Svojim obrazovanjem, iskustvom, erudicijom, analitičnošću i neiscrpnom energijom ona je bila prvoborac u upozoravanju na nadolazeću tragediju koju sobom nosi buđenje srpskog nacionalizma i dolazak Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji. Nažalost, razmjere tragedije koja se svalila na region dala je za pravo njezinim upozorenjima; tokom razornih ratova

njen glas razuma državna nacionalistička propaganda predstavlja je nacionalnom izdajom; a kada su višegodišnji sljedbenici Miloševićeve zločinačke politike iz Hrvatske na traktorima spas potražili u Beogradu pristup državnim ustanovama bio im je onemogućen. No, zato je Helsinski odbor za ljudska prava i tim okupljen oko Sonje Biserko bio jedna od rijetkih adresa gdje su mogli dobiti pomoći i riječi tople ljudske utjehe.

Tokom svih ovih godina koliko je poznajemo, mnogo puta smo čuli komentare o neskladu između njenog “blagog i mirnog glasa” i “oštih poruka i kritika” koje u kontinuitetu upućuje prema svim dosadašnjim srpskim režimima zbog odgovornosti za ratove devedesetih i destruktivnu politiku u poslijeratnom periodu. Njene poruke su precizne, jednostavne i moralno utemeljene, jer uvijek govori iz perspektive “normalnosti”. “Normalan čovjek teži istini” nedavno je izjavila. Ali u okruženju u kojem je slavljenje ratnih zločinaca i zaštita genocidom zauzetih teritorija “patriotski čin”, težnja za normalnošću je prigušena i oni koji je ispoljavaju, mainstream suočeno marginalizira. Zbog toga će se doprinos Sonje Biserko u razumijevanju prošlosti i sadašnjosti objektivno moći mjeriti tek onda kada Srbija i region Zapadnog Balkana izrone iz močvare prošlosti i uđu u period u kojem će nužnost istine biti mjera normalnosti.

Nakon rata u kojem je počinjen genocid, nastupa druga vrsta rata — za dominantni poslijeratni narativ. I u tom ratu riječi, kao i u pravom ratu, testiraju se karakteri, gube se saradnici i prijatelji i doživljavaju se duboka razočarenja. Famozno “ali” u javnim nastupima riječ je od koje Bosanci i Hercegovci strepe u razgovoru o prošlosti koji uključuje odgovornost Srbije i Hrvatske. To je indikator da će uslijediti obrazloženje za “ravnopravniju” distribuciju krivice za rat i zapravo, uglavnom vodi do

pravdanja uloge Srbije i Hrvatske u genocidu i etničkom čišćenju, kao i prljavih poslijeratnih političkih metoda kojima se žele domoći bosanskohercegovačkih teritorija. Kad je Sonja Biserko u pitanju, takvih razočarenja nikada nije bilo, ona je jedan od rijetkih prijatelja iz susjedstva aktivnih u javnom životu za koju znamo da neće nikad razočarati.

O važnosti njenog osobnog angažmana i rada Helsinškog odbora svjedoče tomovi knjiga i istraživačkih projekata o historiji Jugoslavije i ratovima devedesetih. To su reference oslobođene političkih manipulacija i željenih projekcija istine. Reference za normalnost i za budućnost.

Ako se ikada bude tragalo za osobama koje su u teškim i izazovim vremenima svojim angažmanom spašavale obraz narodu kojem pripadaju i sredini u kojoj žive ime Sonje Biserko biće nezaobilazno. Ni ta buduća, bolja Srbija neće biti izuzetak u regionu: pokazaće se da će se svaki narod ponositi upravo onim ljudima koji su u krvavim periodima historije ovog podneblja bili proglašavani nacionalnim izdajnicima. Uostalom, ako Srbija i čitava regija uopće imaju budućnost kao ravнопravni članovi šire evropske porodice onda ta budućnost jedino može biti utemeljena na viziji koju je svojim djelom i životom svjedočila Sonja Biserko.

Žena koja ne čuti

Piše: DUŠAN MIJIĆ

Ova žena ne čuti – to je često bila moja prva pomisao na pominjanje imena Sonje Biserko. Ta žena, zaista, nije čutala. Nije čutala ni onda kada su otpočinjale pripreme za rat, ni onda kada su ljudi izbacivani iz njihovih kuća, ni onda kada se sa okolnih brda pucalo na Sarajevo, ni onda kada su ljudi masakrirani u Srebrenici. Ne čuti ni danas, jer još uvek nismo načisto sa time da li je Evropska unija naš definitivni izbor ili ne.

Njen govor – precizan, jasan i racionalan – uvek je privlačio pažnju. Taj je govor uvek imao i ima svoju publiku. Publika, možda, nije bila brojna, ali je bila postojana. Sa njom ste se susretali u Vojvodini, u Bosni i Hercegovini, u Hrvatskoj, na Kosovu, a zahvaljuјći internetu i u Nemačkoj, Francuskoj, Americi... Ta publika, nije bila prijemčiva na mit, populističko laskanje, nacionalnu patetiku i romantizovanu prošlost. Zaroniti u zbrkanu realnost i otkrivati iza haotične stvarnosti delovanje dubljih istorijskih struktura, izazivati bes i histeriju većine i spremno ići protiv njenih predrasuda, to je uvek bila osobina odvažnih karaktera i analitičkih priroda. To je karakteristika i Sonje Biserko.

Kada smo se upoznali, bio sam vlasnik *Borbe*, u to vreme jedine nezavisne dnevne novine. Poziv da se sretnemo i razgovaramo Sonja je prihvatile bez oklevanja. Ja sam želeo da *Borba* bude uticajan list, koji neće

praviti kompromise s politikom koja je, na kraju, zemlju uvukla u rat, ona je predlagala da se oko novine okupi što širi krug ljudi, kako bi se preko njih ostvarivao uticaj na društvo. Taj krug ljudi nije bilo moguće zamisliti bez Latinke Perović. *Morate, ponavljala je, uključiti i Latinku, ako želite da pridobijete ljude i ostvarite uticaj.* Ideja o okupljanju uglednih pojedinaca realizovana je preko izdavačkog saveta *Naše borbe*.

Režimu Slobodana Miloševića nisu promakle ovakve aktivnosti. Njemu nisu bili potrebni nezavisni i mediji na čijim će se stranicama osporavati legitimnost njegove politike i generisati otpor, pa je list *Naša borba* zabranjen. Trud koji su tada Sonja Biserko i Novak Pribićević uložili u lobiranje podrške za izlaženje lista, zavređuje da bude pomenut. Taj duh nemirenja i nepristajanja vodio je Sonju i Novaku od jedne do druge ambasade, od jedne do druge međunarodne organizacije. No, taj ogroman trud, nažalost, nije urođio plodom – ponovnim pokretanjem lista. Neka ovom prilikom bude zabeleženo i to da je ime Aleksandra Vučića, sadašnjeg predsednika Republike, povezano sa zabranom *Naše borbe*. U to vreme Vučić je bio, da podsetim, republički ministar informisanja. Eliminacija *Naše borbe* je bila strateški korak u organizovanoj proizvodnji pristanka na nacionalizam, šovinističku histeriju i ratnu politiku.

Sonji je bilo jasno da će ratna politika dovesti do masovnih pomerenja stanovništva i brutalnog kršenja ljudskih prava. Nastao 1994. godine, Helsinski odbor je veliku pažnju posvetio izbeglicama, jer se upravo na njihovom primeru može otčitavati priroda rata na području bivše Jugoslavije. Izbeglice nisu bile, kako se to vrlo često misli, samo jedna od posledica rata, nego njegov cilj, pošto su služile demografskom konsolidovanju etničkih država. Kad je pokrenuo projekat “Hoću kući” – a pokrenut je

sa ciljem da se izbeglicama omogući pravo na povratak – Odbor je bio svestan da će otpori njegovoj realizaciji biti veliki, kao i da će sam Odbor postati meta raznih kampanja i napada.

Kampanja protiv Odbora je bila uporna i dugotrajna, njen intenzitet je varirao u zavisnosti od okolnosti i unutrašnje političke dinamike. U skladu sa tim i napadi su bili preusmeravani – čas je meta napada bio Odbor, zbog politike koju je zagovarao i vrednosti koje je promovisao, čas Sonja Biserko, kao predsednica Odbora. U medijima je objavljivana njena adresa, u njen stan je provaljeno, a na ulici su je “gnevni i patriot-ski raspoloženi građani” napadali i verbalno, i fizički.

Dva su, po mom sudu, razloga za napade na Sonju Biserko. Prvi razlog je njezino demaskiranje srpskog nacionalizma. Iako je u javnosti i od ideologa srpski nacionalizam prikazivan i pravdan kao isključivo defanzivan i odbramben, u analizama Sonje Biserko isticana je njegova agresivna i imperijalna priroda. Drugi razlog ima veze sa patrijarhalnom prirodom srbijanskog društva. Ljudska prava, nenasilje, tolerancija i civilno društvo nisu područja u kojima bi se tradicionalno dokazivala muškost, stoga su ta područja lako prepuštana slabićima, “pederima” i ženama. Patrijarhalna kultura osuđuje žene na nemost i pasivnost, ona ne očekuje od žena da se javno i politički angažuju. Kada se tako nešto dogodi, onda su buka i bes, osude i napadi, sasvim očekivani. Interesantno je i mora se i to pomenuti da je i Sonju Biserko i Helsinški odbor u javnosti pratilo snažan negativni publicitet, neovisno o tome ko je bio na vlasti.

Neka mi bude dopušteno da javno kažem ono što privatno mislim, a mislim da u Srbiji nikada neće biti dovoljno naglašeno ono što su Sonja Biserko i Helsinški odbor uradili, najpre, za nekoliko desetina hiljada

izbeglica iz Hrvatske i Bosne, a potom i za sve sadašnje i buduće istraživače raspada Jugoslavije. U jednom trenutku, Helsinški odbor je preuzeo na sebe posao kojim je morao administrirati državni aparat, a nije to učinio, jer je bio u funkciji loše shvaćenih nacionalnih interesa. Kad je o izdavačkoj delatnosti Helsinškog odbora reč iz nje je proizašao, u nekoliko biblioteka, veliki broj značajnih knjiga – namerno ističem veliki broj, jer Odbor nije izdavačko preduzeće – od kojih su neke postale i sastavni deo obavezne studentske literature. Verujem da bez pozivanja na izdanja Helsinškog odbora nijedan iole ozbiljan razgovor o raspadu bivše države neće biti moguć! Ignorisanje i prečutkivanje tih izdanja ne bi se moglo drugačije okarakterisati nego kao još jedan dokaz intelektualne nezrelosti, korumpiranosti i političkog nepunoletstva ovog društva.

Želeo bih da, na samom kraju moje skromne posvete Sonji Biserto, ukažem na još jednu stvar u kojoj su do izražaja došli naši zajednički interesi.

Neću pogrešiti ako kažem da je srbijanska politička kultura monološka, a osim toga je i autoritarna, jer su u njenoj tablici vrednosti ljudska prava zapisana na dnu. Pluralističke i kulture sklone dijalogu ne ratuju, barem ne jedna s drugom, one trguju i to je ono što ih udaljava od rata. Ako je nacija demokratska u stanju je da postigne saglasnost oko distribucije suvereniteta među svojim članovima, isto tako, da i probleme koje ima sa susedima rešava na miran način. Mi to u Srbiji nismo znali, a ni sada, u osvajanju tog znanja nismo daleko odmakli. A, stvari su veoma jednostavne – na jedno pitanje obično postoji više odgovora. Onemoći druge da iznesu svoje mišljenje i javnosti ponude svoje odgovore,

znači lišiti zajednicu, ne samo uvida u moguća rešenja problema, nego i podići cenu svakog rešenja.

Ako unutar javne sfere ne postoji prostor za debatu o ključnim pitanjima društva, taj će prostor, pod pretpostavkom da postoje pojedinci spremni da učestvuju u otvorenoj razmeni mišljenja, biti pronađen izvan javne sfere. U slučaju Sonje Biserko i mnoštva drugih pojedinaca – Aleksandra Tišme, Latinke Perović, Mihajla Mihajlova, Mirka Đorđevića, Miroslava Prokopijevića, Vladimira Ilića, Lasla Vegela, Slobodana Beljanskog, Stanka Pihlera, Mite Boarova, Pavela Domonjija... da pomenem samo neke od učesnika *salona*, spremnost za razmenu mišljenja je postojala. Moje je bilo da obezbedim prostor, odredim datum i ritam razgovora. Svakog prvog četvrtka u mesecu moj stan je pretvaran u *salon* u koji je Sonja rado dolazila da izloži svoje, ali i da čuje mišljenja drugih ljudi. Njoj zahvaljujući, u *salon* su dolazili službenici ambasada, profesoari univerziteta, književnici, lekari, prevodioci, liberalno orijentisani političari, istoričari, politolozi, novinari. Činjenica da su se okupljali ljudi različitih profesionalnih interesovanja nije bila bez uticaja na sadržinu debata u *salonu*.

Salon je trajao godinama i zahtevao je, osim privrženosti demokratiji i raspravi, i dobru kondiciju od njegovih posetilaca. Trebalo je nakon iscrpljujućeg radnog dana uveče doći u Novi Sad i kasno noću, a često i nakon ponoći, krenuti nazad, za Beograd. Sonjina kondicija je bila izvršna. S lakoćom je podnosila put i sa uživanjem je, ako mogu da prime-tim, učestvovala u debati. Pažljivo je slušala sagovornike, kada su iznosili mišljenje drugačije od njenog. Svoje sličnomišljenike često je znala da priupita, mogu li još nekim argumentom ojačati zajedničko stanovište.

Njena strpljivost, obaveštenost i otvoreni duh činili su je respektabilnim sagovornikom, a njena dobromernost, vedrina i predusretljivost rado viđenim gostom.

Za razliku od ekskluzivnosti onovremenih francuskih salona, salon u koji su dolazile Sonja, Latinka i mnogi drugi je bio inkluzivan. Svi koji su učestvovali u radu *salona* imali su nešto zajedničko – svi su verovali u kritičku funkciju javnosti. Rekao bih da je danas, 25 godina nakon mog prvog susreta sa Sonjom, prostor u kome građani javno koriste svoj um daleko manji, nego što je bio u vremenu kada sam preuzeo *Borbu*. To je činjenica nad kojom se treba zamisliti, jer svedoči koliko je težak, spor i mučan oporavak društva koje je doživelo potpuni intelektualni, moralni i politički slom.

Neophodno uspostavljanje “moralnog minimuma” u društvu

Reč zahvalnosti Sonje Biserko
povodom primanja nagrade
za ljudska prava grada Vajmara,
10. decembar 2009.

*Poštovani gradonačelnice,
Cenjena gospođo Mukoko
i laureati Vajmarske nagrade za ljudska prava,
Uvaženi predstavnici Gradskog veća,
dame i gospodo, dragi prijatelji,*

Velika je privilegija i zadovoljstvo biti ovde sa vama danas. Veoma sam počastovana nagradom Gradskog veća koja je za mene istinski jedinstveno iskustvo. Kao što su cenjeni članovi Gradskog veća već istakli, mnogo se češće susrećem sa uvredama i uznemiranjima nego sa podrškom i podsticajima. Ovo je još jedan od razloga zbog koga sam duboko zahvalna Gradskom veću i žiriju.

Takođe se od sveg srca zahvalujem Društvu za ugrožene narode, Srpskom građanskom veću iz Sarajeva i Ženama Srebrenice zbog toga što su me nominovali za ovu nagradu.

Nagrada će pružiti zadovoljstvo nekolicini ljudi iz mog bliskog okruženja koji su me podržavali tokom svih ovih godina, kao i mnogim dobrim ljudima iz regiona i sveta sa kojima sam delila svoje delovanje, ali i vladama bez čije finansijske pomoći Helsinški odbor ne bi postojao.

Dugujem veliku zahvalnost svojim kolegama iz Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji za njihovu saradnju u aktivnostima za bezuslovno poštovanje ljudskih prava u Srbiji i regionu, i za podsticanje javnosti i međunarodne zajednice na delovanju usmerenog na pomaganje ugroženim ljudima i promenu opšteg stanja na terenu.

Dame i gospodo,

Moja odluka da se posvetim zaštiti ljudskih prava onih koji svakodnevno ispaštaju zbog politike zemlje iz koje dolazim, bila je spontana reakcija na rat, krvoproljeće i tragedije proisteklih iz raspada bivše Jugoslavije. Odluka da ostanem u Beogradu je odredila prirodu mog angažovanja tokom naredne dve decenije.

Gubici stotina hiljada života i proterivanje više od četiri miliona ljudi iz njihovih domova predstavlja posledicu raspada Jugoslavije. Osim ogromnih razaranja i pustošenja, ovaj rat će u istoriji ostati zapamćen i po etničkom čišćenju, genocidu, ratnim zločinima i zločinima protiv čovečnosti.

Uzrok svega toga bio je ponovno probuđeni nacionalizam, njegova aspiracija za stvaranje Velike Srbije, koji je oživeo u trenutku kada su

Evropa i svet radili na poboljšanju i promenama u osvit pada Berlinskog zida. Usred opšte euforije Slobodan Milošević je pokazao svetu drugu stranu značajnih istorijskih promena. Tragična priča koja je naročite dimenzije poprimila u Bosni i Hercegovini, odvijala se pred Evropom koja nije mogla da je zaustavi.

Tragedije u Sarajevu, Foči i Srebrenici, u logorima u Omarskoj i Katermu, kao i u Vukovaru i Dubrovniku, pre toga i na Kosovu posle, jesu posledice nacionalizma. Nažalost, samo mali broj ljudi u Srbiji je javno protestovao protiv režima Slobodana Miloševića koji je raspirio vatu nasilnih nacionalističkih orgija.

Ova politika je često bila pogubna za različite društvene grupe, uključujući izbeglice, nacionalne manjine, manjinske verske zajednice kao i druge manjinske grupe među kojima su bili i predstavnici političke alternative. Ta politika je omogućila stvaranje nacionalne države koja je prvo razorila druge, a potom i sopstveno stanovništvo. Posledice su bile u fokusu aktivnosti Helsinškog odbora od njegovog osnivanja. Pitanje izbeglica je bilo najteže pitanje tokom devedesetih godina. Cilj rata je bio stvaranje etnički čiste države putem takozvanog "humanog preseљenja stanovništva". Helsinški odbor je uspeo da ostvari pravo izbeglica da se vrate svojim kućama, posebno se fokusirajući na probleme srpskih izbeglica iz Hrvatske. Naša kampanja prikupljanja potpisa za povratak izbeglica započela je debatu o ovoj temi uoči pregovora u Dejtonu.

Manjine su bile subjekat represije kao naročito nepoželjan element u procesu kreiranja nacionalnih država. Hrvati, Bošnjaci, Albanci i Mađari su bili glavna meta napada u Srbiji. I u regionu su Hrvati, Bošnjaci i

Albanci bili tragične žrtve takozvanog srpskog nacionalnog interesa. Stoga se Odbor takođe bavio njihovim problemima i borbom.

Dešavanja u Srbiji i regionu pokazala su da se potraga za nacionalnim pravima u ime onoga što se doživljava kao etnička pravda uvek završi u zločinu. To se događa svuda u svetu kad jedna nacija pokuša da se nametne drugoj ili drugima. Svaki takav projekat je osuđen na propast.

Ovo je razlog zbog koga je Helsinski odbor tokom poslednjih 15 godina proučavao kontekst i uzroke ratova na teritoriji bivše Jugoslavije. Prioritetne aktivnosti su nam bile dokumentovanje i objavljivanje svega što ima veze sa raspadom Jugoslavije, a prvenstveno smo se koncentrisali na nacionalistički projekat u Srbiji.

Osim što objavljujemo časopis Helsinski povijesnički vjesnik, takođe smo objavili 137 knjiga i snimili 11 dokumentarnih filmova na temu Srbije u periodu od 1966 – 1999. godine. Naša vizija je da možemo prevazići nedavnu prošlost i traume koje su sa njom povezane samo ako *znamo* i *razumemmo* tu prošlost. Dokumentovanje je plod našeg rada posvećenog rasvetljavanju potisnute ili falsifikovane prošlosti. Čvrsto verujemo da stvarnost u Srbiji i regionu može da se promeni samo ako se istina ispriča. Iznošenje istine je stoga deo naših napora da pomognemo redefinisanju odnosa zemalja nastalih iz bivše Jugoslavije. Iako sve one teže istom cilju, pristupanju Evropskoj uniji, potpuna normalizacija odnosa u regionu nije moguća bez objektivnog uvida u dešavanja iz prošlosti. Drugim rečima, možemo prevazići nasleđe smrtonosnog nacionalizma samo ako se sa njim suočimo direktno i iskreno.

Dame i gospodo,

Srbija se još uvek nije suočila sa istinom, niti se potpuno odrekla nasleđa Miloševićeve politike. Naprotiv, svedoci smo dirigovane amnezije i opštег prekrajanja istorijske i nedavne prošlosti.

Osnovni negativni aspekt procesa prekrajanja istorijske prošlosti jeste promena stava prema antifašizmu. Kad je u pitanju nedavna prošlost, očigledno je da država nastavlja da je relativizuje i da amnestira odgovorne. Politički konsenzus o njenoj evropskoj budućnosti tek treba da se postigne, imajući na umu da deo političke i intelektualne elite i dalje teži nacionalističkoj Velikoj Srbiji. Takva politika je stvorila i održala klimu u kojoj se sve druge vrednosti i njihovi branitelji smatraju nepoželjnim. Drugi i drugačiji, uključujući branitelje ljudskih prava, tretiraju se kao neprijatelji. Stanje ljudskih prava je i dalje veoma problematično.

Sve prethodno navedeno ukazuje na potrebu promene nacionalne strategije. Neophodno je ustanoviti "moralni minimum" u društvu i politici, koji bi omogućio Srbiji da se izgradi kao država, konačnim otvaranjem puta za istinsku demokratsku konsolidaciju i saradnju sa zemljama u regionu. Iskrena saradnja sa Haškim tribunalom kao i njegovo prepoznavanje kao instrumenta za uspostavljanje moralne vertikale jeste neophodan preduslov za uspostavljanje pomenutog minimuma.

Dame i gospodo,

Odbrana ljudskih prava u postkonfliktnim društvima predstavlja veliki izazov i odgovornost ne samo za branitelje ljudskih prava već i za samu državu. Međutim, demokratizacija i stabilizacija kojima tako dugo težimo

neće imati uspeha u okruženju u kome se činjenice ignorišu, a istina potiskuje. Zavera čutanja je ogromna prepreka demokratskom napretku.

Situacija se neće popraviti sama. Potrebna je "promena iznutra", koja zahteva da mnogi učine napor i da se svako nečega odrekne. Svako od nas se mora interno suočiti sa istinom jer se bez toga ne možemo nadati pomirenju i normalizaciji odnosa između država i naroda jugoistočne Evrope.

Kako bi se zauvek završila agonija ovog regiona i same Srbije, Evropska unija (EU) mora nastaviti da odlučno i principijelno deluje u cilju okončanja krize na Balkanu.

Smatram da bi EU, kao osnovni faktor stabilizacije, trebalo da insistira na nepovredivosti utvrđenih granica i primarnosti zaštite ljudskih prava. Ova dva principa su međusobno povezana i međuzavisna, budući da bi svaka promena granica bila jednaka otvaranju Pandorine kutije i dovelo bi do masovnih kršenja ljudskih prava.

Društvima jugoistočne Evrope, a posebno srpskom, treba pomoći Evropske unije na mnogim poljima, uključujući i značajnu pomoć u suočavanju i prevazilaženju nedavne prošlosti.

Smatram da je angažovanje Vaše zemlje u ovom smislu od izuzetne važnosti. Nemačka je već uradila mnogo toga i jedna je od nekoliko zemalja koje su prepoznale težinu i složenost situacije.

Nagrada kojom ste mi danas ukazali čast svedoči o tome.

Gradonačelniče, predstavnici Gradskog veća, dame i gospodo,

Ovaj divni grad je poznat svetu po svom izrazitom kulturnom nasleđu, kome, između ostalih, pripadaju Gete i Šiler, Bauhaus i Vajmarska republika.

Pozdravljam odluku grada da mi dodeli Vajmarsku nagradu za ljudska prava i osećam blisku vezu sa svim prethodnim dobitnicima nagrade.

Ne postoji bolji dokaz o jedinstvenosti u bilo kojoj zemlji ili bilo kome od nas – pripadnicima zajedničkog čovečanstva – od odavanja počasti svim bezimenim žrtvama diktatura u svetu.

Još jednom vam zahvaljujem što ste me počastvovali Vajmarskom nagradom za ljudska prava za 2009. godinu.

*Za pripremu ove knjige i njeno sadržinsko
oblikovanje veliku zahvalnost dugujemo
Latinki Perović*

*Takođe, izdavanje ove brošure pomogli su
Dušan Mijić i Ivan Kuzminović*

Stigla joj je vest o politički motivisanom ubistvu njenog prijatelja Fehmija Aganija... Aganija su u pokušaju da se skloni s Kosova izvukli iz voza i streljali. Kad smo došli na ovu užasnu temu Sonja je briznula u plač i bilo je to jedno od najbolnjih plakanja koje sam ikad čuo. Usred sve te političke retorike i govora o ljudskim pravima tog vremena, taj njen plač direktno mi je ispunio srce stvarnim bolom i patnjom stotina hiljada ljudi

Aron Rouds, biši predsednik Međunarodne helsinške federacije

U vrijeme kad su mnogi u Hrvatskoj i svijetu poistovjećivali čitavu Srbiju s politikom Slobodana Miloševića, Sonja Biserko govorila je glasom jedne druge Srbije, koja se protivila ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, za koje odgovornost najvećim dijelom snosi Miloševićeva politika. Demokratizacija Srbije i funkcionisanje pravne države, ne može se zamisliti bez doprinosa Sonje Biserko i njene organizacije!

Stipe Mesić, bivši političar i državnik

“Meni je drago što je Sonjin rad u Londonu visoko ocenjen u samom SSIP, što poslovi koji su joj po povratku poveravani najrečitije potvrđuju ... A, još mi je draže što je ona svoj vlastiti integritet, svoje humanističko opredeljenje i politička demokratska i antinacionalistička uverenja stavila iznad karijere i odbila da bude diplomata i pokorni podanik miloševičevske države.”

Živan Berisavljević, bivši ambasador SFRJ u Londonu

“Sonja Biserko, inteligentna, vrijedna, hitra, prikriveno osjetljiva i emotivna, pravedna... je dar za zemlju u kojoj živi, za regiju koja nam je bila zajednička zemlja, ali, kao da se prerano rodila. Gajim malu nadu, da će se jednog dana, u budućnosti veoma cijeniti sve što je radila, za šta se zalagala, da će knjige koje je priredila ili napisala biti sastavni dio literaturne generacije koje dolaze...”

Lula Mikijel, prijateljica